

CONSPECTUS
SCIENTIÆ PASTORALIS,

IN USUM SEMINARII THEOLOGICI.

AUCTORE

JACOBO BONSDORFF,

S. S. THEOL: LICENT. & PROFESS. AD ACAD. ABOËNS.

INSPECT. SEMIN. THEOL.

TOMUS PRIMUS,

continens

Protheoriam, Homileticam & Catecheticam.

ABOË, TYPIS FRENCKELLIANIS,

MDCCCXI.

Imprimatur.

Ad mandatum

J. G. RANCKEN.

B. L.

Quæ sit præcipua ratio, cur ad edendum quendam Scientiæ Pastoralis conspectum applicuerim animum, quum tanta tamen ex omni ævo, hodierno inprimis, existent doctissimorum virorum, in hocce eodem genere summa cum diligentia elaborata scripta, breviter in antecessum indicasse convenit, ne levitatis cujusdam aut temeritatis culpam contraxisse immerito videar.

Sunt vero pleraque, ex Antiquorum hausta voluminibus, Pastoralis artis principia nostris temporibus minus, quam istis, propter diffusum & polemicum scribendi genus, accommodata. Quod autem emendarunt & de novo addiderunt Recentiores, tam varium & copiosum, quin etiam haud raro difficultatibus scrupulisque tantis refertum esse deprehenditur, ut nisi delectum quendam rerum librorumque facere discant futuri doctores Ecclesiæ, parum absit, quin multis se implicari ambagibus atque in devia aberrare sentiant. Progressum enim & vicissitudinem Theologici systematis in Protestantica nostra Ecclesia pressò sequitur pede Pastoralis omnis doctrina & praxis, adeo ut quæ moderatio animi in scientifica rite teneatur arte, ea quoque in populari se exserat institutione;

contra vero, quod novitatis studium in illa
gliscere incipiat ac dominari, idem etiam in
hac sensim invalescere cernatur. Neque ta-
men defuere sagacissimi Theologi, utramque
Theologiæ partem, (puram quasi & applicatam,
Acroamaticam & Popularem) optimè muni-
entes præsidio; Quorum insistens vestigiis, si
summatim ea, quæ sive sparsa eorum in scri-
ptis, sive de industria & bene disputata le-
guntur, sive etiam ulteriori digna sunt scru-
tinio proferam, rem sane futuris Ecclesiæ
ministris non supervacaneam agi censebunt
æqui harum rerum iudices. Brevitati vero
tanto magis erat studendum, quanto strictius
juniorum progressus, nostraque tempora, spe-
ctat hæc omnis delineatio. Quod reliquum
est, Bibliothecam Theologicam selectam, per
universum Theologici studii ambitum com-
mendavi, ut brevis licet, necessaria tamen &
essentialis suppeteret studiosis notitia Scripto-
rum maxime utilium. Ceterum locupletio-
res indices adeant provectiores.

Novam autem parans hujus Conspectus
editionem, non tam additamenta, nisi in fon-
tibus allegandis, quam concisam, definitam &
limatam dictionem ubique sistere studui.

PROTHEORIA,

de

Propædeumatibus Theologicis Pastoralibus-
que, & methodo studii Theologici.

CAP. I.

De Scientia Pastoralis universa.

§. 1. *P*astoralis scientia (latissimo sumta sensu) est complexus omnium præceptorum de officiis ac juribus Pastoris s. doctoris Ecclesiæ, *sive* theoria omnium, quæ in Ecclesiæ usum a Pastore agenda sunt atque in munere suo obtinenda. Doctrina igitur hæcce tam in præscribendis officiis, modoque administrandi universum doctoris munus, quam juribus versatur dimetiendis. Ut enim philosophia moralis officia & jura hominum mutua proponit, ita Pastoralis prudentia, quæ specialem efficit partem Theologiæ dogmatico-moralis, seorsimque tractari propter rerum ubertatem solet ac debet, specialia hæc in Ministerio Ecclesiastico observanda tradit.

§. 2. Præcipua vero hujus practicæ & applicatæ Scientiæ momenta ad triplex referri possunt genus, quemadmodum religio ipsa Christiana tria habet, indivulso nexu conjuncta, consilia, *Instituendi* scilicet, *emendandi* perficiendique, & *beandi* animum humanum.

— Summa nempe felicitas animi, quam re-

ligio tantopere spondere Christianis valet; es-
 mendatione mentis atque fidei & virtutis non
 fucatæ studio continuo, tanquam suo admi-
 niculo & conditione innititur; nulla vero pra-
 xis pietatis sine iusta ejusdem ceterarumque,
 de Deo & Christo, veritatum theoria com-
 mode concipi quidem potest. Est hic perfe-
 ctionis humanæ gradus, ab intelligendo ad li-
 bere, sentiendum agendumque, a volendo
 & agendo ad fruendum quasi adscendens, in
 religione maxime conspicuus; quare etiam
 Paulus dîserte Christum, religionis salutisque
 principem, celebrat *sapientiæ* (σοφίας), *justi-
 tiæ & sanctitatis* (δικαιοσύνης καὶ ἁγιασμοῦ),
 atque beatitudinis, a *condonatione* inprimis
 pendentis, (ἀπολυτρώσεως) auctorem, 1 Cor.
 1: 30. Atque quum doctori religioso com-
 mendat idem Apostolus lectionem Scripturæ
 Vet. fœderis 2 Tim. 3: 16. binas quoque
 complectitur partes eximii, quem Scriptura
 pollicetur, usus, *προς διδασκαλίαν, ἔλεγχον,*
*ad institutionem & demonstrationem, προς ἐπα-
 νορθωσιν, προς παιδείαν ἐν δικαιοσυνῇ,* ad es-
 mendationem & virtutis exercitium; quibus
 accedit tertia pars v. 15 nominata, *eis σωτη-
 ρίαν διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,* ad salutem
per fidem in Christum Jesum. Pastoralis er-
 go omnis prudentia ad hunc triplicem jure
 refertur scopum attingendum.

§. 3. In methodo autem omnia Pastoris
 Evangelici, tam generalia quam specialia, of-
 ficia & jura tractandi, in diversa abierunt
 Theo-

Theologi. Alii nimirum monita quævis pastoralia sine nexu quodam mutuo, sparsim proposuere, alii temporis rationem habuere, quo minister Ecclesiæ muneri suo Ecclesiastico admovetur eoque fungitur; alii potius in diversas classes ea, quæ a Pastore agenda sunt, distribuerunt. Illi quidem, jam inde ab antiquiori ævo ad tempora Reformationis & quod excurrit, nullum scientificum observarunt ordinem. Isti, ex Seculo XVII ad nostra tempora propius, ordinem haud quidem male ita secuti sunt, ut five generalissimis de persona & vita Pastoris traditis, spartam ejus & fortunam exponerent, (e. c. HARTMANN *Pastorale Evangel.* cum quo FECHTIUS & PONTOPPIDAN al. fere coincidunt), five prælibatis 1) de prudentia ante muneris Pastoralis susceptionem, & 2) circa ingressum sacri ministerii, attenderent 3) ad ipsam muneris administrationem, & tandem 4) ad egressum ministri ex officio. (DEYLING *Instit. prudentiæ Pastoralis*). Recentiores autem melius pro diversa muneris, circa quod occupatur Ecclesiæ doctor, ratione, partes Scientiæ Pastoralis seorsim tractarunt, Homileticam, Catechetiçam, cet. licet easdem vario modo disposuerint. Jurisprudentiam Ecclesiasticam exclusit NIEMEYER, addidit vero rite NÖSSELT; Liturgicam addidit ille, non probante hoc. GRÄFFE præter rem constituit novem partes Theologiæ Pastoralis.

§. 4. Receptum hunc morem tractandi universam Pastoralem Scientiam nos quoque servabimus eo modo, ut præmissa quadam *protheoria* de ministrorum persona, vita, præparatione ac methodo studendi, per Quinque partes potissimum muneris ipsius administrandi varios exponamus gradus modosque. Prima erit *Homiletica* s. ars concionandi; Secunda, *Catechetica*, rationem tradens rudiores instituendi; Tertia, *Liturgica*, de cultu & ceremoniis sacris externis agens; Quarta, *Specialis Prudentia Pastoralis*, circa casus conscientiae non minus, quam mores & disciplinam externam Ecclesiae, fideliter versans; Quinta demum, *Jurisprudentia Ecclesiastica*, in legibus Ecclesiasticis juribusque Ecclesiae & ministrorum definiendis occupata.

§. 5. Ut porro appareat, quam indefesso studio Pastoralem prudentiam inde ab Apostolico ævo tractaverint ministri Ecclesiae, eademque junioribus inprimis & futuris doctoribus commendaverint, ut quoque ipsa adhuc commendanda sit; præcipuos Scriptores hanc circa materiem, generalius & chronologico ordine, nominasse juvabit; specialia vero scripta, ad suum locum sunt ableganda. Ministrorum S. vitam & officia delinearunt jam *Constitutiones Apostolicæ*, Clementi Romano falso adjudicatæ, CYPRIANUS in suis *Epistolis* (Sec. 3:0), AMBROSIIUS (Sec. 4) libro de *officiis ministrorum*, CHRYSOSTOMUS sex Libris *de Sacerdotio* & HIERONYMUS *Epist. de vita*

vita Clericorum (Sec. 5), præsertim vero GREGORIUS M. *de Pastoralis cura* & ISIDORUS HISPAL. (Sec. 6) *de Sacerdotum in Ecclesia officio*. Neque otiosus medio ævo (Sec. 12) erat Abbas BERNARDUS, libris *de Consideratione ad Eugenium Papam* atque *moribus & officio Episcoporum*. Reformationis autem seculo bene docuit non modo ERASMUS in *Ecclesiaste*, & MELANCHTON *Exam. Ordinandorum*, sed quoque per omnia sua scripta LUTHERUS, cujus monita collegit CONR. PORTA sub nomine: *Pastorale Lutheri* 1532. Ceteros, nominatim GERHARDUM in *Loc. Theol.* QUENSTEDTIUM (*Instruct. cathedral. & Ethica Pastor.*), BALDUINUM (*Institut. ministrorum verbi*), CHRIST. CHEMNITIUM (*Instruct. fut. Eccl. ministri*), FRANCKIUM (*Monit. Pastoral.*), KORTHOLTIUM (*Pastor. fidel.*) præter citatos §. 3 aliosque, oblivioni tradidisse minime decet. (conf. BUDDÆI *Isagoge*, ALNANDER *Anvisning til et Theolog. Biblioth. & NIEMEYER Bibliothek f. Prediger*. Immortalia autem sunt merita Recentiorum Auctorum, qui Pastoralem scientiam pragmatice tractarunt: PONTOPPIDAN (*Collegio Pastoralis*), MOSHEIM (*Pastoral Theol.*), JOH. AUG. NÖSSELT (*Anweisung zur Bildung angehender Theologen*), AUG. HERM. NIEMEYER (*Handbuch für Christl. Religionslehrer, Zweyt. Th.*), GEORG. FRED. SEILER (*Grundsätze zur Bild. künft. Volkslehrer*), J. FR. CHR. GRÄFFE (*Pastoral Theologie, 2 Th.*), SEXTROH (*üb. pflicht, beruf*

rus — ein. prediger), SCHWARZ (d. Christl. Relig. Lehrer in sein. moral. daseyn. 2 Th.), GIFTSCHUZ (Leitsfaden zur Vorles. über die Pastoral Theologie), CHRISTIANI (über die Bestimm. Würde u. Bild. Christl. Lehrer) cet.; quibus addantur præcepta, quæ dispersa in HERDER Briefe das Studium der Theologie betreffend, HENKE Eusebia, BEYER Allg. Magaz. f. Prediger, OEMLER Repertorium üb. Past. Theol. 4 Th., It. Beyträge zu Pastor. Theol. 2 Th., inprimis vero, Journal f. Prediger a NIEMEYER & WAGNIZ editis, 58 B. (nec penitus rejectis FRESENII Pastoral Sammlungen cet.) reperiuntur. Neque tamen omnibus hisce pastoralibus scriptis promiscue, sed cum delectu, æquitate & modo utendum esse postulabit æquus rerum arbiter; sic nimirum reputent secum hujus scientiæ alumni, parum capi posse ejus elementa, nedum maturiorem parari progressum in ipsa praxi, nisi elegantissima recentiorum, nominatim PONTOPPIDAN, NÖSSELT, SEILER, NIEMEYER al. perlegant scripta, & cum nonnullis ex antiquiori aut Reformationis & subsequenti ævo conferant libris; Quo quidem studio optime semet contra præjudiciorum omnem vim munire poterunt prudentes.

CAP. II.

De Ministerio Ecclesiastico.

§. 1. *Ministerium Ecclesiasticum* est munus sacrum, Divinitus institutum atque idoneis

neis doctoribus s. ministris concreditum, omnia quæ ad docendum, perficiendum atque beandum cœtum Christianum bonumque ordinem servandum pertinent, sollicita verbi Div. prædicatione & Sacramentorum aliorumque rituum administratione, observandi.

§. 2. *Munus docendi* moresque emendandi primitus a Christo atque Apostolis ejus, utpote extraordinaria via edoctis & missis, peragebatur, siquidem Divinum id erat & Divina suffultum auctoritate, nullo vero modo civitatis juribus sive consiliis inimicum, sed apprimè inserviens; Salus enim civilis a Religione pendet.

§. 3. Ad veram vero instituere religionem, mentemque ad pietatem omnigenam excitare, certe omnium quoque civium Christianorum mutuum est, per naturam & conscientiam ipsis injunctum, officium. Immo habuit Christus pro consilio, quemadmodum per Prophetas jam (v. c. Jer. 31: 33. 34) prædicebatur, sectatores suos omnes ad veram fidem sanctitatemque deducere ita, ut ipsi quoque alios in salutis quasi pertraherent viam, Unica fidei norma, spes, salus, eadem meta. Eph. 4: 3-5. 13. Male vero SCHWENKFELD dudum, & Fanatici adhuc arbitrantur, omnes Christianos pares esse & idoneos ad ministerium salutiferæ doctrinæ obeundum. — 1 Petr. 2: 9. βασιλειον ιερατευμα de omnibus quidem Christianis, sed tropice valet, & 1 Joh. 2: 20. 27. χρισμα unctio spiritualis nihil aliud inquit, quam

quàm dona Spiritus Sancti ordinaria (cfr. Act. 10: 38.) — & Paulus ipse Eph. 4: 11. expresse monet, diversa esse docendi munera. Ceterum in primitiva & Apostolica Ecclesia multi doctores erant extraordinarii.

§. 4. *Necessitas* certi & separati muneris Ecclesiastici probatur 1) ex infinita diversitate, ruditate & impotentia ingeniorum humanorum; Etenim non omnes Christiani eadem pollent facultate & ingenio, ut sibi ipsis suisque indigentis in religione satisfacere possint; 2) præparatio ad munus docendi obendum, necessaria est, nec potest in quocunque vitæ genere obtineri; 3) Scopus ipse & intentio Servatoris erat, ut non modo Apostoli, sed post eos alii, docerent ac propagarent ejus Religionem in mundo. Math. 28: 19. 20 Expressa erat præceptio Christi, cui resistere nefas. Ita quoque Apostoli ex mandato Christi constituebant doctores, ministros & pastores Eph. 4: 11. docendique genera varia perhibet Paulus 1 Cor. 12: 28. ut quoque ipse utebatur Titi & Timothei ministerio, quibus etiam facultatem alios constituendi episcopos diaconosque impertiit. 4) Pesime esset consultum religioni, si cunctis Ecclesiæ membris docendi munus adjudicaretur. Quanta enim hinc suboriretur perturbatio, quemadmodum apud fanaticos! Catecheticum ergo & concionandi munus imprimis in Pastores legitimos aliosque devolvendum est, quia Ecclesiæ & civitatis publica salus aliter sub-

subsistere ac promoveri nequit. Est vero necessitas hæc hypothetica, & ordinata — Rom. 10. 14., non absoluta. conf. SPALDING *om Prediko-ämbetets nytta*. Ceterum destinatio ministerii S. non tantum ad conciones & Liturgiam, verum etiam alia officia pertinet.

§. 5. *Dignitas muneris* hujus est tota quanta interna & relativa, non absoluta & exclusiva; Omnis enim status hominis atque negotium omne a Deo sancitum est, ac dignum quod administretur. Sentiant doctores Ecclesiæ se non agere Dei sive Christi personam, nec auctoritate Divina pollere. Sunt tantum *οικονομοι μυσηριων* 1 Cor. 4: 1. Absit superbia omnis; — Sed ex altera parte æquum est, in pretio habere munus religiosum; Appellatur enim *διακονια της καταλλαγης* 2 Cor. 5: 18. (& ministri S. *διακονοι καινης διαθηκης*), 1 Cor. 13. 2. *λειτ. πισεως* Phil. 2: 17. *οικονομια* 1 Cor. 9: 17. *επισκοπη* 1 Tim. 3: 1. (*πρεσβυτεριον* 1 Tim. 4: 14. est seniorum ordo in Ecclesia. Conf. EWALD *üb. wahre u. falsche Predig. Würde* in 3 P. c. 4. *üb. Prediger - Beschäftigung*. OEMLER *Resultat. f. Amtsführung*).

§. 6. *Muneris origo* est a Deo, ordinato modo, atque a Christo, salutis ac religionis Statore. cfr. cit. loc. & Math. 9: 38. *δεδητε τα κυρια τα θερισμα, ινα εμβαλη εργατας εις τον θερισμον*. Mediata via ministerium s. munus Ecclesiasticum confertur ab Ecclesia, cui verbum & Sacramenta sunt concre-

credita, & cujus in usum pastores vocantur. Frustra hoc jus sibi arrogarunt Catholici principes, & magistratui politico Arminiani. Nec plebi competit, sed omnibus ordinibus civitatis s. Ecclesiæ. In primitiva Ecclesia presbyteri, doctores & diaconi ab omnibus membris eligebantur. Eadem quoque fuit praxis Ecclesiarum usque ad introductam hierarchiam Papalem.

§. 7. *Potestas Ecclesiastica* ministerio Ecclesiastico adjudicata est ab ipsa Ecclesia; quæ quidem interna retinet jura & conscientiæ pacem inviolabilem. Quatenus autem Magistratus civilis in omnibus promovere salutem publicam debeat, jura sibi a civitate universa, adeoque etiam ab Ecclesia, habet assignata, & ad defendendam religionem (jus *majestaticum*, *προφυλακτικόν* s. *negativum*), ut rite observarunt PUFFENDORF, THOMASIUS, BOEHMER — & ad externa sacra promovenda (jus *collativum* & *collegiale*). Collegialia enim Ecclesiæ jura sunt, alia omnibus membris Ecclesiæ propria, alia pastoribus, alia Magistratui sive Consistoriis tacita Ecclesiæ consensione translata. Ministris Ecclesiæ ergo potestas non absoluta, sed relativa competit & doctrinalis, quatenus pro scopo habeant docere, emendare & salutem civium Christianorum prospicere. Unde etiam sequitur, nec essentialia neque externa pro lubitu esse mutanda, sed omnia ad præscriptam normam exigenda. Si quæ sint res restaurandæ, Ecclesiæ

hæc hoc ipsum est jus reformandi; Multa tamen sunt, quæ a Pastoris prudentia ac munere pendere voluit Ecclesia, speciatim in Homiletica & Catechetica docendi arte, cet. De his vero uberius in Jurisprudencia Ecclesiastica.

CAP. III.

De Ordine Ecclesiastico.

§. 1. *Ordo Ecclesiasticus* est complexus omnium Ministrorum Ecclesiæ, five sint doctores & pastores, five inspectores, five diaconi & ministri inferiores, usui Ecclesiæ invigilantes. Inspectorum & diaconorum officia ac jura exponet Jurisprudencia Ecclesiastica. Doctorum vero ratio hic habenda, quatenus pastorem agunt personam.

§. 2. *Denominationes & Tituli*, quibus doctores in V. & N. T. insigniuntur, varii sunt, nec de omnibus promiscue valere possunt. In V. T. Sacerdotum munus erat, ex præscripto Mosaico ritus sacros peragere & legem Mos. prælegere, unde Mal. 2: 7. *labia sacerdotis doctrinam custodient*; Levitarum fuit ministrare; Prophetarum demum, Samuelis & Eliæ post tempora, docere, monere atque futura prædicere; quare vocantur Prophetæ, viri Dei, filii Prophetarum. In N. T. Christus, summus propheta, discipulos suos ablegavit ad doctrinam suam propagandam, quia vulgatissime vocantur *μαθηται, απποστολοι*
sed

sed tropice *φως νοσμε* Math. 5: 14. quia lumen veritatis doctrina sua & vita accenderent; (Christiani vero *fili lucis* Phil. 2: 16) *Sal terræ* Math. 5: 13 quia ad emendandos & beandos alios omnem operam suam, salis instar, conferre debebant; *operarii messis* Math. 9: 37; *cooperarii Dei* — 1 Cor. 3: 9; *dispensatores mysteriorum & ministri* Cap. 4: 1. 2 Tim. 1. 3. *sacerdotes* Rom. 15: 16. — *pisces* Math. 4: 19; *bonus odor vitalis* 2 Cor. 2: 16. e. f. p. Ut vero Apostoli ex præscripto Christi alios doctores & discipulos constituebant, ita quoque eosdem varie denominarunt, v. c. *προφητας* ob docendi munus, s. ordinarium s. extraordinarium Eph. 4: 11. 1 Cor. 14: 3. *viros Dei* 1 Tim. 6: 11. (de Timoth.) *diaconos, cooperarios* 1 Thess. 3: 2. *commilitones*, Phil. 2: 25 (de Epaphrodito) 2 Cor. 8: 23. *pastores & doctores* Eph. 4: 11. *duces Ecclesiæ* Ebr. 13: 7. *Episcopus* Tit. 1: 5. 7. *ministros, servos, vigiles, pedagogos*, immo quoque *angelos* Ecclesiæ i. e. legatos, Apoc. 1: 20. 2: 1. cet. *presbyteros & seniores* 1 Tim. 5: 17. Ex his autem & aliis titulis nemo sanctitatem quandam & excellentiam s. potestatem & auctoritatem arroget ministris Ecclesiæ, licet quoque a Paulo *δοξα χρις* 2 Cor. 8: 23. esse censeantur. Idem vero honos omnibus veris Christianis quoque competit, quia appellantur *γενος εκλεκτον, βασιλειον ιερατευμα* 1 Petr. 2: 9. Nostri temporibus vocantur *doctores, pastores,*

res, ministri Ecclesiæ, clerici (α κληρος, quia ad κληρον carum Dei peculium pertinent, præ ceteris Ecclesiæ membris) *diaconi, parochi, e. f. p.* Ceterum diaconos Ecclesiæ in rebus ac ritibus Ecclesiasticis ministrantes, variis generibus atque ex utroque sexu instituit adhibuitque primitiva Ecclesia; ferioribus vero temporibus ad virilem tantum sexum hæc ministeria restrinxit prudens pastoralis cura.

§. 3. Ex annalibus Ecclesiasticis constat, ordinem quendam fuisse observatum inter Ecclesiæ ministros, eumque necessarium adhucdum esse, itidem patet. Christus quidem Apostolos suos sine discrimine ablegavit & donis instruxit ad munus suum gerendum, LXX discipulos similiter æquales fuisse, ad fidem est pronum. Tanto minus quædam superioritas Petro Apostolo præ reliquis erat vindicata, quanto certius constat, tam Petrum quam Paulum, Romanam visitasse Ecclesiam. Nec Petrus majori auctoritate pollebat quam Johannes & cet. Romano Pontificia est fabula, Petrum per 25 annos Episcopum Romæ fuisse fingens, licet propter testimonia IRANÆI, ORIGENIS, LACTANTII, cet. haud negari debeat, eum Romæ per aliquod tempus vixisse & martyrium subiisse (cfr. CAVE de *vita Petri*, SCHROECKH *Kirch. Gesch.* T. 2). Crescente vero cœtu Christianorum Apostoli ipsi, utpote minime omnium Ecclesiarum commodis satisfacere valentes, socios sibi adjunxerunt; Paulus nominatim *Barnabam, Titum, Timo-*

Timotheum, Petrus Marcum, alique alios sine dubio, atque præter hos suos coadjutores habuerunt multos collegas, diversis nominibus insignitos extraordinariisque instructos donis, (Eph. 4: 11.) *evangelistas*, speciali rudiores docendi munere occupatos, *prophetas*, non tam vaticinandi quam vaticinia explicandi ac docendi pollentes arte, quales *Agabus, Judas, Silas & filiae Philippi* Act. 11: 28. 15: 32., 21: 10. Temporis progressu Presbyteri f. Seniores & Episcopi f. antistites constituebantur, tam ad docendum quam dirigendum cœtum, pauperumque habendam curam & eleemosynas distribuendas; nec inæquali honore inter se distincti Apostolico saltem erant ævo, ut patet ex Act. 20: 17. 28. & Hieronymo. Postea vero circa medium Sec. 2di Episcoporum κατ' ἐξοχην enata major dignitas ac cura; sed ipsa longe latius Sec. IV:o sequ. Constantino Imperatore potissimum auctore excrevit. Antecellere aliis inceperunt Præsules & Patriarchæ Roman. Antioch. Constantinop. Alexandrin. Hierosolymit. Hinc ordo Ecclesiasticus varias divisus fuit in classes, majores scilicet, ad quas pertinuerant Episcopi, Presbyteri f. Sacerdotes & Parochi, Diaconi (cum sub-Diaconis); Minores vero, ad quas acoluthi, exorcistæ, lectores, ostiarii relati. cfr. EUSEB. Hist. Eccl. L. 6. c. 43. BINGHAM Orig. Eccles. L. 3. c. 1. Quæ nostris temporibus facta sit divisio, omnibus notum est & comprobatum; Bonus vero ordo

in

in Ecclesia non respiciendus. Cetera de ministrorum S. juribus, vocatione e. q. r. in Jurisprud. Ecclesiast. deliniuntur.

§. 4. *Requisita* boni Pastoris & Ministri Ecclesiæ generalia duplicis generis sunt, & quoad corpus & animum observanda. *Dona corporis* non quidem tanti sunt æstimanda, ut quondam in jure Mosaico, quod Sacerdotio perfectam corporis integritatem injunxit. Lev. 21: 16. Recensent quoque Talmudici 142 vitia, quibus carere debent sacerdotes). Æquum tamen est, ut corporis membra non sint dehonesta, ne religio temere in calumniam vertatur; Sanitas adsit corporis ac robur, habitus gestuum decens & urbanus, nec tamen nimium exquisitus, oris ac vultus non fucata comitas, lingvæ jucunditas & quædam agilitas, externa quoque vivendi ac conversandi facilitas, puritas, decencia & q. rel. *Animi dotes* in intelligendi facultate imprimis adsint, ingenium scilicet, judicium, memoria cet. atque constanti industria & exercitio excoltæ sint oportet. Est hæc *ἡσυχία*, quam Paulus 2 Tim. 2: 2. requirit, & Christus Luc. 12: 42. (ut *ὁσλος* sit *ὄρεσιμος*). Hæc verò dona animi dici solent & naturalia & acquisita. Ad primam classē pertinent *dotes* ingenii, phantasia, memoria cet.; ad secundam autem α) solida cognitio & eruditio, β) *probitas morum*, (dona spiritualia). Sine usu & studio, lectione ac meditatione, emortua est ac inutilis

lis, omnis vel ingeniosissima mentis facultas; Sed utraque vana merito judicabitur sine animi ipsius probitate, fide, & sedulitate. Quamquam enim irrogenitus i. e. vitiis deditus doctor multa bene tenere aliosque docere possit, impedimento tamen & offendiculo continuo scelesti ejus habendi sunt mores. Spiritualis ergo *ἱκανότης*, vera emendatio animi & morum, pietatis studium & exercitium, si ve experientia quædam practica accedat. Sit bene moratus, tam in externis actionibus, quam internis sensibus, prout Paulus 1 Tim. 3: 2—5. Tit. 1: universam doctoris vitam privatam & domesticam adumbrat. (De his autem in 4 parte, s. Prudentia speciali, præcipiendum erit). Specialia vero requisita animi, quoad ipsum munus administrandum, sunt: 1) *sedulitas & industria*, non modo in instituendo, verum etiam corrigendo, emendando, consolando & erigendo Christianorum cœtu; 2) *Fidelitas & sinceritas* ut pie & ex corde proponat cœlestes veritates, conscientiae suæ parens — *ὁρθοτομων τον λογον της αληθειας*, 2 Tim. 2: 15; 3) *Animi constancia*, ut ipse expertus sit vim salutaris veritatis, eoque modo intrepide & sine partium studio aut captatione auræ popularis veritatem proponat, mores corrigat e, s. p. *ανεπαισχυντος* — *αντεχομενος τῆς* — *πιστῆς λογῆς*, *ἵνα δυνατός ἢ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαίνουσῃ, καὶ τῆς ἀντιλεγόντας ἐλέγχειν* Tit. 1: 9—11; 4) *Modestia & prudentia*,

tia, ut caste & circumspecte doceat, castiget, moderetur auditorum suorum studia. — His ergo præcipuis ornatus virtutibus religionis doctor, uberem non modo in collustranda auditorum mente, verum etiam moribus eorum formandis proferet fructum.

Quoad ipsam ætatem requiritur, ut ad maturitatem annorum & moram pervenerit; etenim qui *νεοφύτος* est, facile in discrimina & pericula incidit. 1 Tim. 3: 6.

Ante omnia vero necesse est, ut bene præparatus (institutus atque ad spectatam fidem manuductus) muneri sacro admoveatur.

CAP. IV.

*De Præparatione futuri Pastoris &
Doctores Ecclesiæ.*

§. 1. Quandoquidem doctor Ecclesiæ, & quoad privatam suam vitam, & publicum docendi munus, variam gerit personam in civitate & Ecclesia Dei; igitur variis instructus esse debet facultatibus, variisque imbutus notitiis. Non sufficit simplicem tenere ideam religionis, quatenus membrum sit Ecclesiæ; civitas quoque & respublica litteraria quædam ei injungit officia; — maxime vero cœtus ipse Christianus totam ejus sibi vindicat operam. Memnerit ergo doctor religionis, se hominem esse & civem, immo literatum quoque esse debere, ut sibi ipsi, civitati ac aliis pro suo munere satisfacere

possit. Quanta opus est institutione, ut ad universum hoc consilium idoneus evadat! Primarium vero ejus consilium spectat religionem ac cœtum Christianorum; secundarium esto, ut vitæ suæ privatæ & societatis, sive civilis sive litterariæ, commodis inservire possit. Propterea minime abjicienda est cura familiæ domestica & œconomia; nec artium quarumcunque & Scientiarum sunt respuenda studia, modo res palmaria pro scopo habeatur, nec tantis implicetur doctor Ecclesiæ negotiis politicis, œconomicis aut litterariis, ut pastorem insuper habeat sive penitus negligat curam. Male egerunt Catholici restringendo Clericorum officia, nec bene agunt, qui munera Pastoralia quibuscunque obruunt negotiis civilibus. Modus est in omnibus utique tenendus; semperque recogitet quisque, *quid valeant humeri, quid ferre recusent.*

§. 2. Antequam quis se studio Theologico, ut quoque studiis in genere, accingat, sit bene *educatus moribusque probis* inde a tenera sua ætate *imbutus*, necesse est; Etenim incredibile est, quam male tractentur litteræ a juvene, cui levitas animi ac prava consuetudo jamjam increbuit. Perditi mores pestis instar sunt; pietas vero ad omnia negotia utilis. Neque negligenda est devota oratio, utpote modestiæ christianæ adminiculum summum, siquidem communio cum Deo beata mentem erigit, exhilarat, atque a

pra-

pravis arcet sensibus exemplisque. Sensus vero religionis, mature animis impressus, ali debet accurata educatione, exemplis, consideratione naturæ, & lectione tam Scripturæ S. quam aliorum, pietati faventium, librorum; quo sic contra omnem licentiam & vim malorum sensuum muniti juvenes, maturioris capaces fiant institutionis. Alterum, quod præmoneatur, momentum, tangit *ingeniorum delectum & destinationem*, s. *vitæ genus*. Non est festinandum in eligendo vitæ genere, antequam vires & dotes animi fuerint exploratæ, quod fit sub ipso usu elementarium litterarum. Animi vero inclinatio ad studium Theologicum cito proditur, & dignoscitur ex donis, sive naturalibus, sive per educationem & vitæ usum acquisitis excultisque. Ubi tarditas ingenii, memoriæ & phantasiæ sit, aut nimia corporis tenuitas, non est contra naturam &, ut dicunt, invita minera studendum; neque inclinatio sola sufficit, nisi aptitudo quædam naturalium donorum accesserit. Coactio autem omnis & lucri studium absit. Vivida vero propensio cum delectatione animi conjuncta, est quædam vocatio Dei interna & mediata, quidam nutus Divinæ providentiæ. Nemo immediatam ostentet vocationem a Deo, neque ex altera parte absterri se patiatur a vera sua propensione, quia paupertate pressus fuerit. Deo committenda est omnis nostra fortuna, omnibusque enitendum viribus, ut ad explenda
ani-

animi nostri desideria, officia & negotia, idonei evadamus.

§. 3. Tanto vero & quasi sororio nexu omnes scientiæ inter se & cum ipsa Religione sunt conjunctæ, ut non nisi cum dispendio quodam separari possint. Quod ad Religionis doctrinam & munus attinet, multæ sunt artes & scientiæ velut in conspectu religionis constitutæ, eamque ob causam addiscendæ; Aliæ autem propius hominem & civem spectant; aliæ iterum instrumentales sunt & cuivis studioso necessariæ. Hinc duas in classes dividere placet Scientias futuro Theologo proficuas, quarum altera Præparatoria, altera Instructiva est & Propria. Illa quidem classis Philologiam omnem sic dictam Profanam, historiam, philosophiam naturæ ac hominis complectitur; Hæc vero Philologiam Sacram, Theologiam universam & Religionis Historiam ambitu suo continet.

Est hæc Encyclopædia Theologica & Methodologia (rationem tradens discendi Theologiam universam cum suis auxiliaribus scientiis), atque Introductio ad notitiam librorum in hoc genere universo, a multis bene pertractata; Illa quidem ab ERASMO in *Methodo ad veram perveniendi Theologiam* Edit. SEMLERI, HYPERIO de *ratione studii Theol.*, GERHARDO, *Methodo stud. Theol.* BUDDÆO, *Isagog. Hist. Theolog.* NÖSSELT, *Anweis. zur Bild. angeh. Theol.* WALCH & PLANK *Einl. in d. Theol. Wissenschaft.* 2 T. 8.º. TOELLNER,

NER, *Anleit. zu Fleiße in der Gottesgelehrsamkeit*, SEILER, *Grundf. zur bildung künft. Volkslehrer*, Pred. u. Katechet. MURSINNA & TITTMAN *Theol. Encycloped. cet.*; Hanc vero, præter BUDDÆUM, Isag. & WALCHIUM, *Biblioth. Theol. selecta*, ALNANDER inprimis, NÖSSELT cit. L. & Anw. zur Kenntniss d. allgem. Büch. in all. Th. d. Theol. AUG. GOTTL. KEIL, *systemat. Verzeichniss Theolog. Schriften* 2 Th. atque DAV. GOTTL NIEMEYER & WAGNIZ *Bibliothek f. Prediger* 3 T. 8:o elaborarunt. Ceterum consuluisse juvabit Bibliothecas Theologicas recentiores, a KRAFT, BECKER & ERNESTI continuo nexu editas, 1742—1777. 33 voll. 8 o. SEILER *Theol. Krit. Betracht. neuer Schrift.* 1779—1787. 8 voll. 8:o. & DOEDERLEIN *Theolog. Biblioth.* 1780—1791. 4 voll. quam continuarunt HÄNLEIN, AMMON, PAULUS & GABLER; quibus accedat HENKE *Magazin f. Relig. Philos. Exeg. u. Kirch. Gesch.* J. E. C. SCHMIDT und FR. H. E. SCHWARZ *Allgem. Bibliothek der neu. Theol. u. Pädagog. Litteratur.* 2 B. cet.

§. 4. Inter Elementa studiorum, primum locum sibi vindicat *Philologia* f. studium linguarum, quod non modo ad intelligendum ac eruendum sensum scriptorum, verum etiam praxin atque accommodationem lingvæ pertinet. Est quippe quædam *institutio*, quam ab aliis narrantibus docentibusque haurimus, & quasi cum aliis *conversatio*. Quam vero necessarium sit *Philologicum* studium uni-
ver-

versum, tam ad notitiam, quam sensus ac mo-
res induendos, probatione vix eget. — Par-
tes illius sunt *Grammatica*, *Hermeneutica*, *Cri-
tica* & ipsa *Interpretatio* sive *Exegesis*. Ve-
teres uno nomine *Grammatices* omnia com-
plectebantur. Ubi methodus discendi linguas
facilis, idonea & solida fuerit, non est timen-
dum quidquam difficultatis & morositatis,
quam temere multi huic studio adstringunt.
Contra vero rite statuitur, cultiorum lingua-
rum & Scriptorum usum valere ad univer-
sum cognitionis nostræ locupletandum thesau-
rum, ad præjudicia quævis & portenta erro-
rum debellanda, ad sensus vitiosos eradicand-
os, pulcri vero & honesti sensum excitand-
um e. f. p. Neque tantum nobismetipsis
proficua erit lectio ac interpretatio librorum,
diversis exaratorum lingvis, sed quoque ali-
is bene multis inserviet notitia ac gustus
sanior, quem ex aliorum hausimus scriptis.
Methodus ipsa hæc ferme erit, ut jactis ne-
cessariis fundamentis *Grammaticis*, ad lectio-
nem probatissimorum Auctorum *Prosaicorum*,
utpote *faciliorum*, dein vero *Poeticorum*, ac-
cedamus, subinde vero *syntaxin* verborum
per regulas exemplaue accurate discamus,
interpretationis modum ex *Logicis* & *Rheto-
ricis* principiis eruamus, & *Criticam*, ubi o-
pu sit, in subsidium compellemus. Frequen-
ti demum lectione librorum peracta scholiis-
que necessariis suffulta, ex instituto *syntaxis*
& *Hermeneutica* erit retractanda, una cum
pra-

practicis scribendi & loquendi exercitiis, sic ubi linguam penitus callendi nobis sit animus. Prima ergo lectio scriptorum grammatica erit, in veris verborum notionibus, dicendi generibus, structura, synonymiis & idiotismis cognoscendis posita; repetita autem lectio exegetica erit & æsthetica, quocunque demum in scientiarum genere verletur. Atque tum demum in succum & sanguinem vertimus aliorum dicta & enunciata, quum sensum veri, pulcri & honesti elicuerimus. Hic finis est omnis philologiæ, sine hoc vana & vacua est linguarum omnis peritia. — Lingvas vero dispelci in mortuas s. eruditas, & vivas s. vernaculas, omnibus notum. Inter has (præter patriam linguam) speciatim Germanicam, Gallicam & Anglicam multiplici de causa necessarias esse patet, quia uberima sit librorum in quovis genere Scientiarum his lingvis, maxime Germanica, exaratorum copia. Inter eruditas vero jure eminet Latina, ut dudum stabilita nullisque mutationibus obnoxia, elegans, copiosa, & immenso fere eruditionis apparatu, tam antiquorum quam Recentiorum, Scriptorum abundans. Frustra objicitur: nos posse e versionibus limpida haurire veritatem, adeoque originali hac & erudita lingua carere; Nunquam enim satisfactum est cultioris orbis desideriis, nec unquam satisfiet in hoc negotio, quantumvis intensissimo studio laborent nostratium multi. Eruditorum propria semper manebit hæc dudum

dum recepta lingua, in cuius locum inepte alia vernacula substitueretur. Ceterum Auctores Classici Latini, ut quoque Græci optimo subsidio sunt ad interpretationem Sacram, cui male quis se addiceret sine prævio studio veterum, qui artem oratoriam, historiam, ceterasque æstheticas, ut quoque philosophicas scientias, tanta cum laude tractarunt. Critica quoque & Archæologia profana, Sacra illius fundamentum haud spernendum sternit; Habent quippe omnes antiquæ lingvæ multa cum nostris, & in dicendi genere, & antiquitatibus ritibusque, communia.

Grammaticam Latinæ lingvæ cognitionem adjuvabunt SCHELLERI *Lateinische Sprachlehre*, f. Ej. *Præcepta stili Lat.*, BRÖDER *Prakt. Grammatik* - - Grammatica Marchica, SANCTII *Minerva*, NOLTENII *Lexicon Antibarbarum*, TURSELLINI *de partic. orat. Lat.* DAHL *Gramm. Lat.* RABE *Septuaginta Latini*, e. q. r. (Lexica GESNERI, SCHELLERI, CALEPINI, LINDBLOM optime nota.) Græcæ lingvæ theoriam dabunt Grammatica VELLERI Edit. FISCHER; CHRIST. DAHL *Grammatica Græca*, TRENDLENBURG, JACOBI *Gramm.* VIGERUS *de Idiotismis Gr. dictionis*, Bos *Ellipses Gr. cet.* (Thesaurus STEPHANI, IV Tom. Fol. a paucis possidetur, HEDERICI vero *Lex. manuale*, ex Edit. Ernesti, comparari potest, & optimæ est notæ; *Lexicon Græco-Germanicum* SCHNEIDERI nostratibus maxime arridere cœpit.

Historicam introductionem in Scriptores Græcæ & Latinæ lingvæ tradit compendiarium HARLES *Historia Lingvæ Græcæ & Ej. Brevior notitia litteraturæ Romanæ*. Recensentur ibi Editiones Auctorum classicorum.

In Antiquitatibus veterum Græcorum & Romanorum adeant tirones ESCHENBURG *Handbuch der klassisch. Litteratur*. POTTERS *Gr. Archæologie*, BOS *Antiqu. Græcas*, NIEUPOORT *Rituum Rom. explicat.* CELLARI *Compend. Ant. Rom.* — Geographiam antiquam CELLARI *notitia orbis antiqui*, D'ANVILLE *Atlas Antiquus*, & *Compendium Geographiæ antiquæ*, exponet. Mythologiam veterum explicat SEYBOLD *Einleit. in die Griech. u. Röm. Mythol.* OLOF LINDBERG *Antiquitets-Lexicon*, CREUZER *Mythologie und Symbolik der alten Völker*, cet. Pleniorē expetens universæ Litteraturæ Græcæ & Romanæ cognitionem usumve, adeat NÖSSELT *Anw f. angeh. Theol.* FABRICII *Biblioth. Lat. & Græcam*.

§. 5 Post studium Lingvarum, Theologo futuro maxime necessaria est *Philosophia*, arctiori sumta sensu, quo generalem rerum omnium, speciatim vero animi humani naturam explicare satagit, conf. NÖSSELT cit. l. l. §. 169—170. Mittimus vero Recentiorum Criticorum methodum dispescendi Philosophicas scientias in puras s. theoreticas, & empiricas s. practicas; nulla enim est pars philosophiæ, quæ non empirica est & experientia nostra suffulta, sive inde derivata.

Alia

Alii Philosophiam dividunt in *Elementarem* & *Applicatam*. Pro diversitate autem objecti, sive illud sit materia sive forma, recte ad Philosophiam refertur *Metaphysica*, *Logica* & *Practica Philosophia*. *Metaphysica* continet *Ontologiam*, scientiam generalem de entibus & eorum attributis; *Psychologiam*, de animi humani natura; *Theologiam Naturalem*, de Deo utpote perfectissimo Spiritu, & *Cosmologiam* s. de natura mundi; *Logica* tradit præcepta ad intellectum hominis, *Philosophia Moralis* tam jus naturæ, quam officia & morum habitum præscribit; quibus scientiis etiam quodammodo adjungi poterit *Æsthetica*. Ut vero necessitas & dignitas harum Scientiarum omnium a nemine negari aut ignorari potest; ita nexus earundem cum Theologia arctus adeo est, ut male calculos suos ponant, qui elementa hæc philosophica negligunt. Etenim quomodo veritates omnes religionis revelatæ commode elici, ex Scriptura & ratione demonstrari & ad praxin applicari possunt, nisi mens ipsa imbuta sit cognitione sui omniumque facultatum animi, aut nisi adfreta sit arti judicandi rerumque ordinem observandi e. s. p. Hæ ergo partes Philosophiæ examinandæ & animo instillandæ antea sunt, quam Theologiæ Christianæ salutamus adyta. Quonam autem hoc fieri debeat ordine, dissentiant quidem Philosophi; & perinde est, modo nulla omittatur. *Logica* & *Philos. Moralis*, utpote in plerisque applicata

ita

tæ Scientiæ (quia applicant intellectum & voluntatem ad studium veri & boni), præsupponunt omnino ideam & elementarem cognitionem animi (Psychologiam), quare hæc ordine prior salutari deberet. Interim tamen pro more vulgatori pædagogico, Logicam, utpote artem cogitandi, præmittimus Theologo addiscendam.

Logica est scientia intellectum instruens in cogitando, & veritate eruenda atque cum aliis communicanda. Unde patet, tum generalem præceptionem idearum simplicium & compositarum, judiciorum ac ratiocinationum, tum quoque specialem methodum applicandi intellectum ad veritatis cognitionem, huic Arti inesse. Proinde in *Elementarem* & *Methodicam* s. applicatam dispesci commode potest. Elementaris tradit observationes de ideis, judiciis ac ratiocinatione, generalissimis his operationibus mentis, prout experientia ipsa easdem suggerit, & ratio confirmat. Methodica autem docet modum, quo intellectus ipse has possit ideas formare sibi veras atque cum aliis communicare; (immo quoque cognitionis humanæ principia, criteria & terminum explicabit). Et quia multa sunt veritatis impedimenta, errores quippe & præjudicia, igitur methodo hæc omnia debellandi opus erit. Vera a falsis discernere — quam sublimis, quam utilis labor! Sit igitur Theologus bene in hoc genere præparatus, ut Divinam & longe verissimam cogni-

gnitionem religionis sibi aliisque persuadere possit. Hæcce præcepta dabunt HÖLLMANNI *Logica*, REIMARI *Vernunftlehre*, KIESEWETTER *Logik*, ERNESTI *initia doctrinæ solid.* Provecioribus commendentur LOCKE *de intellectu humano*, MALEBRANCHÉ, WATTS, KANTII, cet. scripta. Ceterum vero, licet *Logica* quædam naturalis omnibus ferme hominibus sit familiaris, & pro intellectus cujusque perspicacia justaque observatione multos possit ad veritatem cognoscendam manuducere, juvabit tamen semper systematico modo hanc artem tractare & ediscere.

Ontologiam (quam Critici philosophiam Transcendentalem appellant) otiosius quidem sæpe fuisse tractatam, haud dissitendum est; interim æquitas jubet, generalissimas observationes de ente & ejus affectionibus s. prædicatis, de tempore & spatio cet. non omnino abjicere. Caveamus modo, ne sub analysi ipsa rerum hic occurrentium, spinosis nos aliosque implicemus disquisitionibus, quæ sive captum humanum longe exsuperant, sive minus fructuosæ sunt. Præstat plerisque saltem, sensum communem ac experientiam sequi, indeque abstractas formare notiones modorum & rerum, quam subtiliter omnia eruere velle. Præcipua ontologiæ elementa, studiosis Theologiæ profutura, exhibet ERNESTI *Init. doct. solid.* & LOCKE cit. L.

L. Profundiora qui quærit, adeat WOLFFII & KANTII opera.

Psychologia doctrinam sistit de anima humana ejusque diversis facultatibus. Tota quanta fere empirica est atque ab experientia, sive sensu nostri ipsius, desumpta; nam quæ rationalis & pura dicitur, ratiociniis constat & observationibus, sensui communi familiaribus, aut inde abstrahendis. Quanta sit hujus Scientiæ utilitas ad informandum Theologum, patebit ex ipso objecto, quod tractat. Humanus animus certe summa diligentia in id enitatur, ut se ipsum cognoscat, suasque experiatur vires; Aliter enim non potest in emendatione sui multum proficere. Psychologicis ex principiis sciendum est, qualis sit sensualis naturæ, memoriæ, phantasiæ & affectuum vis, ut depravationis ac mali moralis causam cum pietatis & fidei natura, libertatis & moralis nostræ naturæ vim cum Divina gratia & Spiritus Divini efficientia conferre possimus, nec repugnantiam rationis & gratiæ insulse fingamus. Utilissimum erit, operationes ac facultates animi omnes, sive quoad intelligendum, sive sentiendum, appetendum, & libere volendum, indagare, ut easdem dirigere, excitare, ac animos Auditorum rite flectere, possimus. Catechetica & Homiletica ars exactam harum rerum postulat peritiam. Elementa hujus Scientiæ hauriant tirones ex ERNESTI *Init. doctr.*

doctr. LOCKII *Compend. de intellectu humano*, MEINER *Grundriss der Seelenlehre*. Uberiorem notitiam dabunt FEDER *üb. d. menschl. Willen*, TETENS *philosoph. Versuch über die menschl. Natur*, MENDELSON *Philos. Schriften*, KANT *Critik der reinen Vernunft*, cet.

Theologia Naturalis tanto magis cognoscenda, quanto certius sit, eandem præcipua sua ex parte esse e Revelatione hausitam & inde confirmari. Etenim idea Dei, sive rationis puræ demonstrata ex principiis (*transcendentalis*), sive ex analogia mentis humanæ & consideratione mundi formata (*Moralis, Teleologica*), non quidem stricto sensu empirica est, sed sensui communi familiaris, ac digna quæ investigetur. Ut plurimum ergo in *Theologia Dogmatica* retractari solet. Juvabit vero scripta REIMARI *Natürl. Theol.* KRYGER, DERHAM *Physico & Astro - Theol.* CLARKE *discourse on attrib. of God*. CRUSIUS *Entwurf d. nothwendigen vernunftwahrheiten*, HEYDENREICH *Philosophie d. natürl. Relig.* JERUSALEM *Betrachtung. üb. wahrh. d. Relig.* KANT *Religion innerhalb d. Grenz. d. Vernunft*, cet. perlegisse, antequam *Dogmatica Theologia* adeatur. Caveant vero sibi religionis Christianæ alumni semper ab intempestivo ac spinoso differendi modo, & naturalismi infano patrocinio, revelationem sensim evertere conante. Conf. BUTTLERS *Bestätig der natürl. u. geoffenb. Relig.*

Practicam demum s. *Moralem Philosophiam*, communi & latissimo sumam sensu, quo non modo juris naturalis omnia præcepta, generalia & specialia, hincque enata jura hominum & officia, verum etiam morum continet doctrinam, Theologiæ studio maxime necessariam esse, vel inde patet, quod intime sit cum religionis ipsius consilio connexa, nec nisi cognitionis principio & gradibus ab ea differat. Ut enim jus naturæ & Ethica naturalis statum hominis, qua talem, in vita communi spectat, omnesque mores & actiones hominum liberas ad rectæ rationis dictamen conformandas esse edocet, ita religio Christi sublimem pandit naturæ, legis, juri ac officiorum originem, gravissimum addit moralitati pondus, summam parit legis præceptis certitudinem, evidentiam, & obligandi vim, fortissimisque suis excitare valet virtutem stimulis. Quam utriusque doctrinæ, Philosophicæ & Christianæ, harmoniam, hujus autem præstantiam, tanto minus denegabit sobrius quisquam, quanto altius sensui mortalium communi infixæ hæreat Divini numinis idea. Laudatam vero Philosophiam Practicam licet subtiliter satis sagacissimi nonnulli Critici in Metaphysicam morum, (Theoreticam quippe scientiam) & Anthropologiam practicam (Empiricam) s. Ethicam dispescuerint, eodem fere consilio, ac alii Jurisprudentiam naturalem, in præceptis juris naturalia

C

ralis occupatam, ab Ethica sive morum doctrina distingvere soleant; commodè tamen utramque arctissima sua in connexionè proponi posse, ratione præsertim habita futurorum Ecclesiæ ministrorum, dissimulandum non est. Sunt quippe omnia juris naturalis præcepta totidem præcepta morum, nec quidquam veri discriminis eorum, quæ jus naturæ exponit & quæ per totam nostram vitam moribus & animi ipsius habitu exprimere debeamus, intercedere dixeris, ut potius utraque scientia communem in hominis flectenda voluntate habeat vim. Immo bene esset cum Theologico studio constitutum, si elementarem, solidam tamen illam, omnes sibi compararent non minus practicæ, quam theoreticæ, scientiæ cognitionem. Atque quum pleraque ingenia juvenilia satis fluxa sint, satius est, præcipua ex antiquiorum & recentiorum probatissimis hausta scriniis, bene ac ordine ediscere atque in usum convertere suum, elementa, quam multiplici conjecturarum, systematum & controversiarum semet implicare gyro, ex quo difficillimus conceditur plerisque reditus. Nec profecto quidquam utilitatis futuro religionis doctori conferent spinosissimæ quæstiones Scepticorum & idealisticæ nugæ, quarum ferax fuit recentior quoque ætas.

Elementa utilissimæ hujus Practicæ Philosophiæ dabunt, ejusdem quasi princeps & auctor PUFFENDORFF, de *Officio hominis & civis,*

civis, CUMBERLAND, *de legibus naturæ*; HEJ-
NECCIUS, *Fundam. juris naturæ*; NÖRREGAARD,
naturrättens första grunder, GELLERT, *Mo-
raliska Föreläsningar*, BOETHIUS, *om natur-
rätten, & anvisning til sedoläran*; FEDER,
Lehrbuch d. prakt. Philos. JACOB, *Philos. Sit-
tenlehre*, EBERHARD *Sittenlehre d. vernunft*;
cet. quorum compendia nostratium terun-
tur manibus. Provecioribus vero multo plu-
ra proficua sunt & commendanda scripta; v.
c. GROTTII *Jus belli & pacis*, PUFFENDORFF
Jus naturæ & gentium, GARVE *Versuch üb.
Gegenständ. d. Moral, & Anmerk. zu Cicero*, It.
*Betrachtungen über die allgem. Grundsätze der
Sittenlehre*, FERGUSON *Grundsätze d. Moral-
philosophie*; C. Ch. SCHMID *Versuch ein. Moral-
philosophie*, PALEYS *Grundsätze d. Moral, übers.
m. anmerk. v. GARVE*, KANT *Kritik d. prak-
tisch. vernunft*; cet. in quibus recensendis
non immorabimur, consilii nostri probe me-
mores.

§. 6. Neque minor necessitudo Religio-
nis est cum cognitione & studio naturæ s.
corporum in hoc mundo obviorum atque
phænomenorum; quæ omnia in *Philosophiæ
naturali*, cujus partes sunt *Historia naturalis*,
Physica, *Chemia* & *Cosmographia*, explicantur.
Ut enim prætereamus innumera commoda,
quæ harum Scientiarum ope in vita commu-
ni nobis adferuntur, certe in indaganda & ex-
ercenda religione multum utilitatis inde quæ-

que provenit. Naturæ consideratio ducit ad Divini Numinis ideam sensumque, qui continuo & indies nos ad pietatem omnem excitare debet; Summa quoque est naturæ i. e. sensibilis mundi & intellectualis s. moralis analogia. Quanta vestigia Summi moderatoris bonitatis, sanctitatis & potentiae in universa rerum mundanarum compage, varietate, vicissitudine, ordine, natura atque œconomia cernuntur! Hæcne omnia Theologus supina prætervolabit ignorantia? Quid phantasiâ oratoris Sacri vividius afficiet, quam pulcherrima rerum visibilium structura mirabilisque ordo? Hinc jure commendamus scripta: NIEWENTYT *Betracht. aller irdisch. Dinge*, BONNET *Contemplation sur la nature*, PLUCHE *Schauplazz d. Natur*, STURM *Betraktelser öfver naturen*, ceteraque. Nec male studia sua collocant, qui otia juvenilia consumunt in colligendis rebus ex quocunque regno, quod vocatur, sive vegetabili, sive minerali, sive animali. Rationem tamen habeant temporis, facultatum & inclinationis; quin etiam systematicam sibi parent, quamvis elementarem, notitiam Scientiarum antea nominatarum. Compendia nostratibus adsunt in Historia Naturali, præter LINNEI Systema, HOFFBERG, LILJEBLAD, & RETZII Flora, una cum Zoologia ORRELI & BUFFON (Svec. serm. in compend. redacta), in Physica MUSCHENBROEK, ABILDGAARD & G. HAUCH; in Chemia, BERGMAN-

NI prælectiones, SCHEFFERI, GADOLIN, BERZELII *Lärobok* cet. Cosmographiam proponit BERGMAN in suo *WerldsBeskrifning*, DJURBERG in opere Cosmographico, cetera ut taceamus.

§. 7. Theologicam encyclopædiam merito quoque ingrediuntur scientiæ *humaniores*, (Poësis inprimis & Oratoria), *Æsthetices* nomine vulgo comprehensæ; quæ quia in ipsa dicendi, atque sensus pulcri & honesti excitandi, facultate occupantur, non possunt non, & ad Scripturæ Sacræ interpretationem, & quoque Homileticam artem adjuvandam multum conferre. Ut enim sublimia vatum Sacrorum carmina, (hymnis nostris Liturgicis non exclusis) nemo sine poëseos universæ regulis explicare conetur, ita nec oratores Sacri feliciter unquam in sua arte sine subsidio Rhetorices s. Oratoriæ profanæ versabuntur. Fines vero utriusque scientiæ satis invicem implicitos & connexos rite constituere nobis videntur harum rerum arbitri, quum statuant, utramque quidem pro scopo habere, ut animus persvadeatur ac delectetur, in eo autem inprimis differre, ut Poësis vividiori modo phantasiâ & sensus afficere nitatur, Oratoria magis ad intellectum persvadendum, atque constantes ciendos affectus semet accommodet; ut nihil dicamus de numero oratorio, a rythmi poëtici mechanismo plane diverso. Egregiam; utriusque Scientiæ
theo-

theoriam, una cum ceterarum artium liberalium idea, tironibus pariter ac maturioribus dabunt: ESCHENBURG, *Theorie d. schönen Wissensch.* BAUMGARTEN *Æsthetik*, LINDNER, *Lehrbuch d. schönen Wissensch.* EBERHARD, SULZER, al. Sed præter hanc theoriam affludua opus est lectione & contemplatione probatissimorum in quavis arte ac gente exemplorum, quorum nomina hoc loco recensere perlongum foret. Discant juniores, saltem vernaculis ex auctoribus, longoque usu pervolutatis Græcorum & Latinorum elegantissimis scriptis, justum non modo statuere humanioribus litteris pretium, verum etiam gustum sibi comparare, & sensum veri pulcrique indies augere. Tametsi enim poeticeam dictionem atque figuras omnes oratorias Sacris concionibus minime intrudendas sydeat quispiam; barbarum tamen & impolitum dicendi genus evitare docebit sanior gustus; Qua de re *Homiletica* deinceps ager.

§. 8. Proximum Propædeumatum locum occupat *Historia* hominis & gentium, universalis & specialis, cujus eximiam esse in cognitione hominis pleniori comparanda, experientia rerum quarumlibet conquirenda, virtute sectanda, Divinique numinis sapientissima providentia, quatenus fieri possit, investiganda, quin etiam cultus & litterarum origine, progressu ac fatis pernoscentis utilitatem necessitatemve, nemo sanus dubitabit. quod

Quod ut obtineatur consilium, non modo veritatem tanquam basin historiæ, verum etiam pragmaticum ejus exponendi modum considerare convenit. Quomodo vero Religionis historia cum Politica illa & Litteraria sit connexa, multumque lucis inde scæneretur, quis imperitus satis ignorare poterit? quis comoda sive incommoda Religioni nostræ illata ad veras suas referre non valebit causas, sicubi sincera utatur historiæ institutione? Ex altera autem parte quis incredibilem & verecundiæ debitæ reclamantem æquo animo ferre poterit nonnullorum levitatem ac insolentiam, qua sacratissima generis nostri monumenta historica tractare, communemque hominum ex anteaactis seculis sensum illudere, lacerare, subvertere, temere annisi sunt. Quibus si infectus fuerit pastoralis alumnus calumniis, scrupulisque, male præparatus latissimo ex campo historico discedet, atque in ipsa Religionis viscera deinceps scævire incipiet. Meliora vero edoctus prudenter, sollicite atque cum fructu in fatis humani generis perlustrandis versabitur. Quisque tamen æquus rerum arbiter facile nobis largiatur, altiora & profundiora non esse a junioribus postulanda, modo universam rem ordine justo delibaverint. Vulgatissima hoc in genere sunt compendia: SCHROECKH *Allgemeine Weltgeschichte*, SCHLÖZERS *Vorstellung der Universalhistorie*, OFFERHAUS *compendium Hist. univers.*, EBERHARDT, FANT, SILFVERSTOLPE *Allmänna*

männa Historien cet. Quæ vero progressum studii hujus adjuvabunt scripta, v. c. GATTERERS *Weltgesch. & Synopsis hist. universalis sex tabulis compreh.* una cum *Stammtafeln zur Weltgesch.* BECK *Anleit. zu Kenntniss. d. Allgem. weltgesch.* MILLOT, ROLLIN *Histoire* cet. non hujus est loci, neque nostrarum partium, exponere. Historiam patriæ compendiarium exposuerunt LAGERBRING, EOTIN al. Instru-ctiorem autem anquirens apparatus, adeat commentarios DALIN, LAGERBRING, ceterosque, quos recenset WARMHOLTZ *Bibliotheca Historica Sueogothica*. Litterariæ denique historiæ elementa capiant futuri Theologi saltem ex HEUMANNI *Conspectu Historiæ Litterariæ* præsertim Edit. EYRING s. Ejusd. *Synops. hist. litter.* HISSMAN *Anleit. zu Kenntn. d. ausserles. Litterat.* LUDV. WACHLER *Handbuch d. Allgem. Gesch. d. Litterarischen Cultur.* ADELUNG *Gesch. d. Philos. für Liebhaber.*, & BRUCKERI *Institut. Hist. Philosoph.* Plenior-rem vero adfundet lucem Theologis non minus quam Philosophis exoptatam MORHOFI *Polyhistor*, BRUCKERI *Historia Critica*, BUHLE *Geschichte d. Philos. & Lehrbuch d. Gesch. d. Philos.* ceteros ut prætereamus doctissimorum virorum thesauros, a NOESELT, *Anweis. zu Bild. angeh. Theol.* 3 Abschn. nominatos.

§. 9. Quia Jurisprudentia Ecclesiastica pars est Pastoralis Scientiæ, nec potest ele-
men-

mentari cognitione juris Civilis carere, igitur quoque hanc *Legum & Jurium civilium prudentia* n. urgemus excolendam, sed sic tamen, ut ne officiat primario, quem Theologiæ alumnus intendere debeat, scopo. Multiplici quippe de capite Pastori Ecclesiæ, tam ut civi considerato, quam quatenus membrorum Ecclesiæ prospiciet commodis, inprimis vero ad præcavenda mutua Christianorum jurgia, odia & diffidia, eaque ex amoris & justitiæ tenore tempestive compescenda, ad monita quævis in simplicissimis causis imperienda, atque ad mutuam restituendam pacem, legum civitatis cognitio universa utilis est & felicissimo tendit omine. Probe tamen memor sit doctor Ecclesiæ, non esse hæc sua consilia nimis extendenda, ut tanquam patronus causæ, sive publice sive privatim & clanculum prodeat in foro, neque ut lucri captandi studio hisce se tradat rebus. Aliud enim est monere ac præcavere, quod omnino ad pastorem pertinet curam; aliud, forensibus se temere immiscere controversiis. Necessarium igitur merito censemus, non tantum codicem legum patriarum Fridericianum, verum etiam ceteras collectiones & commentarios legum pro tempore evolvere, scrutari, eruere. Nec pœnitebit Mosaicarum legum peritum, quod patrias leges cum iisdem contulerit, quemadmodum subtiliter MICHAËLIS, in *Mosaisches Recht*,

Recht, 6 Th. commentatus est, (cujus compendium dedit HEDRÉN, *Mosaiska Lagen*). Quæ vero subsidaria institutio jurisprudentiæ civilis, NEHRMANNI aliorumve ex scriptis sit haurienda, judicent alii, quorum interest, Ceterum peritiores caussarum arbitros in dubiis rebus præstat consulere, quam vastissimo pelago semet committere, viresque inaniter periclitari.

§. 10. *Matheseos* demum, tam puræ quam applicatæ, *Arithmetices* & *Astronomiæ* necessitas, ut quoque *Anthropologiæ physicæ*, *Medicinæ* atque *Oeconomiciæ*, tam publicæ quam privatæ, utilitas non tanta quidem in foro Ecclesiastico est judicanda, ut qui bene in iisdem non fuerit versatus, minus habeatur in munere suo pastoralis fungendo idoneus; neque enim ex professo omnes Scientiæ possunt excoli. Sed qui plane barbarus sit & hospes in vulgatissimis harum scientiarum & quasi popularibus elementis, ne is quidem rite sustinere muneris sui partes omnes reputandus. Sunt enim præter scripta systematica, quæ Artis cujuscunque speciatim spectant cultores, multa quoque in usum popularem edita, quæ minime ignorare aut aspernari decet. Quis rudis admodum in Elementis EUCLIDIS & practica *Matheseos* ad vitam privatam accommodatione, opera e. c. WIKSTRÖM (in suo *Genväg till Geometriens utöfning*); Quis *Arithmetices* principiis, CELSI aut aliorum

rum librorum lectione non adſvetus, domeſticam quidem aget rerum ſuarum curam, multo minus in Eccleſiaſticis calculis verſabitur? Quis prima Aſtronomiæ rudimenta ignorans, commode vulgi errores ac præjudicia abſtergere valebit? ſiquidem licet opera FERGUSONI, MELANDERHJELM, & FR. TH. SCHUBERT *populäre Aſtronomie*, cet. quiſque non perluſtare poſſit, vulgatiffimam tamen ex pædagogicis ſcriptis BERGKLINT, FUNKE, SCHULTÉN, ſive al. hauriat cognitionem oportet. Idem quoque de popularibus libris in Medicina a TISSOT, HAARTMAN, FAXE, ROSENSTEIN, SEGERSTEDT, HEDIN, al. perſcriptis tenendum eſſe, ſine ullo negotio animadvertet veri cupidus Theologiæ ſtudioſus. Oeconomiam porro publicam edocebunt FERCH, SMITH, SARTORIUS (*Vorleſungen* —) JACOBI *Grundsätze der Stats Oeconomie*, al. Privatæ Oeconomix Scriptores in patria noſſimi. Uſus autem & experientia optima plerisque eſt magiſtra.

§. 11. Hæc autem omnia de Propædæmatibus allata monita, non eo conſilio in ſummam contraximus brevitatem, ut profundior ac ſolidior eruditionem, una cum lautiori librorum apparatu comparando, ſuperfluum judicent Theologiæ alumni, ſed ut juſta ſciant ponere utriusque rei fundamenta. Miminerint quippe, omnia pro tempore & modulo ingenii eſſe exquirenda, tractanda.

daque, nec tantum propriam delectationem, sed etiam Ecclesiæ usum in iis spectari debere; meminerint sapientis minime esse consilii, peregrinis studiis quibuscunque ita se totos dare, ut primaria, pastoralis scilicet, insuper habeatur aut negligatur provincia, quemadmodum nonnunquam contigisse, certa loquitur experientia. De cetero, si modus unquam & delectus scientiarum cultoribus observandus sit, Theologiæ latissimo in campo ut præscribatur opus est, nostris præ primis temporibus, quibus scientias ex omni parte amplificare, disponere & retractare studuerunt philosophi, simpliciorum sæpius & communem deferentes cogitandi & judicandi viam. Bonis autem imbuta mens principiis, subtiliori novaturientium facile carere poterit arte.

CAP. V.

De Studio Theologico Speciali rite colendo.

§. 1. Positis fundamentis propædeumatis, propius ac mature ad studium Theologicum admovebitur ejusdem cultor, ut saltem essentielles omnes Theologici hujus studii partes cognitæ sibi reddere queat. Absit tamen, ut omnes ante enumeratas scientias tractare obstringatur, priusquam ad Theologiam

giam se applicuerit. Utiles quippe & necessariæ sunt elementares notitiæ in Jurisprudentia civili, Medicina, Oeconomia, Physica, cet. futuri Pastoris si spectamus munus; sed non sunt primo ordine collocandæ. Philologia profana, Philosophia & Historia una cum Matheseos elementis primum addiscantur, quia Theologia ipsa his non carere potest fundamentis. Subinde vero linguæ Sacræ grammaticæ sunt pertractandæ, ut non modo comparisonem inter utramque philologiam, profanam & Sacram, instituere discant tirones, verum etiam tempestive his suis invigilare advescant litteris. Tantus enim est Theologici studii ambitus, ut non opportunum sit, ad posteriores idem relegare curas, sive in ferius differre tempus. Ceterum Hebraica lingua necessario colenda est, aut ante, aut sub interpretatione N. T. quia tot sunt hebraismi in N. T. scriptis, quos non possumus rite intelligere, antequam hebraica dictio sit explorata. Exempla satis dedit ERNESTI in *Instit. Interpretis N. T.* Fontes hujus Biblicæ Litteraturæ (præter §. 3. Cap. 4. allatos, & WOLFII, le LONG *Biblioth. S.*) exhibet ROSENMULLER *Handb. f. d. Litteratur d. Biblisch. Kritik u. Exegese*, 4 T. 8:o hætenus; EICKHORN *allgem. Biblioth. der Biblisch. Litterat.* 10 voll. 8 o, MICHAËLIS *Orient. u. Exeg. Biblioth.* 32 Th., & HIRT *Orient. Biblioth.* 12 Th. 8 o.

§. 2. Specialis verò Theologici studii partes primas sibi, vindicat Philologia Sacra, quæ non modo Grammaticam, verum etiam Hermeneuticam, Criticam & Exegesi ipsam complectitur. Hebraica & Græca N. T. lingua constituit objectum Philologiæ Sacræ, atque nemini dubium sit, has linguas primo grammaticæ, postea autem pragmaticæ, æsthetice & Theologico consilio esse addiscendas. Necessitas hujus studii Philologici abunde patet, non tam ex interna quadam linguarum, Hebr. & Græcæ, sanctitate, quam potius inde, quod specialissima Divinæ religionis institutio his concredita sit linguis, quarum sine ope ac studio commoda perfectaque cognitio religiosæ veritatis nec nobis neque aliis instillari potest. Sunt vero præter ipsam doctrinam cœlestem etiam monumenta religionis & humani generis historica, æque antiquissima & fide dignissima, Sacris libris comprehensa; quare fas est, ut iisdem longe potiori jure quam profanis documentis utamur. Usus philologiæ Sacræ nimirum est vel historicus, vel dogmaticus & moralis, idemque usus ita alteri intextus, ut historia Sacra sine theoria religionis, hæcque sine historia subsistere nequeat. Nec decet religionis doctorem, ab auctoritate translatorum, versionum, & commentatorum pendere, inprimis quum hæc ipsa sæpius dubia, varia & lubrica sit. Nondum enim eo perventum est, ut consummatum & omnibus

hu.

numeris perfectum habeant us Sacrorum oraculorum commentarium; & si vel maxime in posterum talem exhiberet nobis fidelissimorum interpretum industria, propriis tamen videndum est oculis, ne a veritate aberremus. Intuitiva & certa dari nequit persuasio, nisi ex Sacro fonte immediate hausta. Facebant quidem multi Sacrarum litterarum ofores contra hæc studia negotium, attamen vana sunt omnia dubia, siquidem muneris doctrinalis ratio id secum fert officii, ut non modo ipsis e fundamentis suis eruant doctores ac amplectantur vividam cognitionem rerum divinarum, verum etiam idonei sint easdem aliis proponere, atque a contrasentientium vindicare moliminibus. Atque historia ipsa docet, Ecclesiæ ministros eo felicius in munere suo obeundo versatos fuisse, quo solidiorem habuere Biblicæ philologiæ cognitionem. — Quis porro semet ex omnibus impedimentis, Divæ religioni obstantibus, præjudiciis, erroribus, controversiis atque insultibus adversariorum extricabit, nisi Divini verbi ideam ipse habeat? Quis aliis persuadebit veritatem, circa quam dubius hæret ipse? Quis temeritatis atque socordiæ culpa vacuus erit habendus, qui tempus sui muneris ac vitæ universum aliis quidem consecraverit negotiis quibuscunque, prætermisso Biblico studio? An tantis se distrahi patiatur aut revera distractus sit doctor Ecclesiæ curis, ut essentialis

les

les & suo muneri proprias insuper habeat partes? Malefanam hanc opinionem atque consuetudinem funditus ex animo deleat maturior vera discendi cupido, honosque Divino verbo debitus.

Primum, in Philologia Sacra tractanda, erit *Grammatices* studium ususque linguæ Hebraicæ & Hebræo-Græcæ N. T. Hebraicæ vero linguæ cognitio, solidior imprimis, ex Dialectis venit; quare haud abs re fuerit, has Dialectos sibi familiares reddere, quum Hebraici sermonis studio quis admoveatur. Doctoribus tamen Ecclesiæ omnibus, non eadem facultas aut idem otium suppetit intima hæc salutare adyta. Quare consultum ducimus tironibus, mediocri fortuna & facultate utentibus, Hebraicam tantum ediscere linguam. Proveciores vero & lautiori fruantes rerum ac temporis usu, pretium universæ Orientalis Litteraturæ discant ex MICHAËLIS *Beurtheilung der Mittel, die ausgestorbene Hebr. Sprache zu verstehen*, SCHULTENS *Origin. Hebraic.* AURIVILLII *Diff. de usu Dialecti Arabicæ*, & SCHELLING *Abhandl. v. d. Gebrauch d. Arab. Sprache*; — ut quoque Grammaticam Arabicam ex HIRTI *Instit. Arab. L. I.* ERPENII, MICHAËLIS, HEZEL, ROSENMULLERI compendiis, quibus quoque chrestomathia Arabica adjuncta est, discant. Hebraicæ linguæ elementa sistunt SCHROEDER in *Institut. I. H.* He-

HEZEL & VATER, *Hebr. Sprachlehre*, f. HEMPEL, WECKHERLIN, JAHN, PFEIFFER, JACOBI, f. ex nostratibus AROSENIUS *Gramm. H.*; Pleniorē autem linguæ syntaxin illustrabunt STORR *Observat. ad analog. & syntax. Hebr.* GLASSII *Philologia Sacra*, Edit. DATHE, SIMONIS *Arcanum formarum*, una cum SCHULTENSII *Instit. WALTHER Ellips. Hebr.* ed. SCHULZ & T. e. q. r. Cursoriæ & grammaticæ lectioni hujus linguæ, REINECCII *Janua L. Hebr.* & PAULUS *Clavis Psalm. & Jesaia*, nec non MEISNERI *Clavis V. T.* egregiam commodabit operam. Manuale Lexicon Hebr. tironibus perscripsit MOSER, GESENIUS; peritioribus COCCEJUS ex Editione SCHULZ, SIMONIS ex Editione EICHHORN, & MICHAËLIS in *Supplement. ad Lex. Hebr.* Græcam N. T. lectionem adjuvabit non modo profanorum auctorum & Alexandrinæ versionis usus, sed præprimis SCHOETGENII & SCHLEUSNERI Lexicon. Neque tamen STOCKII *Lexicon V. & N. T.* OPITII *Lexicon*, SIMONIS *Onomasticum V. & N. T.* KUTTNER *Hypomnemata N. T.* cet. repudianda iis, qui aliis destituuntur subsidiis. *Lexicon in LXX* dedit post KIRCHER. & TROMM. inprimis BIEL, *Spicilegium* verò ejus edidit SCHLEUSNER.

Proxime post Grammaticam lectionem Vet. & Novi Test. commendanda est *Hermeneutica Sacra*, regulas tradens interpretationis, ejusque adminicula. Ex eo genere sunt

D

scri.

scripta RAMBACHII, & PFEIFFERI *Hermeneutica Sacra*, BAUERI *Logica Paulina*, MEYER *Versuch einer Hermeneutik d. A. T.* 2 T. LOWTH *de poësi S. Hebr.* Ed. MICHAËLIS, HEZEL *Geist d. philosophie in Sprache d. alten Welt*, HERDER *geist d. Hebr. Poësi.* 2 Th. CHR. DAN. BECKII *Monogrammata hermeneutices librorum N. Fæd.* — Omnes autem & dicendi genere & argumentorum delectu vincit sagacissimus ERNESTI, in *Instit. Interpretis N. Test.* qui liber aureus omnes fere complet numeros, & cum *Acroasibus MORI super Hermen. N. T.* legendus est.

Introductionem Historicam V. Test. utpote summe necessariam ad ejus exegesein, delibabunt tirones e BAUER *Einleitung in die Schriften Alt. Test.* J. JAHN *Einl.* 2 Th. ALMQUIST & STARKE *Inledning* — Novi Testamenti autem illam, ex HÄNLEIN *Einleitung* & PRIETII *Introd. in lect. N. T.* (Ed. HOFFMAN). Ad progressum hujus studii spectant EICHORN *Einleitung ins Alte Testam.* 3 Th. It. ins N. T. MICHAËLIS *Einleit. in d. Schriften d. Neuen bundes* 2 T. 4:o. It. *Einl. ins A. T.* 1 T. BERGER *Historische Einleit. in d. N. T.* 3 Th. 8:o. It. ins N. T. 1 B. RICH. SIMON *Historie Critique du vieux Test.* It. *hist. crit. du texte du N. T.* — *versions-commentateurs du N. T.* SEMLER *Apparatus ad liberal. V.* It. N. T. *interpretationem*, CARPZOVII *Introductio*, cet.

Criticam Sacram, præter KENNICOTT, EICHHORN, BENDEL, RICH. SIMON, MICHAËLIS, tractarunt CARPZOV, MILLIUS, WETSTEIN, GRIESBACH, quorum scriptis carere nequeunt, qui de textu Sacro judicabunt. BAUER *Critica S. Vet. Test.* tironibus utilissima. Præterea legatur CAPPELLI *Critica S. Ed.* VOGEL & SCHARFENBERG, CLERICI *Ars Critica* & CHR. BENED. MICHAËLIS *de variis lectionibus*. Textus editiones critice recenset MASCH *Biblioth. S. & NÖSSELT*. Veteris Test. textum critica diligentia exhibet Editio JOH. HENR. MICHAËLIS, VAN DER HOOGHT, SIMONIS, & REINECCII, a DOEDERLEIN & MEISNER castigata. Novi Test. textum recensuerunt ERASMUS, STEPHANUS, MILL, WETSTEIN, GRIESBACH, BIRCH, MAHTTÆI; Manualem ediderunt BENDEL, SCHOETGENIUS, REINECCIUS & inprimis KNAPP (*N. T. Græce*) cet.

Specialia Scripta de *authentia & canone Vet. & Novi Test.* commenduntur: KLEUKER *Untersuchung d. gründe für die æchtheit, u. glaubwürdig. d. schriftl. urkund. d. Christenth.* STOSCH de *Canone*, SEMLER *Untersuch. d. canons*, & SCHMIDII *Vindicatio Can. Vet. & N. T.* CORRODI *Versuch, ein gesch. d. Jüdisch. u. Christ. Bibelcanons*, 2 B. WEBERS *Beytr zu Gesch. d. Neutestam. Kanons*. — In *Antiquitatibus Hebraicis* legatur GOODWINI *Moses & Aaron*, Edit. CARPZOV, aut SIMONIS, IKENII, CUNEI, RELANDI de *Antiqu.* Ed. VOGEL.

SCHULZII *Comp. Archeologiae Hebr.* inprimis
 WARNEKROS *Hebräische Alterthumer.* J. D.
 MICHAËLIS *Mosaïfches Recht*, 6 Th. BAUERS
Kurze Lehrbuch d. Hebr. Alt. & ad N. T.
 BRÜNINGS *Comp. antiquit. Græc.* STOSCH *Comp.*
archæolog. N. T. Neue Einl. in d. Studium
u. Kenntniss des N. T. aus Engl. mit Anm. v.
 SCHULZE, 3 Th. Ceterum ad V. & N. T. BEL-
 LERMAN *Handb. d. Bibl. Litteratur*, 4 Th.
 HARMARS *Beobacht. ü. d. Orient.* FABERS *Ar-*
chæol. JAHN *Bibl. Archæolog.* 4 Th. PAULUS
Samml. d. merkwürdigst. Reisen in Orient. 3 B. cet.

In *Geographia Sacra* tironibus compen-
 dium dedit BUSCHING *om Palæstina*, ÖE-
 MANN *Geographiskt Handlexicon.* RELANDI
 autem & BOCHARTI *Geogr. Sacra*, cum MI-
 CHAËLIS *Specilegio*, HAMMELSVELD *Bibl. Geo-*
graph. aus Holländ. v. JÄNISCH, 3 Th. &
 WELLS *Histor. Geogr. d. Alt. u. Neu. Test.*
 aus Engl. v. PANZER locupletiozem dabunt
 apparatus.

In *Chronologia Sacra* Scriptores Histo-
 riæ Ecclesiasticæ tam Vet. quam Novi Fœde-
 ris consulendi, ut quoque qui introductiones
 & exegesi ipsam tractarunt. Conferantur ta-
 men CAPPELLI s. HARTMAN *Chronologia* S. 4:o,
 USSERI *Annales V. & N. T.* ut quoque RUD.
 v. BENIGSEN *Bibl. Zeitrechnung. d. Alt. u.*
N. Test. 4:o. una cum PETAVII *Rationario*
Temp. & BENGEL *Ord. Temp.* 8:o.

Ad naturæ historiam & Physicam, S. pertinent
 Boc-

BOCHARTI *Hieroz.* ex edit. ROSENMULLER, 3 Th. 4.º. f. comp. SCHODERI 3 *Specim.* & ÖDMANN *Samlingar i Naturkunnigh. til d. Hel. Skrifts uplysning* 6 Flock. CELSI *Hierobotanicon*, cet. Characteres personarum dijudicat NIEMEYER *Charakteristik d. Bibel.* 5 Th. Sunt vero omnia hæc adminicula summo opere & ad præcavendos errores, re-tellendosque insultus aliorum, & facilem aditum interpretationi parandum, necessaria, quare etiam sæpius in Hermeneutica sunt pertractata. Omnia vero frustranea erunt ac vana, ubi mens ipsa logicis principiis in judicando, ratiocinando & librorum usu prudenti non sit imbuta & asseverata. Abeant temeraria præcepta multorum, Scripturam ex systemate suo explicantium, sive conjecturis, quamquam ingeniosissimis, committentium; manent quippe regulæ hujus artis stabilitæ; & licet concedendum sit, hermeneuticam Sacram multum a profana illa distare, summa tamen est utriusque analogia. E perspicuis enim locis ambigua & vexata explicare, e nexu & ordine sententiarum verborumque sensum eruere certum, ex analogia doctrinæ apparentes solvere repugnantias, & quæ sunt alia bonæ interpretationis principia, ad utrumque pertinent genus.

Ad ipsam demum *Exegesein* quod attinet, certum quidem est, accuratum & subactò judicio suffultum usum & propriam meditationem,

nem multum valere ad sobriam interpretationem, sicubi grammatico, hermeneutico & critico studio quisquam semet dederit attentum. Interim tamen quam parca & circumscripta sit nostra experientia, quis vel sagacissimus non sponte inveniet? Opus ergo est nobis, ad aliorum rimandas ponderandasque confugere non modo versiones, verum etiam sententias judicialeque, quæ sive breviter & succincte *Scholiorum* nomine, sive latius & fusius per *Commentarios* sunt proposita. Ut nihil de Antiquarum Versionum eximio usu moneamus, ex recentiori ævo adornata titronibus commendamus Versionum exempla præstantia: CASTELLONIS, SCHMIDII, DATHE Latino, J. D. MICHAËLIS, STRUENSE (in V. T.) SEILER, HEUMANN, STOLZ (in N. T.) Germanico, *Svenska Proföfversättningen*, & TINGSTADII in Jobum, Psalmos, Proverbia, Canticum, Jesaiam & Hoseam, Svecano sermone. Inter paraphrases eminent ERASMI Latina & ZACHARIÆ Germanica. *Scholia* in Vetus Testamentum ediderunt, inter recentiores, SCHULZ & BAUER, 10 Tom. FR. C. ROSENMULLER 10 Tom. atque DATHE *Vers. & Notas in Pentat. Libr. Histor. Psalm. Hagiograph. & Prophetas omnes*, 5 Vol. 8:o. J. DAV. MICHAËLIS *Uebersetz. mit Anmerk. für angelehrte*, II Tom. 4. *Exegetisches Handbuch* 9 St. 8:o. DOEDERLEIN *Scholia in libr. Poit. It. Jesaias versione & notis illustr.* Sed nec antiqua-

ta sunt Scholia GROTH, in *Annotat. in Vet. Test.* & q. f. r. Novum Testamentum Scholiis illustrarunt JOH. GROTIUS *Annotat. in N. T.* 3 T. 4:o. J. G. ROSENMULLER, 5 T. 4:o. MICHAËLIS, *Ubers. N. T.* 6 T. BENJAM. KOPPE (*Ep. ad Roman. Galat. Thessal. & Ephes.* ad cujus morem KRAUSE edidit *Epist. ad Corinth.* HEINRICHS *Ep. ad Timoth. Tit. Phil. & ad Ebræos*, POTT *Epist. Catholicas*.) RÖPER *Exeget. Handb. d. N. T.* 18 St. — STOLZ *Erleuterungen d. Neu. Test.* 2 Th. MORUS *Prælect. in Evang. Lucæ. Joh. Acta Ap. Epist. ad Rom Gal. Eph. Ebr. 2 Petr. 3. Joh. Ep. & Jud.* ERNESTI *Lect. in Ep. ad Hebr.* EICHHORN, HERDER, LANGE, ÖDMANN in *Apocalypsin.* — Succincte SJÖGREN dedit *Explicationem paraphrastico - Exegeticam librorum Novi Fœderis.* Ex Commentariorum vero mole nominasse sufficiat COCCEJI, CALOVII, POLI, LUD. CAPPELLI, CALMET, GEZELII cet. inter antiquiores, sed ex recent. VENEMÆ *Comment.* STARKE *Synopsis Biblioth. Exeget. Opus Anglicanum* a BAUMGARTEN, DITTELM. TELLER & BRUCKERO German. editum 19 Tom. 4:o. HEZEL *die Bibel A. und N. Test. mit vollständ. erklär. anmerk.* 10 Th. 8:o. MOLDENHAUER *übersetz. u. Erklär. d. heil. Bucher A. T.* 10 Th. & N. T. 4 Th. 4:o. WOLFII *Curas Philol. in N. T.* 4 T. 4:o. Vario quoque modo res & verba S. S. illustrarunt Concordantiarum Auctores, LANKISCH, BUCHNER, WICH-

MAN

MAN, BECK, TELLER, & LANGE in *Wörterbuch*. Popularia icholia exhibent NICOLAI, RÖPER, C. CH. E. SCHMIDT. Eximii pretii quoque sunt Opuscula STORR, NÖSSELT, DATHE, & Dissert. MORI, SCHNURRER, AURIVILL, FLODERI, rel. Caveant vero tirones, quorum in usum scholia breviora inprimis perscripta sunt, ne universum Biblici studii ambitum his contineri finibus existiment, alto supercilio antiquorum contemnentes scrinia, e quibus velut e fonte hauserunt multa recentiores; sed ex altera quoque parte discant, non adeo tenaciter antiquorum opinionibus insistere, ut operam recentiorum, fatigari nesciam, multisque de nominibus excellentem insuper habeant; Discant in ipso hoc librorum complexu non subsistere, sed pro facultate & occasione sua alia indies sibi adquirere subsidia specialiora, a NÖSSELT §. 127—140. 150—163. allegata; nec omnium tamen Auctorum scripta sunt omnibus necessaria, siquidem eandem tractarunt materiem, & velut otium sibi invicem fecerunt. Quantum tamen occasio suppetat, fructuosum quisque judicabit esse sibi, diversorum Interpretum inter se conferre judicia ac hypotheses, ut quænam maxime probabilis fuerit sententia, perspicui possit. Nec prius locum quendam, vel obcurissimum, dimittere juvabit, quam verisimili saltem modo nobis expositus & intellectus fuerit; Semper enim hæere & suspens

suspensum teneri inter diversas sibi quæ sæpius contrarias explicandi rationes, ingenuum non decet Theologum.

Cum hac vero Canoniorum librorum utriusque Fœderis interpretatione coniungenda quoque est librorum, qui Apocryphici appellari solent, lectio, quæ quidem non modo historicum, sed etiam moralem, dogmaticum & exegeticum præstabit usum. Historiam Apocryphorum V. T. succinctam exhibuit EICHORN *Einleitung in die Apocryph. Schrift. d. Alt. Testam.* Scholiis vero & versione illustrant HASSE, KLEUKER, NACHTIGALL *das Buch der Weisheit* - - JAC. WALLENIUS *Salomos Wisheit* - - J. W. LINDE *Sittenlehre Jesu d. Sohns Sirach*, GRUENEBERG *Exercitat. de libro Baruchi*, J. D. MICHAËLIS *Übersetz. d. ersten Buchs d. Maccabæer* — HASSE *das andere Buch d. Maccab.* VOGEL *Comment. de quarto libro Esdræ.* Huc accedat FABRICII *Codex Pleudepigraphus Vet. Test. 3. T. 8. o.* Novi Fœderis exegetin adjuvabit FABRICII *Codex Apocryphus Novi Test. 3 T.* & GRABII *Spicileg. S. S. patrum* (Sec. I. II.) De ipso usu horum scriptorum conferatur KUINOEL *Obs. ad N. T. ex libr. Apocryph. V. T.*

§. 3. Jactis his fundamentis Biblicis, *Systematica religionis theoria* s. *Dogmatica* summo opere necessaria est. Non quidem in Systema s. ordinem quendam Philosophicum retulerunt Biblici Auctores universam; religionis

doctrinam, immo nec ipse Servator Sanctissimus systematica quadam usus est methodo, sed pro occasione, populariter & sparsim dogmata sua & præcepta proposuit. In quo tamen docendi genere summa certitudo, perspicuitas, auctoritas & vis erat ad persuadendum. *Essentialia* enim quævis religionis capita quin ordine suo, & ad usum communem accommodata institutione populari instillarentur ac vere instillata sint, non est dubitandum. In systemate autem condendo, observandum est α) discrimen essentialium veritatum & accidentalium, certarum & problematicarum, in quibus quoque diversi sunt gradus probabilitatis. β) Propria & evidens loquendi ratio certam ut plurimum ingenerat theoriā religionis; tropica autem omnis enunciatio ad propriam illam exigatur, & cum ea conferatur oportet. Quum vero contingere possit, ut tropice, allegorice & hyperbolice res in Bibliis sacris proposita sit, difficilemque habeat intelligentiam, eruatur ipsum consilium orationis, atque contextus, nec prætermittatur usus loquendi in profanis Scripturis familiaris e. s. p. γ) Loca omnia parallela inter se conferantur, & per ambitum suum enodentur, ut liquido appareat, quænam sit constans doctrina Biblica, quænam casualis dicendi ratio. Proinde δ) mos dicendi & ratiocinandi popularis, ($\kappa\alpha\theta' \alpha\nu\theta\rho\omega\pi\omicron\nu$) s. accommodatio ad sensum communem vulgique opi-

opiniones, parum adhuc excultas, facta, probe observetur, ne altera ex parte numerum veritatum religiosarum temere hisce cum temporariis augeamus verborum umbris, easque pro veritate ipsa venditemus, altera vero ex parte ne temere hoc abutamur interpretationis adminiculo. ε) Ubi apparentes quædam sint repugnantiae, (εναντιοφάνεια), ex diverso auctorum Sacrorum itilo & icopo resolvere easdem juvabit. Sic ergo ζ) omnibus collectis & enucleatis dictis Scripturæ, analogia quædam doctrinæ, per omnem Scripturæ dominans compagem, neque ea quidem ficta aut violenter illata, sponte prodibit.

Prudentis insuper est Theologi, temperanter uti terminis philosophicis, nec sine necessitate eosdem, aut biblicos illos, in Dogmaticam recipere; cujus prudentiæ exemplum dabit sagacissimus MORUS & DOEDERLEIN, ille in *Commentario*, hic in *Institut. Theol. Christiani*. Sine his classicis libris nemo fere solidam Theologiæ Christianæ theoriam sibi comparare potest. Utatur tamen quisque etiam aliis haud inferioris dignitatis compendiis: MICHAËLIS, SEILER, LESS, MURSINNÆ, MOSHEIM, BUDDÆI, MILLER, STORR, ALMQUIST, ERNESTI, WALCHII, BECKII, STOSCH, HUFNAGEL, STÆUDLIN, NIEMEYER, cet. Et quidem sic utatur his scriptis, ut in perlegendo quodam articulo plures inter se conferat Auctores, nec veterum v. c. MELANCHTONIS, GERHAR-

HARDI, CHEMNITII, cet. spernat *Locos Theologicos*. Specialia scripta dogmatica recensent NÖSSELT, NIEMEYER & DOEDERL. in *Instit.* Nonnulla commendasse provectioribus haud poenitebit, v. c. de religione & revelatione: S. GOTTL. LANGE *Versuch ein. Apologie d. offenbahrung*. SEILER *üb. d. Göttl. offenbahr. & Die Weissag. u. ihre Erfüllungen*. J. W. SCHMID *üb. Christl. Religion*. J. F. JACOBI *Abh. üb. wichtig. gegenst. d. Rel. 4 Th.* JOCHIM *Anl. zu Relig. Ej. Beytr. z. beförd. d. Christenth.* ZIEGLERS *Theol. Abhandl.* TÖLLNER *Theol. untersuch.* LOCKE *Reasonabl. of Christianity*. ERNESTI, LESS, DOEDERL. VELTHUSEN *Opuscula Theologica*. Fundamentalia Christianæ religionis dogmata de Christo & morte expiatoria explanabunt: SEILER *über d. Gottheit Christi*. It. *üb. Versöhnungstod Chr.* It. *Die frage d. zweifelnd. vernunft, ist vergebung d. sünden möglich*. EWALD *üb. die größe Jesus*, HACKER *Jesus d. weisse v. Nazareth*. SCHWARZ *üb. d. Tod Jesu*. FAXE *Pröfning af Tellers — Tvifvelsmål* (Götheb. 1792.), KÖPPEN *wer ist ein Christ?* LA MAREE *hvem säger folket menniskjones Son vara? öfvers.* Sunt quoque multa alia Svecano sermone edita & translata egregia scripta, popularem usum spectantia: AXELSON *Guds råd och verk i sin Regering*, ALMQUIST *Inledn. til den Hel. Skrifts läsning*, BASTHOLM *Chr. Rel. hufvudläror*, It. *Lycksalighetsläran*, It. *Om Själ*

Själens odödligh. It. *Christna Rel. Stift. bemö-
dande*, KÖPPEN *Bibeln et verk af Gudoml.
vishet*, MÖLLER, BURE *läsning i bl. Rel. äm-
nen*, JOH. HERMES *relig. handbok*, 3 Del.
SPALDING *Relig. en angelägenh. för verlden,
& om mennisk. bestämmelse*. JERUSALEM *betrakt.
öfv. Christn. Rel. förn. sann.* 3 Del. HALLERS
bref om Rel. it. öfver VOLTAIRS Inkast, quo-
rum scriptorum ope integrum nobis erit ac
facile, rem dijudicare universam.

In populari Theologia præibunt GRIES-
BACH, ROSENMULLER, BASTHOLM, KOPPE, HER-
MES & imprimis DOEDERLEIN *Christl. Relig.
unterricht, fortges. v. JUNGE* 12 Th 8:o, &
SEILER *Religion nach Vernunft u. Bibel*, It.
Biblische Religion. Biblicam Theologiam quo-
que sistunt ZACHARIÆ, AMMON, HUFNAGEL.
Critici ex principiis religionem illustrant
STÄUDLIN, THIEFTRÜNK, J. W. SCHMID al.

Systematicam vero Theologiam in am-
bitu suo pertractandam esse, quatenus & fi-
dei Christianæ & morum complectatur præ-
cepta, atque vindicias veritatum ab omnibus
erroribus & contrasentientium opinionibus
præscribat, quivis perspicit. Quamvis autem
Practica, quam dicunt, s. *Moralis*, & *Polemi-
ca* Theologia ad Dogmaticam reapse pertine-
at, poterit tamen utraque seorsim aut specia-
tim tractari. Compendia *Theol. Moralis* de-
derunt BAUMGARTEN, MILLER, CRUSIUS, LESS,
AMMON, S. G. LANGE, DODERLEIN, TITT-
MAN

MAN, STÆUDLIN; uberius Theol. Moralem exposuerunt MOSHEIM in *Sittenlehre d. heil. Schrift.* 9 Th. 4:o J. D. MICHAËLIS *Moral.* 2 Th. MORUS *Akad. vorlesungen üb. d. Theol. Moral.* 3 B. & præprimis REINHARD *System der Christl. Moral*, 4 T. 8:o, cujus pretium nunquam antiquabitur. Practica & Ascetica specialia scripta sunt: NÖSSELT *über den werth der Moral.* WAGNIZ *Moral in beyspielen* 6 Th. *It. für leidende u. Kranke.* DODRIDGE *Gudakzighetens början och tilväxt i menniskjans själ.* CRUGOTT *en Christen i sin ensamhet.* SEILER *Geist u. Gesinn. d. vernunftmäsf. Christenthums zur Erbauung* 2 Th. MILLERS *Unterhalt. f. denkende Christen.* 4 Th. TOBLERS *Erbauungschriften.* 3 B. EWALD *Christl. ideen und empfind.* ROSENMULLER *Erbauungsb. in betracht.* ZOLLIKOFER *Andakts öfningar* — GELLERTS & CRAMERS *Sedolärande Betrakt.* CRAMER *üb. die nachahmung Jesu; it. Christl. Morgen u. Abendfejer* — 2 B. STURMS, ROSENMULLERS, LAVATERS, SEYFFERTS *Morgen andachten*, BASTHOLM *Andakts öfn. för sjuka och sängligg. rel.*

Polemicam Theologiam uberius enodarunt SCHUBERT, STAPFER, WALCH, BAUMGARTEN, MOSHEIM (*Streitheologie* 3 T. 4:o) & WALLERIUS in *Prænotionibus Theol. Compendium tironibus* sistunt MILLER, GRUNER, WYTTENBACH, PLANK; Cum dogmatica bene conjunxit SEILER & DOEDERLEIN. Irenici studii exemplum præbet KÖCHER *Abbild. ein. Friedenstrheologie.* Ad

Ad *Apologeticam* quod attinet, tractarunt quidem eam Scriptores Dogmatici plerique in præliminaribus de Scriptura Sacra & religione Christiana, specialius tamen eandem & ex instituto bene persecuti sunt: GROTIUS, *de veritate Rel. Christ.* KNUTZEN, *Philosophiskt bevis* — NÖSSELT, *Vertheid d. wahrh. u. göttlichk. d. Christl. Rel.* LESS, *über Religion* 2 Th. f. *Christna Rel. Sanning*, JERUSALEM, *Betraktelser öfver Religionens förnämsta sanningar* — HUENAGEL *für Christenth. aufkl. u. menschenwohl*, 2 Th. It. *die Schriften d. A. T.* REINHARD *Versuch u. d. plan den d. Stifter d. Christl. Rel. entworfen.* SEILER *d. vern. glaube an d. wahrh. d. Christenth.* ADDISON, LELAND, KLEUKER, BUTTLER, CLARKE, ROSENMULLER, HALLER, cet. quorum monitis haud sine dispendio carere potest Theologus. Ceterum conferatur FABRICII *syllabus scriptorum* — LELAND *Abriss. d. deist. Schriften*, NÖSSELT *anw. z. kenntniss Th. Bucher* p. 176—191. NIEMEYER *Pred. Biblioth.* T. 2. p. 1—54.

Symbolicam demum doctrinam, quæ quoad ipsam materiam eadem est cum Dogmatica, & ad Historiam religionis stricte pertinet, in compendio sistunt WALCHUS, MÖLLER; uberius pertractat REINBECK (*Betracht. u. d. Augsbург. Confess.*) Historiam ejus succinctam tradit PLANK, *Gesch. d. Entsteh. u. Veränderung d. Protestant. Lehrbegriffs* 3 T. 8:o. WALCH, *Introd. in Libros Symbolicos*, 4:o.

§. 4. *Historiam* denique *Religionis* non uno nomine commendandam esse futuro Theologo, probatione vix eget. Etenim non solum fata religionis in universum, sed etiam ortum & progressum Christianæ illius, & in universum fata Ecclesiæ Christianæ, doctrinæ atque doctorum exhibet, adeo ut qui interpretationis Sacræ, Theologiæ dogmaticæ & practicæ progressum rite examinaverit, in his quoque omnibus partibus studii Theologici optime adjutum semet sentiat. Ex triplici igitur fundamento *necessitas* Historiæ Ecclesiasticæ patet; *Exegetico* scilicet, *Dogmatico* & *Pastorali*. Interpretationem Sacram insigniter adjuvabit 1) historia textus primitivi, qualem patres Apostolici & proximi ævi conservaverunt atque fideliter allegarunt; 2) historia linguæ Sacræ N. T. qua adhuc viva utebantur primorum Seculorum doctores, unde nec difficile ipsis erat sensum dictionis N. T. plenius adsequi. 3) In multis tamen propter diversitatem ingenii, verborum ambiguitatem ac sentiendi libertatem eosdem Patres sibimet ipsis nimis indulgisse, & in contrasentientibus hæreticisque errorum multo plus animadvertisse speciem, quam fas erat, itidem docet historia, eamque ob causam interpreti valde prodest. 4) Inde vero a frequenti conciliorum usu & Ecclesiasticæ auctoritatis ad hierarchiam facto transitu, hæreses pro lubitu fingere, alios condemnare, vexare, formas symbolicas ad

ad analogiam fidei retinendam excogitare, traditionem Apostolicam præter veritatem comminisci, multaque ex suo arbitrio definire, quæ in Scriptura Sacra neque expresse nec implicite existarent, Catholicæ inceperunt sententiæ patroni. Immo satis superque testatur historia Eccl. perversam omnem interpretandi methodum inde derivatam fuisse, quod nec uterentur instrumentis hermeneuticis verioribus, neque genium Divini verbi ab opinionibus adventitiis rite distingverent doctores.

Dogmaticam porro Theologiam multum ex historia dogmatum atque doctorum scenerari lucis, nemo negabit; hæc quippe memoriæ prodit, quibus in veritatibus, utpote essentialibus, omnes fere consenserint Ecclesiæ doctores, quas vero dubias aut problematicas judicaverint; hæc certam pandit errorum, hæresium, controversiarum, formularum, partium, studiorum, & methodi dogmata tractandi, quin etiam portentorum fanaticorum originem; quibus omnibus probe pensatis rebus, haud difficile erit, opinionum & auctoritatis humanæ, errorum ac præjudiciorum funesta abjicere fulcra, genuinæ vero veritatis certam & persuasione innixam obtinere ideam. Ut quippe historia Sacra non minus pro integritate ac fide doctrinæ Christi & Apostolorum, quam sinceritate doctorum in eadem retinenda, spondet,

E

ita

ita quoque adminicula tradit, quibus vera a falsis discernere valeamus. Immo quoque virtutis Christianæ summum incitamentum ex felicissimo Religionis in omnem vitam civilem omnemque Christianum cœtum influxu arcescendum esse, quis non ex historia didicit? Proinde quoque Pastoralis universa scientia, quæ commoda Ecclesiæ e prudenti cœlestis doctrinæ & sacramentorum administratione redundantia spectat, non potest historico hoc carere subsidio. Quamquam enim, ut rite monet NÖSSELT, (*Anw. z. bild. Theol.* §. 94.) popularis institutio, tam homiletica quam catechetica, exemplis & argumentis a dogmatum historia desumendis minime occupari debeat; doctoribus tamen ipsis multum adferet emolumenti, si fata, progressus ac vicissitudines religionis popularis rite ac sincerissimo studio indagare didicerint. Hinc solidior doctrina, firmaque persuasio & constans animi character suboriri perficique indies poterit; hinc prudentem administrationem muneris sui, præeuntibus tot sagacissimis ex Patristico maxime & Reformationis ævo viris, discent, atque cautiones plerisque in dubiis casibus adhibere valebunt.

In *Methodo* studendi Historiam Ecclesiasticam ante omnia observandum esse intelligitur, ut 1) studiis ad hoc genus pertinentibus bene præparati simus atque a partium studio affectibusque alieni; 2) ut fontes ipsos

iplos & monumenta rerum fidelissima, quantum fieri possit, adeamus, eademque critico perlustremus oculo, ne carbonaria aut cæca fide aliorum opiniones adoptemus tanquam veras, easdemque cum fontibus ipsis permutemus; 3) ut Chronologicum sequamur rerum, eventuum atque factorum Ecclesiæ, systematicum vero in dogmatibus recensendis, ordinem. Præstat quoque tabulas synchronisticas ad manus habere, & sacram historiam cum politica universali rite conferre; 4) In perscrutandis testimoniis historicis pariter ac judiciis Scriptorum pragmaticis, omnem adhibeamus necesse est moderationem, diligentiam, æquitatem, immo quoque ad minimas res attendamus, nunquam non ex utraque parte ponderantes argumenta, & ad harmonicum quendam nexum specialissima momenta conferentes. 5) Nec tantum memoriæ causa, facta quævis historica ac velut campum historiæ universum percurramus, sed ad veram animi institutionem & perfectionem selecta accommodemus exempla; qui usus practicus est & longe saluberimus.

Quum autem ditiores sibi comparare non cuivis liceat thesaurum Scriptorum Ecclesiasticorum; quid tironibus, quid provectioribus commendandum sit, paucis tantum exponamus. Prima præcipuaque historiæ Christianæ universæ elementa capient tirones

ex MOSHEMII *Institutionibus Hist. Christ.*
 HENKE *Allgemeine Geschichte der Christl.*
Kirche 6. b. SPITTLER *Grundriss d. Gesch.*
d. Christl. Kirch. atque SEILER *Kurze inn-*
begriff d. Kirchengesch. d. N. T. in Tabel-
len. Neque non proficuum erit JABLONSKII,
 WALCHII, & GOTHANUM *compendium histor.*
Eccles. Repetitioni inserviet *Historia Relig.*
& Eccles. Christ. a SCHROECKHIO in usum
 lectionum edita. Proveciores autem haud
 sine dispendio carebunt opere SCHROECKHII,
Christliche Kirchengesch. Tom. 34. ad Re-
 formationis ævum, & *Seit d. Reformation*
 6. Tom. 8:vo jam edito; cujus consummati
 operis vices, ex parte tantum, supplebunt
 WEISMANNI *Introd. in Memor. Hist. Eccles.*
N. T. 2. Vol. 4:to. JOH. G. WALCHII *Hist.*
Eccles. N. T. 4:to. J. FR. COTTA *Ver-*
such ein. ausführl. Kirch. Hist. d. N. T. 3.
 T. 8:vo. JOH. SAL. SEMLER *Versuch ein.*
fruchtbaren auszugs d. Kirchengesch. 3. T.
 8 vo & *Christl. Jahrbücher oder Tabellen*
üb. d. Kirch. Hist. 2 Tom.

Specialiores Historiæ Ecclesiasticæ Nov.
 Test. partes persecuturus, in ipsis fontibus
 dijudicandis adeat C. W. F. WALCHS *criti-*
sche Nachricht. von den Quellen d. Kirch.
Hist. & SEMLERI cit. lib. Patrum Ecclesi-
 asticorum scripta s. *Patristicam*, in compen-
 dio sistit RÖSSLER *Bibliothek d. Kirchenvä-*
ter, in Uebers. u. Ausz. 10. Th. 8:vo.
 Hæ.

Hereticorum historiam succinctam tradit PLANK, *Darstell. d. dogmatisch. Syst. unsrer verschied. christl Haupt-partheyen*; WALCH, *Entwurf einen vollst. histor. d. Ketzergesch.* 11. Th. 2:vo. *Reformationis* ac Protestanticae doctrinae originem tataque eleganter adumbravit PLANK, *Gesch. d. Entstehung, Veränder. u. Bild. unsers Protest. Lebrbegriffs* 5. Th. 2:vo. Historiam vero dogmatum religionis Christianae (praeter compendiarum tractationem STÄUDLIN in *Lehrbuch d. Dogmatik u. Dogmengesch. & Beytr. zu Philos. u. Geschichte d. Religion u. Sitten* 5. B. nec non FLUGGE *Beytr. z. Gesch. d. Relig. u. Theol.*) utilissimo consilio ac studio elaboratam, licet nondum consummatam, dedit MUNSCHER, *Handbuch d. christl. Dogmengeschichte* 3. Th. SAM. GOTT. LANGE *ausf. Gesch. d. Dogm. oder Glaub. lehren d. christl. Kirche*, 1. Th. Quibus addantur sparsae commentationes ZIEGLER, cæt. in *Henkiano & Gableriano* thesauro.

Quamquam vero his aliisque utens subfidiis generalibus haud minimam sibi comparare possit historiae Christianae cognitionem; absit tamen, ut temere se credat spatiofissimum hunc campum emensum esse, ut potius, in specialissimis & Ecclesiae & doctrinae partibus, opus habeat diversos consulere Scriptores historicos. Qui enim debita attentione persequi voluerit infinita fere
re.

religionis Christianæ, per diversissimas orbis antiqui & recentioris regiones, fata, progressusque; qui omnium populorum, sectarum & confœderationum sub Christianismo sigillatim familiarem sibi reddere, cultumque cœtum Christianorum omnium, tam internum quam externum, juxta atque Litteraturæ Theologicæ totum ambitum rite dijudicare adamarit; næ is quidem ditissimo instructus esse debet monumentorum atque scriptorum apparatu. Hinc Sanctorum, Martyrum, Hierarchiæ Papalis, Ordinis Jesuitarum ceterorumque, Unitariorum, Remonstrantium, fanaticorum e q. s. rel. speciatim pervagari necesse erit acta atque historiam. Cui ingenti colligendæ messi ansam suppeditabit NÖSSELT in suo *Anw. zu Kenntniss d. allgem. Büchern in allen Theilen d. Theologie*, & BUDDÄUS *Isagog Histor Tb.* Neque sic plenam historiæ Ecclesiasticæ semet hausisse notitiam judicabit Theologus, nisi quoque generalem omnium gentium profanarum teneat historiam religiosam, qualem in compendio sistit KÖCHER in *vollständ. Abriss aller jemahls in d. Welt bekannt. u. übl. Relig.* BAUMGARTEN *Gesch d. Relig. Partheyen*; MEINER, *Versuch üb. d. Rel. Gesch. d. ältest. Völk.* & STÄUDLIN *Beytrag*. — — Specialem Atheismi, Polytheismi, Naturalismi, ut quoque Perliciæ, Ægypti, Sinicæ, Indicæ, Tibetanæ, Græcicæ, Romanæ ceterarumque
apud

apud antiquas gentes vigentium religionis formarum historiam tractarunt Scriptores a NÖSSELTIO cit. l. §. 297—317. allegati.

Quod vero ad Judaicam historiam antiquam s. V. T. attinet, sunt præter fontes iplos Sacros, & Judaicæ Ecclesiæ Scriptores antiquiores, JOSEPHUM nempe ac PHILONEM, commendanda nostratibus parabilia scripta: BUDDÆI *Histor. Eccles. V. T.* 2 Vol. 4:to. STACKHOUSE *Biblische Gesch.* 8 Vol. 8:vo. & in connexionem quadam chronologica, SHUCKFORD, *The sacr. a. prof. history* 4 T. 8:vo (German. transl.) CASP. GOTTL. LANGE *Harm. d. heil. u. prof. Schrib* 3. Th. 4:to. DITMAR *Gesch. d. Israëlit. bis Cyrus.* HUMPER. PRIDEAUX *The old a. new Testam. connected*, 2 Vol. 4:to (Svec. term. transl.) Quibus addantur JAC. HESS *Bibliothek d. heil. Gesch.* 2 Th. 8:vo. Ejusd. v. *Reich Gottes*, 2 Vol. Ejusd. *Geschichte der Israëlit. vor d. Zeit Jesu*, 12 Vol. 8:vo. Compendiariam historiam Jud. dedit BASTHOLM *Jödiske Historie*, 3 Vol. 8:vo & KUINOEL *die Gesch. d. Jud. Volks von Abrah. bis auf Jerus. Zerstörung*, 8:vo. BAUER *Gesch. d. Hebr. Nat.* Tanto magis vero universam hanc, Judaicæ religionis gentisque antiquæ, historiam elucubrandam quasi & discutendam esse patet, quanto certius constat, religionis Christianæ fidem ac auctoritatem his quoque superstrui fundamentis minime

nime dubiis, continuoque mirabilis Divinæ providentiæ nexu cohærere œconomiam Veteris & Novi fœderis religiosam. Quis namque testatissima de Divino doctore ac Restitutore prælagia, quis ineffabilem rerum eventuumque sub Mosaica œconomia ordinem & apparatus, ad solennem Messiani regni instaurationem præparandam tetendisse non ultro agnoscet?

Recentiorem Judaici populi historiam ediderunt BASNAGIUS, HOLLBERG, BUSCHING, cæt. de quib. conf. NÖSSELT l. c. §. 312. Mahumedanæ demum religionis & sectæ ideam dabunt scriptores historiæ generalis, speciatim RELAND *de Relig. Moham.* WHITE *Afbandl. inneb. en granskning af Christendomen och Mahomedanismen*, öfversatt af SVEDERUS; Cætera ut taceamus provectionibus necessaria utilissimaque scripta, a NÖSSELTIO allegata. Quicumque vero brevissimam hanc selectioremque librorum, ad Theologicum studium pertinentium, enarrationem cum scopo, quem proposuimus, contulerit, non mirabitur pauciora esse, quæ futuris Ecclesiæ doctoribus commendavimus, quam quæ Theologis, campum Theologiæ universum sollicitius peragrantibus, sunt delibanda. In ipsa demum lectione semper meminerint dicti: *non quam multum, sed quam bene.*

SCIENTIÆ PASTORALIS

PARS PRIMA.

HOMILETICA.

CAP. I.

De Homiletica universa.

§. 1. Quemadmodum *Rhetorica* artem universam bene dicendi, ita *Homiletica* artem concionandi h. e. sacras orationes ad religionem practice instillandam habendi, complectitur, nec est nisi quædam species *Rhetoricæ*; distingvitur quippe ab hac, non tantum materiæ s. objecti, quod tractat, sed etiam stili & formæ, quam commendat, respectu. In universo autem genere atque consilio docendi, persuadendi & delectandi, ut quoque rerum, argumentorum, verborum, troporum, similitudinum ac figurarum delectu, conveniunt. Nec potest *Oratoria Sacra*, sive facultas ad homileticæ artis præcepta religionem animis persuadendi, sine multiplici usu & exercitatione, subsistere aut succedere. Homiletica ergo tum scopum dicendi, tum regulas generales & speciales, una cum

cum adminiculis, ad facultatem dicendi tendentibus, proponit. Neque enim sufficit artis præcepta sibi cognita reddere, sed aliis quoque adminiculis, concionum scilicet optimis exemplis, ad imitandum perlegendis, Dispositionumque libris & Criticis scriptis sedulo evolvendis, utendum est, ut rite monuerunt NIEMEYER & NÖSSELT, ille in suo *Handb. f. Christl. Relig. Lebr.* hic in *Anweisung f. angeb. Theol.*

§. 2. Quemadmodum triplex est Homileticæ *objectum*, ita etiam triplex boni Pastoris officium in concionibus habendis, exoritur. *Primum* ut doceat, collustretque intellectum auditorum in veritatibus religionis summe salutaribus ac essentialibus. Præsupponitur quidem, elementarem & catechetica cognitionem jamjam instillatam esse, ac saltem præcipuis in capitibus familiarem factam. Quum vero magna sit auditorum, ratione habita ætatis, diversitas, morumque omnia præcepta, una cum cæteris dogmatibus, non possint animum flectere, nisi sæpius eadem memoriæ mandentur atque uberius explicentur; repetitæ igitur institutionis nullo modo pœniteat aut tædeat concionatorem; quæ tamen ad occasionem apta erit, brevis ac efficax, quo suo charactere distinguitur a catechetica institutione, quæ methodico, & dialogistico modo peragitur. Sed duplicem requirit hoc munus diligentiam,
tum

tum scilicet in proponendis, confirmandis ac argumentorum pondere muniendis salutaris doctrinæ capitibus, tum quoque erroribus ac objectionibus quibuscunque refellendis; nulla enim certa datur veritas, ubi oppositi adest formido. Propterea Paulus quoque dilerte διδασκαλίαν & ἐλεγχον præscribit, unde haud male munus concionatorium *didascalicum* & *Elencticum* audit. Per se autem patet, erudiendi negotium in simplicissimis quidem versari debere religionis elementis. Interim tamen quum multi ex auditorum turba provectioris sint ætatis & ingenii, solidiora quoque interdum admisceantur dogmatum præcepta & demonstrationes, necesse est. Aliter enim ad maturiorem doctrinæ notitiam (τελειότητα) Ecclesiæ cives raro aut nunquam pertingerent; quod idem observandum venit in genere *elenctico*, quatenus theoreticum sit. Præjudicia vulgi, errores & insultus adversariorum, in plebe ipsa sæpius gliscentes, haud minimam obijciunt notitiæ salutari longius evehendæ remoram; quare in institutione populari non sunt sine animadversione & refutatione prætermittendi. Systematicæ tamen Theologiæ polemica methodus merito in omnibus concionibus valedicere jubeatur, utpote parum proficua & necessaria. Est enim hæc temporum nostrorum ratio, ut pacem potius retinere & tolerantiam promovere studeant homines, quam

quam otiosis semet implicare controversiis, ut quondam ex suggestu ipso sacro solebant concionatores. Quin etiam multa satius reticentur, quam in scenam rursus producuntur. Sed sic tamen non omnes disensiones atque errores æquo ferri possunt animo, quia practicam sæpius alunt impietatem. Prudens vero sit doctor Ecclesiæ in hisce erroribus publice perstringendis, locique habeat rationem.

Secundum munus Evangelici oratoris est *Epanorthoticum & admonitorium*, h. e. ad persuadendos auditorum animos, eosdemque confirmandos, corrigendos & ad virtutem sive pietatis exercitium excitandos accommodatum. Mores ipsos emendare, & perficere, sublime est Religionis nostræ consilium; quod propterea oratori Sacro semper ob oculos versetur oportet. Huc omnis industria ejus spectabit; huc omnis apparatus rerum, argumentorum ac verborum tendet. Ut vero auditores diversissimorum sunt ingeniorum ac morum, ita quoque varia hinc exoritur persuadendi necessitas. Juveniles animi sunt a malorum irritamentis cavendi, muniendique, maturiores confirmandi in bono, omnes vero a malo avocandi, corrigendi, castigandi, prout cujusque exegerit status. Est hæc Sacri Oratoris provincia longe præstantior & difficilior quam Civilis & Politica illa, quare etiam negari nequit,
ora-

orationes forenses antiquioris ævi, ut quoque nostri ævi nonnullas, citius eloquentiæ attigisse fastigium, quin etiam vim persuadendi secum tulisse majorem, quam Sacras orationes. Cujus rei causa quærenda est in ipso argumento; fortius enim irritant & afficiunt animos sensibilia quævis, quam moralia, & quæ sensualem voluptatem restringere conantur, præcepta. Difficile vero licet sit hocce consilium, in id tamen summa ope entendum est, ut mores Christianorum restituantur, formentur ac ad bonum flectantur. In duas ergo partes dividitur palmarium hoc sacrarum orationum momentum, *exhortativam* alteram, in virtute, fide & sanctitate quavis confirmanda sitam, alteram *Epanorthoticam*, s. elenchum moralem, quo corriguntur ac reprehenduntur mores depravati, & ad veram pœnitentiam revocantur. De modo ipso admonendi & corrigendi deinceps plura.

Tertium quod Rhetores vulgo præscribunt munus oratori, est ut delectare studeat; unde nos quoque summo postulamus jure a Concionatoribus, ut animi delectationem veram, conscientiæ pacem ac tranquillitatem apud auditores suos, sub iisdem conditionibus, quas religio sancte proponit, promoveant; per se enim patet, nullum gaudium spirituale, nisi apud vere fideles nasci posse, nec consolationem quandam exhibendam esse,

esse, nisi pœnitentibus, miseris, afflictis, dolentibus & quavis pressis calamitate. Itaque præter *consolatorium* munus, *delectandi* & *exhilarandi* quoque officium doctori Ecclesiæ incumbit; ita nempe orationes suas in cœtu Christiano habebit, ut vim doctrinæ Evangelicæ salutarem sentiant auditores, indeque uberrimam lætandi capiant materiem. Omni quoque caret dubio, eo plus valere eloquentiam sacram, quo majora documenta amoris, familiaritatis, fravilitatis & delectationis ipse præbuerit orator. Immo sub comminationibus & repræhensionibus gravissimis, in quibus nihil quidem est, quod delectare, sed potius horrorem incutere possit, ita semet gerere Evangelicum decet doctorem, ut ultimam hominis metam ac destinationem vividis coloribus depingere non intermittat, & medici instar, amara sanitatis restituendæ causa adhibentis pharmaca, refractarios quoque & vitiosos benigna tractet cura ac commiseratione.

§. 3. Hic ergo cum sit scopus Homileticæ, ad auditorum usum proxime accommodatæ; Regulæ quoque generales, pro natura Sacrarum orationum observandæ, facile judicabuntur. Omnia enim debent ad ædificationem i. e. veram mentis perfectionem componi; nihil ad sciendum proponatur, quod non animum commovere, flectere & beare, neque ad flectendum animum quidquam præ-

ctice

Etice adferatur, quod non intellectum perſuadere poſſit. Eſt hæc *prima* regula generalis, quam obſervare omnes debent concionatores; nam qui theoretice tantum docent ac inſtituunt, qui intellectum ſive memoriam & phantaſiam afficere ſtudent, nulla habita ratione practicæ pietatis, æque peccant ac ii, qui frequentes ſunt in declamando, excitando, conſolando, theoriâ religionis chriſtianæ fundamentalem negligentes. Peccant quoque, qui aut ſine ſcopo quodam, aut ex conſuetudine, aut lucri cauſa, ſive ad auram plebis captandam orationes habent. Quod funeſtum vitium proſtigabit Homiletica prudentia. *Alteram* generalem regulam, in ipſa materia concionum tractanda, ſuppedi-
tabit juſta analogia veritatum religionis naturalis & revelatæ; quicumque enim alterutram cum alterius neglectu propoſuerit, perfectam minime dicendus eſt dediſſe ideam religionis, quum per ſe pateat, doctrinam omnem Chriſtianam naturali illa ſuperſtru-
ctam eſſe, hanc vero a revelatione totam confirmari & ſuppleri. Media tutiſſime itur via in ipſa populari, ut quoque philoſophica, perſuaſione promovenda. Hinc *Tertio* quoque obſervabitur, fundamentalia potiſſimum religionis noſtræ capita ad Homileticam pertinere praxin. Modum autem eſſe in ipſis hiſce ſalutaribus proponendis dogmatibus tenendum, ne multitudine rerum
con-

confundantur auditores, jure quoque præcipitur. Cætera, quæ five generalius five specialius in rerum, argumentorum, verborum ac formæ delectu tenenda sunt, loco suo observabimus. Illud tamen de hac forma ac methodo concionum in antecessum monuisse juvabit: omnia scilicet ordine, simpliciter, vivide, apte atque decenter proponenda, enuntianda & exprimenda esse, ut non modo attentionem excitent & favorem auditorum, memoriæque aut phantasiæ eorum imprimantur, verum imprimis constantem & in intellectu & voluntate pariant persuasionem ac perfectionem. Ex quibus generalissimis præceptis sponte quoque colligitur, quis sit habitus auditorum ad oratoris scopum atque provinciam; habent quippe auditores quædam inter se communia, quædam vero cuique propria & a cæteris diversa. In eo ergo summa oratoris sita est laus, ut non tantum peritiorum, cultiorum & moratiorum afficiat animum, sed quoque rudiores, imperitiores, & prava sentientes in suas, seu quod verius est, Religionis Divæ pertrahat partes.

§. 4. Ex ipsa muneris Homiletici indole universa patet jam artis hujus *necessitas difficultasque*. Quum enim concionandi negotium multi intempestive arripiant, stulte ac leviter provinciam hancce ne sic quidem multiplici opus habere eruditione, sed ex naturali mentis facultate & dispositione,
sive

sive immediato Divini Spiritus auxilio solam pendere, existimantes; nemo quoque mirabitur paucos esse, qui laudabili hoc munere rite fungantur. Obstat inter alia præjudicia quoque illud, omnem humanam artem in hac re superfluum esse, quia verbo Divino interna insit vis emendandi, quum tamen verbi Divini vis non sit mechanica aut immediata, sed tota quanta mediata & moralis. Magni quidem faciendum est, feliciori adjutum esse ingenio; sed longe efficacius orationes sacras instituent, qui subactò judicio & maturiori experientia valuerint. Sine artis præceptis nec possumus omnia, quæ observanda sunt, in concionibus animadvertere, neque a vitiis aut errandi periculis nosmet cavere. Præterea tantus est oratoriæ artis ambitus, ut proprio Marte vix possit a quovis pertransiri. Recogitet quisque summam rerum, argumentorum atque animorum diversitatem, immo intricatissimam præjudiciorum & affectuum vim in fascinanda hominum, ut vulgo sunt, mente; an probabile est, quemlibet concionatorem posse eadem omnia sine diuturniori experientia monitisque aliorum examinare, evellere, moderari, perficere? Quo autem difficilior sit Oratoris Sacri provincia, eo plus artis prudentiæque videtur exposcere.

CAP. II.

Historia Homileticæ.

§. 1. **Conciones**, quas coram populo habuere Prophetæ Vet. Test. ut hoc loco prætereamus, Christi, Servatoris, discipulis suis non minus quam auditoribus omnibus imperitam, institutionem popularem maxime fuisse, indigentisque humani generis sublevandis exacte inserviisse, observamus. Ut enim de forma concionum Christi simplici, (emphatica tamen), non vero Philosophica aut oratoria, nihil ulterius commemoramus, materia inprimis earundem consideranda est. Aperte indicabat se missum esse, ut testimonium perhiberet de veritate religionis i. e. de Deo, summisque Ejus beneficiis, perfectionibus ac voluntate. Una cum hac salutari doctrina aliam fundamentalem de se ipso, Divinitate & destinatione sua conjunxit doctrinam, ut quoque pœnitentiam i. e. morum emendationem, & fidem amore Sui intimo superstructam, sectatoribus suis omnibus sanctissime injunxit. Ne vero temere videretur ævi sui homines ad hanc restitutam atque de novo promulgatam religionis theoriā, hanc perfectionis hominum moralis absolutam necessitatem provocare, auctoritatem suam Divinam Divino commonstravit argumento, longe testatissimo. Etenim qui
be-

beneficia in homines miserrimos toties mirabili cumulavit modo, non potuit non persuasionem fidemque omnium recta sentientium extorquere; qui se ipsum utpote summum virtutis omnigenæ exemplar in vita sua innocentissima præbuit, is certe jus moralitatem definiendi satis superque sibi vindicavit adeo, ut nullus amplius dubitandi locus relinqueretur. Quidquid ergo præceperit, egerit, pronuntiaverit, Dei nomine egit ac pronuntiavit, ut fides omnis nostra spesque Divinæ potiundæ gratiæ firmisima esset. In primis vero mortem suam cruentam in tesferam amoris sui atque ad spem certam Divinæ gratiæ, in remittendis nostris peccatis versantis, ingenerandam interposuit, quia sic disposuit Deus; immo hanc a se factam expiationem & cum ea conjunctam condonationem, summi solatii plenam, resipiscentibus ultro obtulit ad conscientiæ perfectissimam pariendam tranquillitatem. Ipse, salutis restitutor, hanc veram dedit ideam salutis in hac vita jamjam obtinendæ, neque venturam in immortalitate felicitatem obscure significavit. Quæ vero amplius in religione restarent discenda aut observanda, Apostolis, suo edoctis Spiritu, ut Christianis instillarent, commisit.

§. 2. Concionibus, quamquam non ad Artis regulas formatis, interim tamen ad occasionem quasvis populariter habitis, Apo-
F 2 sto.

stoli gnaviter doctrinam summi sui Sospitato-
 ris propagare & ad mores sui seculi emen-
 dandos attemperare studebant. Lingva, qua
 usus erat Christus, omnibus erat vernacula
 & familiaris ita, ut a sermonibus ejus sibi
 sufficientem haurire possent notitiam; quum
 vero ipsi hi sermones non statim litteris
 mandarentur, nec tanta eorum copia ades-
 set, ut omnes inde historiam & doctrinam
 Christi oculis suis perlustrare possent, viva
 ergo sua institutione brevem utriusque de-
 derunt ideam Apostoli cæterique primi do-
 ctiores. Congregatis quippe in cœtu quovis
 Christianis, primum Vet. Testam. scripta
 prælegebant, dein oretenus narrabant fata
 Servatoris, & ad litteram exposuerunt ejus di-
 cta & præcepta; Postea autem pericopam
 quandam Evangelicorum Annalium ordine
 prælegere in animum induxerunt, veterem
 Judæorum morem in prælectione Mosaicorum
 librorum, cæt. secuti; quibus sua quoque
 subjunxerunt monita fidissima. Hanc con-
 cionum habendarum rationem simplicissimam,
 cujus vestigia apparent Act. 13: 15. 15: 21.
 1 Cor. 14: 3, 32. Col. 1: 16. 1 Thesl. 5:
 27. 1 Tim. 3: 16. 2 Pet. 1: 19 primi
 Evangelici doctores 2ⁱⁱ & 3ⁱⁱⁱ Sec. constan-
 ter tenuerunt, testantibus JUSTINO Mart.
 TERTULLIANO & *Constitut. Apostol.* Temporis
 autem successu Rhetoricæ artis nonnulla
 præcepta adsciverant oratores ex gentilismo
 con-

converſi, e. c. CYPRIAN. ARNOBIUS (3:0 Sec.) AUGUSTINUS & CHRYSOSTOM, cæt. quia ſcilicet, utpote Rhetores, ad veterant arti oratoricæ (ARN. AUGUST.), nec contra ſophiſtas multum ſine Rhetorica proficerent. Interim fatendum eſt, abulum Rhetorices ſimplicitati Chriſt. doctrinæ noxam attuliſſe. Etenim plus externis moribus poliendis & ornatui orationis quibſlibet ſententiarum verborumque cincinnis adſciſcendo, quam internæ mentis reſtaurationi, plus captandæ laudi & auræ populari, quam ſinceritati Evangelicæ ſtuduerant oratores. Quarto Sec. & Evangelia & Epistolæ, per pericopas definitas prælegi cœperant. Subinde vero admonitiones ac exhortationes ſemper in Eccleſia primitiva inſtuebant ſive qui extraordinariis propheticis inſtructi erant donis, ſive ordinarii antiſtites atque doctores; neque unquam ſtatis diebus convenerant Eccleſiæ cives, niſi conciones, ſive ut appellabant *homilias*, una cum precibus, cantu ceterisque ceremoniis auſcultarent ac celebrarent. Proximum argumentum hiſce homiliis ſuppeditavit pericopa Evangelica, quæ prælegebatur & explicabatur, pia inſuper addita adhortatione. Neque non laudandum hoc erat conſilium; ut bene mo-
nent PONTOPP. BELTER, SPENER, NIEMEYER, LANGE. Et quia conventus Sacri (ὁμιλιαὶ) erant ad conſortium & conſabulationem inſtituti, tranſiit vocabulum *Homiliæ* ad ſermo-

mones ejusmodi Sacros denotandos. Talia sunt BASILII, GREGORII, CHRYSOSTOMI cet. *Homiliæ*. Multa quoque inde a 5:o seculo addiderunt commenta de virtute crucis, virgine Maria, salutatione angelica, sanctorum imaginibus & miraculis; pariter atque contra Nestorianos inprimis & Eutychianos acriter disputabant Græci. In Latina vero Ecclesia homiliarum usus, fere a 5:o Seculo, propter supinam ignorantiam defuit.

§. 3. Postquam demum dies Festi & Sabbathici statis diebus in Ecclesia locum obtinere, succesque temporis vera omnis eruditio & sacra & profana declinare inciperet, sanciebatur lex (Carol. Magni auctoritate Sec. 9:o), ut patrum in quemque textum selectæ prælegerentur homiliæ, quæ, quia post textus verba declamarentur, appellatæ sunt *Postilla*, & vulgo *Alcuini* sive *Warnefridi* adscribuntur industriæ. Ejusdem generis & sermonis (Latini) fuere conciones ALANI & RABANI MAURI (Sec. 9:o) a paucis propter incitiam Latinæ lingvæ intellectæ, quare vernacula lingua utebantur insequentibus seculis catholici præcones, monachi speciatim Dominicani, *fratres prædicantes* appellati, & Franciscani. Quam vero exilis & jejuna omnis horum fuerit concionandi methodus, utpote in actis sanctorum & martyrum, fabulis anilibus, indulgen-

gentiis, igne purgatorio, hæresibus, invocationibus Mariæ, — questionibus ex Scoto, præceptis Aristotelicis & gesticulationibus ridiculis tantum occupata, satis graphice depingit inter alios ERASMUS in *Encomio Morie*. Rifus paschales ciere, nominaque et sententias gentilium Philosophorum, Platonis, Aristotelis, Galeni, ad Christum mystico modo applicare, ineptissimus erat homiletarum monachalium mos. (cont. SCHULER *Gesch. d. veränder. d. geschm. in Predig.*) Immo Lutherus ipse ingenue latetur, se ante reformationem multis ejusmodi vanis commentis, allegoriis & tropologiis fuisse intentum, quamvis ex Augustino meliora edoctus, ut quoque ingenii sui adjutus flamma, multa verius proposuerit. Ita quoque I. TAULER, GEILER & THOM. a KEMPIS practicam commendarunt fidem. Quum vero litteræ omnes reviviscere, & eloquentia universa, optimorum oratorum & Rhetorum, Ciceronis, Quintiliani, assidua lectione & translatione, florescere inciperent, sacras quoque conciones omnifusa ad auditorum usum perpolire allaborarunt multi, e. c. REUCHLIN, præsertim autem Reformationis principes.

§. 4. Nova ergo Epochæ Homileticæ cum LUTHERO incipit ac MELANCHTONE. Ille quidem analyticam imprimis secutus methodum, non tam arte Rhetorica, quam practica simplicitate, ex Patrum homiliis mu-

mutuata, prævaluit, eandemque aliis commendavit in monitis homileticis, (postea a CONR. PORTA editis) & suo *Kirchen Postille* 1522, concionatorum & Ecclesiarum in usum edito. *Hic* vero, utpote disertus ipse, elegantiam lingvæ & orationis spectans, conciones ad formam oratoriam propius flectere, tum Disert. *de officio concionatoris* docuit, tum quoque exemplo suo, variis quippe concionibus Latino sermone in usum studiorum, & Germanico illo in aula Principis de Anhalt habitis, nitebatur. In quibus Exordium, Dispositio, Tractatio, Usus probe discernitur. Cæterum *Annotationes in Evangelia* 1545 evulgavit, textum sacrum analytice exponens, quo sic supinam ignorantiam clericorum quodammodo tolleretur. Eodem laudatissimo consilio LUTHERUS quoque versionem Bibliorum Germanicam edidit 1534, CORVINUS postillam in Epist. & Evangelia 1535 & 1537, BRENTIUS dispositiones Latine, (quas German. edidit GRETER: *Predigt. über d. Sontags Evangelien.*) SCHOFER *Enarrat. Evangel. dominicalium* 1544. Immo quoque LUTHERI coævi & æmuli, ZVINGLIUS & ERASMUS, multum ad reformandam concionandi methodum contulerunt; *Ille* liberiori textuum delectu, qui locum adhuc in Reformata Ecclesia obtinet, *hic* in *concionat. Evangelico*, cujus scopus erat Gramaticum sensum, Rhetoricam & patrum (Chrysostomi,

Ba-

Basilii) commendare scripta. Neque tamen ab omnibus nævis immunis erat hæc Refor-
matorum concionandi ratio; Etenim ut pro
illius temporis genio non omnem polemicam
artem ex concionibus exterminare potuit
LUTHERUS, Catholicis & Fanaticis commentis
diluendis maxime occupatus, ita quoque al-
legorilandi studio & patrum sententiis alle-
gandis nonnihil indulgebat. Rite vero ta-
xabat CAROLSTADIUM cet. qui Latina, Græ-
ca & Hebraica vocabula sermonibus suis ad-
miscuerant. Meritissimæ saltim laudi Refor-
matorum tribuamus oportet, quod practicas
veritates & præcepta fidei sanctitatisque tan-
ta cum dicendi peritia auditoribus propo-
suerint.

§. 5. Mox vero post obitum LUTHERI,
quum omnium serverent animi ad doctrinam
Evangelico-Lutheranam tuendam latiusque
propagandam, nova indies tentabant docto-
res fidei orthodoxæ præsidia; sed in devia
quoque aberrarunt haud pauca, adeo ut
propter characterem suum universa periodus
a LUTHERO ad ARNDTIUM (1620) *Polemica*
merito sit nuncupanda. Egregia utique con-
cionibus sternebantur fundamenta popularis,
ad salutiferam religionem, institutionis; Semi-
naria futuris Ecclesiæ doctoribus informandis
in Ducatu Wurtemberg. & Tybingensi Aca-
demia adornabantur; Homiletica in formali-
bus, more MELANCHTONIS, multum excole-
ba-

batur studio HYPERII *de form. conc.* 1553, WELLERI *de modo & rat. conc.* 1562, NIC. HEMMING *Pastor. Unterrichte* — 1566, OSIANDRI, cæt. scriptis; Synthetica methodus sensim arrisit concionatoribus nonnullis, auctore SPANGENBERG, SELNECC. quo quippe identica forma textuum præcaveretur, quin etiam liberius in Epistolas Paulinas & cantica quædam Ecclesiastica, prætermisso Evangelico textu concionabantur multi; populares ad modum LUTHERI habuit conciones LUC. OSIANDER edito *Baurenpostille*. Verum enim vero laudata hæc methodus plus formæ externæ stabilindæ, Exordii, Recitationis textus, Propositionis, Confirmationis, Confutationis, Perorationis, & Usus quintuplicis (didascalici, redarguendi, instituenti, corrigendi, consolandi), quam materiæ populariter tractandæ adhæsit. Pacifica Reformatorum, nominatim MELANCHTONIS, studia rejicere haud pauci inceperant; polemicas argutias & disceptationes e cathedra in concionem perperam transferre; contra Catholicos non minus & Fanaticos, (cum quibus tamen prima fuit mota controversia), quam protestantium mutua membra, MELANCHTONIS assecclas, Majoristas, Synergistas, Calvinistas, Flacianos quam acerrime in suggestu declamare; immo quoque antiquas lites cum Valentinianis, Nestorianis cæt. dudum fere sopitas, de novo excitare; Sententias Patrum

Lat.

Lat. & Græc. coram plebe allegare; inutiles contra luxuriam & minutulas res miscere sermones; dictis Scripturæ ludere, allegorifando, fingendo, commentando; hæc aliaque in deliciis habere cœperant concionatores. Neque formula concordie, precarii instar adminiculi introducta, intra fines scholæ retineri, quin plebis quoque ad perturbandum animum explicari, digua censebatur. Polemica omnia; practica vero religio sensim exspiravit.

§. 6. Non novam quidem introduxit, sed a Luthero jam inceptam & commendatam restituit concionandi methodum ARNDT *Superintend. Luneburg.* libris *de vero Christianismo* cæt. editis, atque felicissimo cum successu in Ecclesiæ privatum usum adoptatis; qui quia pietatem & practicam fidem pro scopo haberent, stabiliendæ Epochæ *pietisticæ & practicæ* ansam dederunt. Quum vero mysticis, ex Scriptura desumptis nec bene explicatis, uterentur multi locutionibus, *Mystica* quoque appellari hæc poterit longa periodus. Ex altera autem parte Orthodoxa & rigide dogmatica s. Scholastica methodus penitus superari non potuit. Vicit quidem pietatis schola, cui semet addixerant multi, speciatim JOH. GERHARD & JOH. VALENT. ANDREÆ, mysticam ARNDTII non probantes docendi rationem; sed simplicem, Biblicam, ut *bujus edita idea discipl. Eccles.*
te.

testatur, felici ingenio perpolientes. Interim vero grasfante bello Germanico 30 annorum, plerique doctores practici succubuerunt, atque triumphos agere videbantur polemici illi, qui versatissimi erant in omnibus minutulis otiosisque excogitandis concionum formis. Unde factum, ut infinitas fingerent methodos, paraphrasticam, dogmaticam, fundamentalem, porismaticam, zeteticam, dialogisticam, allegoricam, emblematicam, cæt. immo ex diversis auctoribus, regionibus & scholis, Hunnianam, Urfinianam, Gallicam, Anglicam, Holland., Leipzensem, Jenensem, Wittenbergensem e. s. p. pueriliter nulloque Religionis populari emolumento distinguerent. Hinc quoque apparatus exegeticum, chronologicum & historicum undiquaque in sacras intrudere conciones, sententias Rabinorum, Patrum, philosophorum, v. c. Ciceronis, Platon. Senec. Aristot. & Commentatorum frequenter allegare, plura excogitare exordia, emblematis imaginibusque tam in thematibus quam universa concionis compage ludere, temere annitebantur. Emblematica inprimis a MULLERO, PFANNERO, CARPZOVIO, proverbialis vero stilus post OSIANDRUM a multis commendabatur; immo unum idemque thema per omnes conciones annuas tractare, seu quod verius est, perperam torquere primus docuit HULSEMAN. Quibus omnibus ineptiis & suggestu sacro effutiendis

The-

Thesauros, promptuaria, aurifodinas, florilegia & concordantias verbales & reales (CHRIST. WEISSE ortas), tanquam collectanea exemplorum, sententiarum, imaginum, proverbiorum, hæresium & dogmatum Patristicorum ac philosophicorum, edenda curarunt. Scholastica autem ac artificiosa hæc regnante methodo, evangelicam concionandi rationem de novo restituere conabantur LUTKEMAN, CHR. SCRIVER, DANHAVER; præ primis SPENER (med. Sec. XVII.) editis *piis suis desideriis, Evangelische Glaubenslehre, & Lebenspflichten*, nec non *Postille üb. d. Evangelien*, simplici biblicæ veritati, pietatis exercitio & moderationi in controversiis studendum esse adhortans, informandis futuris doctoribus sedulam navabat operam. Pericopas Evangelicas non is quidem abjudicavit, sed exornandas voluit practica explicatione Epistolarum Pauli & Johannis. Ejus quoque svasu Hallensem Academiam fundabat Dux Fridericus III. ad quam Biblica & Practica studia, doctoribus SPENERO, ARNOLDI, LANGE, FRANKE, FREYLINGHAUSEN cæt. insigniter florere lætissimo cum sensu vidit Protestanticus orbis. (LANGE edidit *Art. homil. a vanitatibus suis repurgatam, & Aufrich. Nachrichten.*) Et quamvis gravissimos experiretur hæc Pietistarum, ut calumniabantur, secta adversarios, CARPZOVIVM, LÖSCHERUM, PFEIFERUM cæterosque Scho:

Scholasticæ Theologiæ Patronos, victrix tamen ex pugna discescit. Hinc quoque originem novæ cujusdam sectæ, a Zinzendorffio circa initium sec. XVIII. conditæ, arcescere juvabit. Enimvero fatendum est, SPENERUM cum suis asceclis a nimio mystico dicendi genere non fuisse vacuos, & justo plus philosophicum in Theologia pertractanda fusque deque habuisse apparatus.

§. 7. Incipit vero ab initio Sec. XVIII. nova & quidem quarta Epocha concionatoriarum artis, *Philosophico Biblica* scilicet, qua harmoniam philosophiæ & Revelatæ religionis ostendere allaborarunt sagacissimi Ecclesiæ doctores. Quum enim post Thomasium & Leibnizium acutissimus Halensis Academiæ Philosophus, CHRIST. WOLFF ab anno 1706 nugas Aristotelico scholasticas proscribere, philosophiam vero repurgare eniteretur, non potuit non nova quædam lux in Theologia & Pastoralis scientia eo ipso accendi, licet certissimum sit, philosophiam Wolffianam non modo orthodoxis (CARPZOVIO puta & al.), verum etiam pietisticæ sectæ asceclis, JOACH. LANGE cæt. displicuisse. Accedit huc quoque, Oratores Gallicos & Anglos, immortalia CARTESII, GROTII, LOCKE, MALEBRANCHE, PUFFENDORFF cæt. Sec. XVII. florentium, merita summo æstimates honore, dicendi suam & sacram Scripturam explicandi artem longe laudatissimo jam-

jamjam excoluisse modo. Quis nomina SAURIN, CLARKE, STILLINGFLEET, TILLOTSON, WATTSON, BLAIR cæt. non suspicit? Spretis dictionibus mysticis & scholasticis hi quidem evidentem, elegantem, evangelicam puramque eloquentiam in scenam velut produxerunt, nonnulli licet v. c. FLECHIER, MASSILLON, nimium affectarent ornatum. Quorum probatissimis dicendi speciminibus perfectis, haud temperare sibi potuerunt Halensis s. Spenerianæ methodi assertores, quin mysticam sensim defererent & Biblicam, practicam, moralem, cum dogmatica conjungerent religione, immo quoque utramque in harmonia cum ratione listerent. CALIXTI ergo vestigia premens Halensis academiciæ alumnus RAMBACH (1730—), dogmata religionis ex Scriptura S. grammaticè intellecta, & more Lutheri exsculpens, ad practicam morum doctrinam stabiliendam eadem retulit, metaphysicas vero inutiles definitiones & quæstiones laudabili proscripsit studio, sed analogica rationis s. philosophiæ argumenta itidem receptu digna pronuntiavit & in synthetice concionibus, quas prætulit analyticæ methodo, simplicitatem una cum ordine propinavit justam, quin etjam applicationem omnem pro auditorum statu faciendam esse posuit. Conf. Ej. *Homilet. Anweisung*. Sed non ab omni genere mystico immunis erat. REINBECK liberius jam Wolf-

fia.

fianam philosophiam cum Theologico conferens systemate, multa inde derivavit vocabula terminosque, sed sic tamen a philosophico stilo in concionibus longe alienus. Quum vero Wolffiana methodo multi nimis & perperam uterentur, graviter se huic abului opposuit Halens. Philosophus GEORG. FR. MEIJER edito scripto: *Gedanken vom Philosophischen Predigten*, 1754, in quo methodum hanc, tum veritatum religionis naturæ, tum concionum consilio populari, & auditorum plerorumque captui repugnare, pluribus docuit. Usus autem philosophiæ dogmaticum & moralem in argumentis & motivis egregie se exferentem, tam exemplo Christi Apostolorumque, quam natura hominis morali atque experientia, bene vindicavit JOH. FEL. HESS, *Prüfung d. Philos. u. Moral. Predigten*, 1767. Omnibus vero præcelluit Cancellar. Gotting. JOH. L. MOSHEIM, qui subtili ingenio, subactis judicio & æqua animi moderatione, nec non optimis exoticis eloquentiæ exemplis arrectus, Biblicam & philosophicam dicendi ac argumentandi rationem, non scientifico sed populari modo, ad emendationem ac usum auditorum accommodandam, polemicam vero omnem, schematicam, mysticam, & sterilem dogmaticam abjiciendam esse rite svasit atque exemplo suo, (in *Heilige Reden & Anweisung erbaulich zu predigen*) comprobavit.

At-

Atque ut indubium est, philosophiam repurgatam multum ad systema Theologicum perpoliendum contulisse; ita quoque homileticum munus inde varia sibi derivasse subsidia clare patet; quare otiosam jure pronuntiarunt sagaciores controversiam de biblico & philosophico stilo, in concionibus adhibendo. Omnis namque demonstratio oratoria, utcumque popularis, exactitudine & harmonia rationis cum revelatione nititur; habentque orationes Sacræ, quoad formam suam, necessarium cum Rhetoricis præceptis nexum, quoad materiem vero, & dogmata & præcepta morum complectantur necesse est, ut post LUTHERUM, MOSHEMIUM, cæteri agnoverunt Homiletici Scriptores. Sunt vero in hoc genere popularis, evangelico-moralis, concionandi methodi, laudandi optimi hujus ævi Oratores: AUG. FR. SACK (*Predigten üb. versch. wicht. mabrb. zur Gottsel.* 6 Th.), CRAMER (*Pred. & Uebers. d. Red. d. Chrysostr.* 10 Th.), JERUSALEM, SPALDING, RESEVIZ, cæt. Egregia quoque exempla & monita hujus artis dedit JACOBI in suis *Predigt. & Abbandl.* Dispositiones vero Evangelicas BADMGARTEN. Atque quum hostilia sua arma contra religionem Christianam haud pauci irreligionarii & Deistæ minitari cernerentur, hos omnes non tam polemico quam morali ac populari modo refellere & averruncare prudenter sciebant

G

Evan.

Evangelicæ doctrinæ præcones, felicissima sibi inde spondentes futuri temporis fata. Interim tamen nec altera ex parte moderatam docendi methodum sollicitare desierunt rigidiores Dogmatici s. Coccejiani, qui ægre tulerant, emendationem systematicæ ac populari doctrinæ illatam. Fuere etiam, qui ex poëticis scriptis stilum concionum Sacrarum elegantiorē, poëticum, reddere amarent, eodem inepto consilio, quo emblematicum antea multi adoptarunt.

§. 2. Fastigium vero suum, optimorum Oratorum studio atque exemplo, sub antecedenti Epochâ attigisse Homileticam, vix negare poterit ingenuus harum rerum arbiter. Quo magis enim Exegesis Sacra exculpta fuerit, eo plus etiam studium Biblicum in concionatoria arte eminuit vimque suam exseruit. Non tamen dissimulandum est, varia nostris temporibus facta fuisse tentamina, philosophicam quandam religionem, cum Evangelicæ & positivæ doctrinæ dispendio perperam commendandi. Quum nempe multi, aut de industria, aut imprudenti consilio, omnem religiosam veritatem, arctis humanæ mentis circumscriberent limitibus, atque ad Deismum sive rationalismum totam pervertere studerent Christianam fidem; quum aperto, nec satis verecundo, pronuntiarent ore, revelationem sublestæ aut supervacaneæ esse fidem, Christum ejusque miraculosa facta &

& fata parum auctoritatis Divinæ habere, atque omnem mentis tranquillitatem non ab expiatoria Christi morte, sed a frigida naturæ nostræ consideratione morumque qualicumque studio venire; quum præter Christianum nomen nihil retinerent, quod sit a Christo, Dei nomine, dictum & factum; infanienti huic contra revelationem grassandi libidini, cui post BAHRDTIUM haud pauci concionatores, laudante CAMPE, indulgere inciperent, graviter se opposuerunt cordatissimi viri, in homiletico genere excellentes: ERNESTI, MORRIS, LESS, KÖPPE, SEILER, HÄNLEIN, DAPP, HUFNAGEL, LANG, TOBLER, RICHERTS, ZERRENNER, HERDER, CHRICHTON, REINHARD, EWALD, ROSENMULLER, ZOLLIKOFER, BASTHOLM, BALLE, al. quorum editæ conciones spirant Evangelicam sinceritatem & puritatem. Solidam manuuctionem in ipsa arte dederunt SEILER, ROSENMULLER (antea cit. libr.) & *Abbandl. üb. d. Dogmat. u. Moral. Predigt.*, DÖDERLEIN, *Materiellen z. Kanzelvortrag*, NÖSSELT, *über d. Werth d. Moral*, MAREZOLL, *üb. Bestimm. d. Kanzelredners*, J. W. SCHMID, *Anl zum popul. Kanzelvortrag*, 3 Th. TITTMAN, *Lebrb. d. Homil.*, SCHÜDEROFF, *Beytr. z. beförd. zweckmäß. Kanzelvortrag*. EWALD, *üb. Predig. beschäfft.* 6 Häft. BASTHOLM, *Anw. at Predika*, & ex nostratibus ÖDMAN *om Predik.* LEOPOLD, *Stycken om Talekonst.*

3 ft. om *Predikotal*, inserta Secundo Tomo operum, cæc.; ex quibus omnibus evictum jam esse cenlebitur, tam naturalis quam revelatæ, theoreticæ quam practicæ, religionis veritates præceptaque ad materiem concionum pertinere. Atque Biblicam & popularem Dogmaticam in usum doctorum Ecclesiæ bene tradiderunt: GRIESBACH, *popul. Dogmatik*, HERMES, *Handb. d. Religion*, NIE-MEXER, *Handbuch. f. Rel. Lebr.* Dispositionum porro compendia, quibus feracissima fuit nostra ætas, optima nominasse juvabit: STURM *Predig. Entwurf* 8 Jahrg. RAU *Material* 5 Th. LUDVIG *prakt. bearbeit. Evang. od. Entwurf* - -, DAPP, HUFNAGEL *Pred. Entw.* & REINHARD *Auszug. aus gebalt. Pred.* 1795, 1796, cet. BRACKE *Entw.* (Sv. Serm. transl.) TELLER *Magaz. f. Predig.* ÖDMAN *Strödda Förf. öfv. N. T. Skrifter*, 2 D. MÖLLER *Utkast till Predikn.*

Ut vero in tanta concionum & dispositionum multitudine & varietate, integrum sit de methodo, sive liberiori sive rigidiori, judicare, haud abs re fuerit consulere critica scripta, recensiones & Bibliothecas v. c. WAGENIZ *homilet. u. krit. Abbandl.* HANSTEIN *homilet. krit. Blätter*, *Journal für Pred.* 37 B. HENKE *Eusebia*, 2 B. atque in universa Homiletices historia, SCHULER *Gesch. d. Veränder. d. Geschmacks in Predigen*, & J. W. SCHMID *Anleit. z. popul. Kan-*

Kanzelvortrag, 3 Th. Quod reliquum est, nonnulla adjuxisse monita, juniorum maxime spectantia usum, nos non poenitebit. Et quidem licet haud refragabimur, casuales & specialiores interdum pro ratione auditorum habendas esse conciones, quales sunt BOECK, STURM, FORDYCE juventuti directæ, EWALD *Familien Pred.* PAPPELBAUM *Feldpredigten*, MILLER, ZERRENNER, SALZMAN, JOCHIM, DAPP, *Pred. f. christl. Landleute*, HAHNZOG *Pred. wieder d. Aberg! d. Landleute & Patriotisch. Pred.*; minime tamen TELLER, LOEFLER, KINDERVATER, generalissima dogmata & historica fata religionis e populari concione excludere, moralia vero tantum argumenta retinere (vadenium approbamus consilia; multo minus laudari meretur vanum quorundam de politicis, oeconomicis, aliisque rebus conciones habendi consilium (v.c. SCHLEZ *Landwirthschafts Pred.* MERKEL *Pred. f. Einpfropfung d. Blattern*, STOLZ *Pred. üb. d. merkmurd. des 18 Jahrhund. æt.*) Quod vero ad cultioris & politioris sortis auditores attinet, quibus ex mente nonnullorum sublimior & perfectior religionis institutio competit, ingenue dabimus, orationis & materiem & formam accommodandam esse non minus eorum quam plebis ingenio; Cave tamen credas, subtiliorem philosophicam rationem, aut purum naturalissimum iis propinari debere, ut potius evange-

gelica simplex docendi methodus omnibus sit proficua; liquidem, monente LESS (*Führ. d. Evang. Lebramts*), SCHULER & ROSENMULLER, cit. l. non tanto intervallo cognitionis ac captus distant politiores homines a rudioribus, ut vulgaris fert opinio, nec nisi rarissime contingit, ut cultioribus modo, specialiore institutionem doctrinæ, sublimioraque argumenta expetentibus auditoribus, verba faciant ministri sacri. Deisticas vero conciones & pure naturales, quales WILLIAM (ex Angl. in Germ. transfer. EBERHARD), HARDMAJER *Pred. od. bemüß. seine bisber. Zubörer zu allein wahren ewig. Relig. der vernunft zu führen*, DAUB al. habuere, nemo ingenuus imitabitur.

Specialiorem historiam Homileticæ, qualis non modo apud diversas Ecclesiæ Christianæ sectas, Catholicam puta (quam Lutheri exemplum ad emendandas conciones multum incitavit, ut patet ex oratorum BOURDALOUE, FLECHER, MASCARON, MASSILLON al. exemplo), Reformatam (SAURIN, TILLOTSON, WATTS cæt. nominibus claram), aliasque obtinuerit, verum etiam diversis in regionibus exculta fuerit, hoc loco prætermittimus. Celebriores in patria nostra concionatores, cum editis eorum libris homileticis & concionibus, recenset ALNANDER *Anvisn till ett utvaldt Theol. Biblioth.* 8:de Ald. Eminent inter alios WALLSTRÖM, BEL.

BÆLTER, NOHRBORG, PETTERSON, FANT, recentissimos ne tam reticeamus, quam tacite commendemus. Ex immensa porro mole concionum, singulatim ac sparsum editarum, nominari præ cæteris merentur LINDBOM, AXELSON, ROSEN, BERGNER, BERGSTEN, FORG, LEHNBERG cæt. Neque omni sua laude defraudandi sunt vernacula scripta: *Homiletiska Försök*, 10 Vol. BERG I *en Evangel. Predik. verk.* 9 St. EKMAN *Florileg. Evangelic.* 2 Tom., si modo iusto cum delectu in consilium adhibita fuerint, nec iis tantisper adhæreant ministerii S. alumni, quum multo meliora adsint subsidia.

CAP. III.

De Concionibus Sacris universe.

§. 1. Quum in propatulo sit, conciones Sacras, utpote orationes e Sacro textu suppetitas, adeoque Scripturæ testimoniis argumentisque fundatas, minime cum subtili disputatione sive etiam catechetica institutione esse confundendas, iis vero tam theoriam simplicem religionis quam practicam applicationem contineri, sequitur ergo, easdem quoad materiem s. naturam non alias nisi Biblicas, Evangelicas, Christianas, practicas

es-

esse posse, adeoque omnes politicas, oeconomicas & stricte philosophicas res, cum religione nihil habentes commercii, ad suggestum sacrum non pertinere. Semper enim pro scopo habebunt orationes Sacrae, religionem christianam ex populari suo argumento mentibus instillare & ad omnium usum attemperare. In ipsa autem forma non modo differunt a Veterum orationibus, ut longioribus & exquisitiori ornatu distinctis, sed etiam a familiaribus colloquiis religiosis; Etenim dignitas argumenti, auditorum diversitas & temporis praestituti ratio brevitatem, simplicem stilum & modicum ornatum exigit. Proinde vero secum cogitent concionatores, consummata praeccepta exemplaque Antiquiorum, nominatim Ciceronis & Quintiliani, sedula esse versanda manu, ut inter alios HUG. BLAIR, *Vorles. üb. Rhetorik u. sch. Wissensch.* übers. von SCHREITER, 31, 32, praelect & ERNESTI *Init. Rhetor.* rite inculcant; cogitent nostros, multiplicem humanarum & Divinarum rerum doctrinam, juxta atque industriam & exercitationem sollicitam, ad hanc laudatam dicendi artis simplicitatem adsequendam requiri; nec unquam mente eorum ac memoria excidat, quod optimi Oratores in Latio & Hellade dudum praeeperunt, virtutem ingenuam minimeque fucatam ad essentialia oratoris pertinere officia subsidiae

fidiaque. Quibus de moribus singularis nobis erit locus in Cap. XI. §. 2.

§. 2. Duplex vero introducta jam est *methodus* concionandi, alia *Analytica*, alia *Synthetica*; illa ad textum exponendum, hæc ad argumentum quoddam doctrinæ Christianæ ex instituto tractandum composita. Utriusque commoda nemo quidem negabit; siquidem certum est, ex Biblica auctoritate omnem doctrinæ certitudinem pendere, hanc vero non posse locum obtinere, nisi ordine succincto proponatur veritas quæcunque salutaris. Proinde haud male nonnulli utramque conjunxerunt methodum adeo, ut primum textus interpretationem darent populari, hinc demum materiem orationis textui analogam auditoribus subministrarent. Hæc autem mixta concionandi ratio non debet nisi in difficiliore textu, & quidem rudiorum in usum adhiberi. Sunt enim textus Evangelici nonnulli adeo perspicui, ut minime longiori opus habeant disquisitione; e. c. parabola Jesu de Samaritano, Lazaro & divite, cæt. Alii iterum sunt ita remoti a plebis ingenio, ut frustra quoddam examen tentetur, e. c. de tentatione Christi, excidio Hierosolymæ s. signis in Sole & luna, Extremo judicio e. q. r. Cæterum caveat sibi concionator a nimio exegetico apparatu auditoribus proponendo, in quo plus ostentationis quam practici plus conspicitur. Præcipuam vero in-

industriam requirit synthetica ratio, quippe quæ optime cum orationis consilio concinit.

§. 3. *Argumentum* s. objectum sacram concionum constituit universa doctrina Christiana popularis. Monuere quidem nonnulli, *Legem & Evangelium* distincte & seorsim tradi debere, *illam* ad comminationes Divinas & pœnitentiam agendam, *hoc* vero ad fidem & promissiones Divinas proponendas sedulo referentes. Verum enimvero tota doctrina Christiana, & quoad promissiones & minas, Evangelium appellatur, atque expresse statuebat Christus, fideles salutem, infideles autem poenam ac condemnationem sibi attrahuros fore, immo quoque prædixit ipse, Mosaicam legem, cujus locum Christi doctrina occupabat, cessaturam esse minimeque Christianis obligandi vim, quatenus specialis erat, inferre, quare distinctionem legis & Evangelij otiosam esse pronuntiamus. Omnis doctrina, adeoque oratio omnis Sacra, Evangelica sit necesse est; Et quemadmodum genius ejus sublimis non potuit non quascunque Judaicas controversias, tabulas & genealogias, Paulo teste: 1 Tim. 1: 4. *μη προσεχειν μυθοις και γενεαλογiais* — Tit. 2: 8. 9. *ζητησεις* — *ερεϊς και μαχας* — respondere; ita nec criticas, exegeticas, eruditæ & philosophicas sive disceptationes sive commentationes, parum omnino aut non frugiferas, unquam adoptabit. Vanum quoque est,

est, laudem quandam ostentare velle nimia
 Biblicorum dictorum allegatione, aut Patrum
 Ecclesiasticorum sententiis, aut aliis quibus-
 cunque poeticiis dictis, quin etiam fabulis
 ineptis adferendis. Sed nec minimam cau-
 tionem requirit opinio nonnullorum, Mo-
 ralem doctrinam tantum in concionibus pro-
 pinquam esse svadentium, dogmaticas au-
 tem omnes, saltem plerasque, veritates in-
 tellectu difficiles & pratico usui parum ac-
 commodatas existimantium. Etenim theore-
 tica perperam sejungunt a practicis dogma-
 ta, quæ tamen utraque invicem innexa sunt,
 & universam constituunt theoriâ religionis
 Christianæ. Quam quæso exilis, quam man-
 ca, & infuætuosa erit morum doctrina, si
 cæteris omnibus capitibus, de Deo, provi-
 dentia & Christo, non bene fundata fuerit?
 Omnis vero animi vitæque emendatio ex
 sublimi Numinis præsentissimi oritur sen-
 su; nulla valet in Deum ac Christum fides,
 nisi auctoritate Jesu Divina innixa, nec cæ-
 tera omnia morum momenta fundamento suo,
 in legibus Divinis, providentia, hominum
 destinatione & facultatibus moralibus posito,
 carere unquam posse, sole clarius patet. Ri-
 te ergo, Christo ipso docente, statuimus per
 quinque potissimum partes popularem univer-
 sam religionem cœtui christiano propinquam
 esse. *Prima* sit de Deo, ejusque attributis,
 operibus & beneficiis, quæ nunquam non sci-
 tu

tu necessaria sunt atque ad animum persvadendum tendunt: *Secunda* pars hominem ejusque destinationem primitivam, facultates ac statum depravatam attingit. Nulla enim medica ars sine pathologia, quanto minus salutaris gratia Dei sine notitia peccati conferri potest. *Tertiam* merito essentialem ac fundamentalem dixeris partem, Christologiam, sive theoriam de Christo, quam propterea nunquam intermittere debent concionatores, quanquam non semper eandem exponere aut repetere necesse sit, quia auditores plerique jam inde a pueritia & catechetica institutione multa de Christo didicerunt. Temerarium profecto esset, hunc salutis nostræ restitutorem debita non prosequi veneratione, ejusque eximia facta, miracula, cæteraque Divinæ suæ missionis criteria non commemorare, sed tantum ea ex historia ejus decerpere velle, quæ ad naturalem quendam & philosophicum, moralem speciatim, tenderent finem; Quis enim dubitabit, Divinam ejus originem, naturam ac auctoritatem censere tanquam fundamentum, cui omnis morum doctrina sit superstructa? Nemo quoque, probe memor dicti Paulini 1 Cor. 4: 23, 30. erubescat aut stulte metuat, crucis ipsius sive expiationis Jesu vicariæ theoriam continuo Christianorum solamini proponere; quia hæc ipsa basis est salutis omnigenæ, innumeraque dicta biblica illius

illius urgent necessitatem. *Quartam* essentialium partem sibi vindicat sublimis de œconomia salutis, siue immutatione hominis morali ac sanctitatis studio, doctrina Christi, quam nemo sanus superfluum iudicabit. Ut vero primarius scopus Religionis ad pœnitentiam & fidem vertitur, ita quoque simplicissimam hanc Servatoris & Apostolorum præceptionem inculcabant Oratores Sacri, implicitam actuum gratiæ tractationem Systemati relinquentes dogmatico. Amplissimus hic tamen est campus, in quo exspatiari possunt Ecclesiæ doctores, neque materies unquam dicendi, persuadendi & delectandi ipsis deerit. *Quinta* porro veritatum classis salutem Christianam spectat, in hac & futura vita obtinendam. *Sexta* demum adminicula salutis, siue ordinaria siue extraordinaria sistit. In quibus omnibus argumentis, bene & ad usum auditorum accommodate tractandis, indefessam navabit operam orator, Servatoris inprimis summam prudentiam, moderationem, zelum, simplicitatem ac sinceritatem secuturus.

§. 4. Quum vero orationes Sacræ non possint ad eundem ordinem rerum exigi, qui in Catechetico & Systematico genere observabitur, ante omnia in id enitendum est, ut quovis anno integrum absolvatur essentialium dogmatum omnium corpus; Quæ methodus frustra taxatur a nonnullis. Neque enim

enim difficilis hæc erit ratio ad observandum, quia textus Sacri uberrimam illius præbent ansam. Quicumque vero res easdem & eodem fere modo proposuerit, non potest non nauseam auditoribus excitare, atque animum eorum a justa attentione avertere; Sic v. c. si œconomiam salutis, & fidei necessitatem jugiter in concionibus suis exponerent oratores Sacri, reliquas prætermittentes salutiferas veritates, actum agi judicabunt auditores, ipsumque doctorem locordiae teterrimæ & negligentiae reum habebunt, quod certe crimen aliter a se avertere non poterit, quam justa omnium rerum meditatione ac tractatione. Propterea svademus concionatores, juniores saltem, ut sæpius non modo Theologiam Systematicam cum suis subsidiis percurrant, verum etiam Studio Biblico gnaviter inhæreant, ut ipsi in salutari hac cognitione progrediantur, materiemque concionum de novo velut in dies examinent ac amplectantur. Dies diem docebit. Fatalis vero est error eorum ac insolentia, qui sapientes ita sibi videntur, ut nihil ultra sapere curent.

§. 5. *Necessitas* autem sacrarum concionum satis inde patet, quod catechetica institutio minime omnibus sufficere possit ad plenam religionis ideam formandam, atque a falsis quibuscunque opinionibus præmuniendam. Neque omnes habent facultatem &

occasionem, scripturæ sublimia effata sibi instillandi, justaque interpretatione in sua commoda vertendi; quare interprete quodam utantur necesse est. Ceterum morum christianorum continua vicissitudo, vitiorumque nullo non tempore christianum vexantium cœtum pestifera contagio aliis non potest averti, mitigari & corrigi adminiculis, nisi sæpius sæpiusque recurrant sacerdotum ministrorum exhortationes. Hinc publici cultus religiosi dierumque sabbathicorum eximius usus a nemine dubitabitur.

CAP. IV.

De Textu Sacro.

§. 1. Textum quendam Sacrum, in Orationibus habendis, non quidem absolute necessarium esse, rite monuerunt Scriptores Homiletici, confirmatque Reformatæ Ecclesiæ usus; siquidem loci communes Theologiæ dogmaticæ & moralis commode possent arbitrario quocunque ordine tractari; multæ tamen sunt & fuere rationes, quæ præstantiam textuum biblicorum urgeant. Quum enim Scriptura Sacra ultimum sit omnibus Christianis commune & familiare, summaque
aucto-

auctoritate, & utilitate conspicuum cognoscendi principium; omnes quoque veritates salutares hoc Scripturæ complexu contineri, gravissimoque Divini testimonii sigillo confirmari, adeoque explicationem codicis Sacri utramque in Religione instillanda facere paginam, per se intelligitur. Quis porro nescit, tum historicam religionis nostræ fidem, cum dogmaticum ejus usum ex hoc fonte derivari, memoriæque eo altius mandari, quod sæpius dicta Sacra recurrunt. Immo auditorum animos ad lectionem Scripturæ Sacræ assiduam hoc modo excitari, indubie loquitur experientia.

§. 2. Ut verò certum est, non omnes libros Vet. & Nov. Fœderis posse concionibus Sacris accommodari, eos maxime, qui historiam specialem Judæicam aut abstrusam continent materiam, e. c. Mosi, Josuæ, Regum libri, Canticum Cant. Hefekielis, Danielis, atque ex N. T. Apocalypsis e. f. p.; ita ex altera quoque parte patet, Christi sermones & Apostolorum conciones epistolasque proximam præbere orationum materiem, neque tamen sine delectu esse adhibendas. Id verò minime laudandum putamus consilium, quo sive prophetica carmina de Jesu Messia, sive doctrinalia cætera Vet. Test. scripta, sive historica de factis Christi speciatim, monumenta, ex usu Christianorum tam privato quam publico excludere nonnulli svadeant

ac soleant; quasi demum vaticinia Prophetarum, miracula Christi & mirabilia Ecclesiæ primitivæ, in Actis Apost. ad partem descripta, fata ad plebis non pertinerent notitiam; aut ad moralia tantum, pro lubitu e sacris pandectis excerpta, compendia omnem verbi Divini institutionem restringere, prudentis esset & æqui. Quemadmodum vero lectionem scripturæ Sacræ plebi quondam temere præcluserant Catholici principes, difficultatem ejusdem in causæ speciem præferentes; ita quoque adhuc caveatur, ne alio quodam sub prætextu eadem salutaris lectio inhibeatur. Igitur ubi receptus adhuc viguerit mos laudatissimus, integros libros Scripturæ prælegendi & explicandi, retineatur oportet, ea tantum cum cautione quam jam exhibuimus.

§. 3. Textuum Biblicorum alii sunt *definiti*, alii *temporarii* & pro arbitrio cujuslibet eligendi. De *his* primum præcipiendum nobis esse videtur. Casuales quippe conciones, siue sint *introductoriæ*, in munere quodam adeundo, siue *exhortatoriæ*, in munere quovis publico administrando, siue *solennes ac festivæ*, in Jubilæis aut Coronationis actu e. l. p. usitatæ, siue etiam *Funebres* —; materiem quandam pro diverso suo consilio aptam, adeoque textum biblicum sibi consentientem requirunt & præsupponunt. Non ergo multum est in ejusmodi

H

tex.

textu prudenter libereque feligendo ambi-
gendum. Locus quippe communis, live arti-
culus fidei christianæ, non potest commodius
exponi ac auditorum in usum converti, quam
si nervosum quoddam & grave dictum Bi-
blicum adferatur, attentione memoriaque
dignum. Poterit quoque integra quædam
oratio Scriptoris cujusdam Sacri, live ea hi-
storica live parabolica aut dogmatica fuerit,
textus loco exhiberi, modo non nimis lon-
ga sit. Caractèrem autem ejusmodi casualis
textus efficit *perspicuitas*, *aptitudo*, *nervo-
sitas* s. ubertas, & *concininitas*, cui addatur
varietas, ne semper idem proponamus &
tædium auditoribus excitemus. conf. BAST-
HOLM *Predikofätt*, Cap. 3. Exempla tex-
tuum dedit VEILLODTER in *Versuch einer
Sammlung biblischer Texte*, nosque infra
ad Cap. 6. §. 2. nonnulla dabimus. Attenta
vero lectio Scripturæ, ut quoque Concordan-
tiarum e. c. BUCHNERI, haud spernandam
subministrabit textus eligendi materiem. Id vero
sibi cavendum ducant concionatores, ne
ejusmodi dicta Scripturæ eligant, quæ unum
tantum aut alterum contineant vocabulum
cum ipso consilio orationis commune, aut
invidiam quandam, ironiam & philautiam
pravam complectantur & excitent, aut diffi-
culter ad practicum applicari possint usum; ne-
que Biblicis locutionibus ludendum est, ad va-
nam eruditionis laudem ambiendam, aut po-
pu-

pularem captandam auram, ut nonnunquam in funebribus concionibus peccari solet.

§ 4. *Definiti* textus Evangelici & Epistolici, festis & Sabbathicis diebus vulgo recepti, jam inde a 5:o aut 6:o Sec. originem repetunt suam, primitusque ad Arianos forte & Nestorianas controversias, ut THAMER de *Orig. & dign. Pericopar.* cæt. probaverunt, alluisse videntur. Hinc CAROLI Magni ætate per Alcuinum in formam Homiliarii redacti sunt, ne sic quidem inutili, quamquam non satis in omnibus subtili aut prudenti consilio, quare etiam inde a Reformationis ævo, CALVINUS cum suo cœtu hos textus repudiavit & libertatem in eligendo textu oratoribus suis vindicavit; quod idem in votis fuit SPENERO, piissimo doctore, multisque aliis. Rite enim animadvertitur contra introductos hos textus, Evangelicos speciatim: 1) Nonnullos esse satis dilutos, exiles atque ad Judaicum tantum ingenium accommodatos. e. c. ad Circumcisionis Christi s. novi anni Festum. Idem valet de nonnullis Epistolicis e. c. Dominic. 9, 12, 13, post Trinit. 4. post Quinquag. Gal. 4: 22, alios ut taceamus. 2) Alii textus sunt fere iidem cum aliis s. tautologici e. c. Evangel. 2. p. Adv. 25. 27. p. Trinit. de excidio Hierosolymitano; immo justo frequentius miraculosi eventus & facta Jesu obveniunt, in quorum locum longe potiori jure sermones Jesu sub-

limes potuissent exhiberi & tractari. 3) Alii tanta laborant difficultate hermeneutica, ut omitti in plebis institutione debeant e. c. Epist. 25 p. Trin. Fest. Michaëlis & Sanctorum, ex Apocal. 12. & 7. 5. post Quinquag. Ebr. 9: 11. 4. p. Trin. Rom. 8: 18. 21 p. Trin. Eph. 6: 10. 4) Sunt quidam textus adeo speciales, ut vix ulum admittant Christianis omnibus; e. c. Epist. Sexages. 2 Cor. 11. Evangel. de tentatione Christi e. f. p. Contra vero multa sunt præcepta moralia in textibus plane prætermissa. Ad hos ergo quod attinet textus Sacros, haud iniquum esset postulare, ut alii commodiores in eorum locum olim substituantur. Reliqua tamen pars textuum utilis, apta, copiosa & argumentorum plena judicabitur. Quod si vero adhuc retineantur hi omnes, per longam annorum seriem dudum recepti, multorumque virorum opera illustrati textus, prudentia s'vadet oratoria, ne serviliter iis adstringant sese concionatores, sed hic, illic addant quædam evidentiora dicta biblica, aut vulgarem textum ad locum quandam communem transferant. Nec alienum a scopo erit habendum, si Evangelici & Epistolici textus aliquando promiscue exponerentur, idque, quantum fieri possit, libertati doctorum ingenuæ committeretur. Rudiores saltem hoc modo ad frequentiore Scripturæ lectionem incitabuntur.

§. 5. Pro ipsa vero diversitate argumenti librorum Sacrorum, diversum oritur genus textuum, in concionibus explicandorum, *historicum* quippe & *dogmaticum*, quod utrumque necessarium esse, facile dabunt quicumque religionis nostræ naturam ac fundamenta rite examinaverint. *Historici* textus sunt in festis majoribus, nativitatis Christi, Passionis, diei magnæ, Paschatis & Pentecostes, ut quoque multis Sabbathicis diebus, ad celebrandam memoriam factorum Christi mirabilium. Ingratissimi enim eslet doctoris Evangelici, hæc omnia lata factaque silentio prætervolare velle, & moralem tantum quendam inde exsculpere usum. Simplicissima scilicet narrandi ratio Evangelistarum fidem extorquebit omnem, summamque vindicabit Servatori nostro Sanctissimo dignitatem, adeo ut uberrima hinc nascatur materies concionatori, Divinam Jesu missionem, hujusque fidei influxum in universam religionem, probandi. Neque præterea negligat, justam ad harmoniam deducere diversas Evangelistarum narrationes, v. c. Luc. 7: 10. cum Math. 8: 5. ut pateat, eos revera sibi non contrariari. Cui adsequendæ harmoniæ egregiam symbolam præstabunt BÆLTER in *Jesu Christi Historie*, cæterique harmonici Scriptores. Frustra vero sunt, qui scrupulos sibi in evidentissimo movent textu, factaque Jesu Christi mirabilia ad naturales torquere
flu-

student eventus, e. c. de leproforum, cœcorum, apoplecticorum sanatione, mortuorum ad vitam restitutione e. f. p. quare etiam sollicite abstineant sese Oratores Sacri ab omnibus ejusmodi, recentiori ævo contra miracula objectis dubiis, parumque honesta conjectandi libidine. Et si vel maxime in dæmoniacis sive maniacis morbis explicandis, ad stilum & rationem cogitandi istorum temporum referant auditorum cultiorum animum, sic tamen semper agant, ut veritas extraordinarii & vires humanas longe superantis eventus bene perspiciatur. 2) Sunt quoque multi characteres hominum, passim in Evangelica historia, commemoratorum, e. c. Johannis baptistæ, Cananæ mulieris, centurionis, discipulorum Christi, al. maxime vero in tota passionis historia obviatorum, sollicite explicandi atque pro sua natura, sive ad imitandum sive cavendum, proponendi. 3) Neque alienum erit alicubi morales facere accommodationes, e. c. de sanitate utpote Dei eximio dono, benignitate in sublevanda aliorum miseria e. f. p. modo non in minutiis hæreant concionatores & allegorico indulgeant sensui.

Dogmatici textus sunt sive doctrinales sive morales, generales sive speciales, simplici stilo exhibiti sive parabolico & tropico. In unoquoque genere videndum est, 1) quis sit orationis scopus, atque palmaria
caus-

causfa. Neque implicitam habet interpretationem præceptio Christi & Apostolorum popularis, five propriis verbis enunciata, five communi hominum ex sensu adumbrata fuerit. Quis hælitabit in oratione Christi Math. 5: 1—12 salutem & hujus & futuræ vitæ asseclis suis fidelibus spondentis? quis allegoriam vinitoris, Regis, cœnaculi cæt. ad Christum ejusque doctrinam salutarem non sponte referet? Quis anxius dubitabit in parabolis de divite & Lazaro, filio perduto, Samaritano misericorde, Phariseo & Publicano, graphice adeo depictis? Facilem enim esse applicationem generalem, nemo sanus infitias ibit. 2) Necesse tamen est, ut in parabolis ac allegoriis non nimis verba omnia & circumstantes res premamus, inquirendo quid unaquæque vel minima fictionis pars in recessu habuerit. Satis est, generalem tenere integræ orationis ideam, nisi scriptor Sacer ipse definierit specialem imaginum finem, ut v. c. Luc. 8: 4. Math. 13: 37. factum est, aut ubi applicatio omnibus in promptu sit, ut v. c. Math. 22: 11. de ornatu epulari — & Math. 6: 24. — 3) Recogitent quoque Oratores sacri, quid in sermonibus Christi propius istius ævi homines spectaverit, quidve generalius pronuntiatum fuerit. Sic e. c. promissio de assistentia Spiritus Sancti Joh. 16: 5. — 15: 26. inprimis ad Apostolos erat directâ.

Est

Est quoque interdum *mixtus*, f. historico-dogmaticus textus, cujus consilii exponendi modum ex antecedentibus intelligent lectores. Observet vero Orator, utrum historica narratio proxime cohæreat cum doctrinali parte, aut alia narratione nec ne. Prius obvenit Joh. 8: 46. — Luc. 11: 14—28. Posterius valet de Luc. 18: 31—43.

§. 6. Quid porro de textu circa Passionem Christi recepto judicandum sit, facile intelligunt quotquot historiam hanc compendiarum, ex Evangelistarum scriptis, harmonice collatis, piorum doctorum studio conflata, rite examinaverint. Similiter laudandum fuit cœtuum Protestantorum Catecheticos textus adoptandi consilium; Postquam enim decem præcepta Moïsis & symbola oecumenica in Ecclesiis ad publicam prælectionem longo jam temporis intervallo destinata essent atque adhibita, popularemque institutionem imprimis necessariam judicaret LUTHERUS, catechesin minorem in rudiorum usum perscribens; haud sine magno Ecclesiæ emolumento textuum in numerum adoptata, atque cum publico concionandi munere conjuncta hæc fuit catechesis. Absit quidem, ut Divinam ei tribuamus auctoritatem, aut infallibilem eam judicemus, quum certum sit, variis eam scaterere defectibus; interim tamen symbolico hoc utamur textu, donec præstantior quidam succederit. Sed de Cateche-

chetica methodo deinceps. Textum catech. bene tractatum cernere licet in *Homiletiska Förök*, a CHYDENIO, LEWAN, al. auctoribus.

CAP. V.

De Meditatione & Inventione.

§. 1. Nisi bene imbutus fuerit Orator Sacer exegeticis iis atque dogmaticis subsidiis, quæ facilem ei reddere possint interpretationem Sacram & doctrinam cœlestem, pessime omnino erit cum eo actum. Quid enim vacuus manu proficiet, quid miles sine armis, quid faber sine usu? Propædeumata non minus, quam apparatus Theologicus in promptu sint oratori necesse est, antequam concionandi negotium in se suscipiat; alias enim cœci instar cœcum ducentis de scopo aberrabit. Neque stulte credat se posse arduo suo satisfacere officio, si aliorum tantum siue in disponendo siue tractando quovis argumento, utatur auxilio, vituloque ut dicitur alieno araverit. Ferri id aliquando posset, ubi casus necessitatis ingruerit; sed sine propria meditatione atque elaborandi studio conciones ex aliorum penu semper mutuari, atque Postillas, sic dictas, fideliter memoria

riæ suæ mandare, atque ut evenit, sine judicio & temporis ratione incoctam aliorum denuo recoquere crambem, id sane ingenuum non decet doctorem. Tanto minus laudare possumus eorum consuetudinem, qui sine quadam præmeditatione in vulgus produnt, quidquid in buccam venerit inverecunde effutientes. Quod cum mystagogo sacro indignum sit, non mirandum est, si in despectum nonnullorum veniat & contumeliam religio cum suis cultoribus, atque parum valeant concionatores ad mores sui ævi efformandos.

§. 2. Meditationem ergo accuratam summopere necessariam esse in concionibus habendis, quivis facile perspicit. Quæritur vero, quibus adminiculis, quove ordine utendum sit Oratori in argumentis suis inveniendis. Rarius quidem tanta adest ingenii, judicii memoriæque felicitas, ut proprio quis Marte & uno quasi intuitu possit rerum omnium summam complecti, hocque ex complexu selectam materiem, loco temporique convenienter, justa sine præmeditatione pertractare: Quin immo tanto acriori judicio ac diligentiori scrutinio opus est, quanto sæpius concionandi artem quis exercuerit. Cavendum enim est, ne vulgares quum proposuerit res, negligens videatur, aut quum novas excitet formas, novarum studiosus rerum salutetur. Notissimas res mentibus au-
di-

ditorum persuadere minime potest, qui oscitantius in hoc genere versatur, nihil ultra sapiens, nihil recogitans, aut meditatus.

§. 3 Meditationem vero adjuvabunt hæc potissimum adminicula, tironibus præ primis commendanda: In *textu* jamjam *definito*, sive analytice sive synthetice pertractando, *primum* sit negotium, hunc sollicite perlegere, nexu suo atque consilio examinare, dijudicare & per partes eruere ita, ut non modo grammaticus sensus, verum etiam generalis orationis scopus lucide pateat. Adeat Orator thesauros Interpretum, qui difficiliora inprimis enuclearunt verba & dictiones, neque historicas consulere introductiones librorum Sacrorum negligat. Quanto autem locupletior ejus fuerit apparatus, tanto plus proficiet. Concionatoribus utilissima sunt scripta: BAUMGARTEN *Evang. Disposit.* LESS *Sontags Evang.* MOSCHES *Erklärung d. Evangel.* SEYFFART *Uebersetz. u. Erkl. d. gewöhnl. Epist. u. Evang.* ÖDMANN *Strödd. Förf.* BÆLTER *Jesu Cbr. Hist.* Secundum enim munus, varia & quidem probatissima Oratorum v. c. SAURIN, MASSILLON, SPALDING, JERUSALEM, REINHARD cæt. perlegere exempla, prout temporis ratio permiserit; aut quoque variorum auctorum dispositiones oculo saltem perlustrare, ut argumentorum e textu eliciendorum perspiciatur ambitus, meditandique præbeatur materies. Tum quidem haud
abs

abs re fuerit, Concordantias reales consulere. Summæ autem est necessitatis, in dogmate, siue generali siue speciali, quod textus ultro offert, tractando, Systematicorum denuo referare scrinia, ut veritas doctrinæ evangelicæ omni suo cum probandi nervo animum subeat attentum. Hinc totum se tradat Orator propriæ meditationi, quid verum sit, tam in ipsa materie quam forma, quid populariter utile aptumque, quid textui & auditorum expectationi conveniens, discussurus. Nec spes inveniendi veritatem unquam eum fallat, quamdiu veritatis ducatur amore & tempestive omnia meditetur. Inventæ ergo & excogitatæ materia quadam dicendi, tria sigillatim meditanda esse momenta Rhetores bene præcipiunt, scil. *rationes*, ad docendum, *affectus*, ad persuadendum ac movendum, *mores*, ad delectandum. (conf. Disert. PORTHAN de *Officio Oratoris Sacri in argumentis inveniendis*). Demonstrandi vim argumenta adferunt, adjuvabit vero assidua lectio & meditatio; permovendi facilitatem siue formam dicendi subministrabit Oratori eadem ipsa ars cogitandi, sincero cum affectu & virtutis non fucatæ studio conjuncta, optimisque Oratorum exemplis confirmata; e quibus enthusiasmus quidam oratorius sponte velut enascitur; etenim qui ipse intime de cœlesti veritate persuasus & religionis affectu animatus est vividissimo, opti-

Optime quoque affectus aliorum ciere valebit; (*siquidem pectus est, quod disertum facit*). Huc quoque mores externi spectant. Habent tamen mores Oratoris live externis habitus vitæ multum ad delectandum momenti; quare inconsulte ageret, qui hanc quoque non sæpius meditatus fuerit partem; quanquam ultro fatebimur, non tam inventionem ac meditationem, quam potius usum ac exercitationem requiri, ut huic satisfiat consilio. De omnibus vero his argumentis in sequ. dicendum erit.

§. 4. Qualis in textu nondum definito sed excogitando, observari debeat ordo, jam videamus. Syntheticam methodum propriam suam in ejusmodi concionibus habere, sedem, ordinemque velut inversum esse, vel nobis non monentibus apparet, siquidem materies substrata & tempori accommodata, omnium primo examinanda venit, antequam textum quendam seligamus. Præstat ergo, in casualibus componendis orationibus, primum advertere animum ad dogmaticum sive systematicum apparatus veritatum, ut integrum nobis sit, eam inprimis expromere partem, quæ tum nobis, tum auditoribus apertissima videatur. Postea vero textum Biblicum definire, definitum examinare & ad confirmanda argumenta referre vacabit. Sic e. c. si concio quædam judicialis habebitur, locos communes de magistratu civili, legum civi-

civillum indole & cum religione intima connexione, felicitatis civilis s. politicæ nexu cum morali illa, pœnarum civilium cum Divinis harmonia, cæterisque rebus, Christianis scitu necessariis & quotidianæ vitæ apprime congruis, animo meditari convenit. Hinc perlectis variis, in hoc genere compolitis, orationibus casualibus, sive Dispositionum libris, Scripturæ testimonia sunt adeunda. Qualia sunt Rom. 13: 1—3. Tit. 3: 1. 1 Tim. 1: 8. Prov. 28: 9. 29: 18. Jes. 30: 9. Mich. 6: 2. Textus deinceps examinetur, illustretur & cum præsentī confertur materia.

CAP. VI.

De Dispositione concionum.

§. 1. Quemadmodum in ædificio quovis aut artificio humano non satis est, molem adesse rerum omnium sive materiam, verum etiam formā quædam, structura & ordo requiritur; ita neque in oratione universa sufficit, veritates ac argumenta conquirere, sed ordine quoque adhibeantur justo oportet. Primum ergo officium oratoris Sacri est meditari, aut invenire; proximum, quæ exco-

gitata sunt disponere. Bene scilicet ponderatis ac intellectis verbis textualibus & argumentis doctrinæ, ordine sunt omnia digerenda, ut melius mente ac memoria auditorum retineri possint. Ut vero sub ipsa meditatione sponte se offerunt res, ita annotentur mox ne memoria excidant, dein vero ordine collocentur. Facillimum quippe erit, ex undique congesta materia cernere, quid essentiale sit, quid accidentale, quid scopum feriat, quid minus, quænam res axiomaticæ & fundamenti instar ponendæ, quænam graviores & probatione confirmandæ. Conferre huc vacat rerum imagines, exempla, sententiosa dicta Scripturæ, cæteraque ad ornandum & persuadendum maxime pertinentia. Quibus omnibus collectis, ordo demum accedat. Contra vero, si oratio conscribatur prout res primum se menti ingerant, aut casu quodam asfociantur, disharmonia quidem, tumultuaria rerum confusio & tautologia vix evitari poterit.

§. 2. Ordo autem sit & *Logicus* & *Rhetoricus*; ille ad sententias argumentaque digerenda, prout in intellectu ipso velut concatenata sunt, & pro diversa claritate affinia; hic ad orationis formam, ac auditorum usum spectans. Neque tamen infinitam illam artem, quam propinarunt nonnulli, Mathematicam, Porismaticam, Schematicam & quæ sunt rel. (monente BASTHOLM contra

tra WIEDMAN), laudandam & imitandam nostris temporibus postulamus. Satis est observasse, ordinem in orationibus stabilitum, quo ab exordio ad propositionem, tractationem, applicationem & epilogum certo nexu proceditur, logica exactitudine adhibendum esse. Etenim nisi antecedentia cum consequentibus, clariora cum difficilioribus nectantur, omnisque demonstratio petatur ex antea perspectis certisque principiis, incassum abibit oratoria compages, quanquam ornatissima. Proinde boni Oratores & eloquentissimi viri semper in arte cogitandi & multarum rerum peritia sagacissimi fuere.

§. 3. Hinc patet dispositionum summa *utilitas* atque *necessitas*. Neque enim exercitissimus quidem orator hac commode carere potest arte, in difficilioribus præsertim ac gravioribus argumentis tractandis; quanto magis tironibus necesse est, ut disponere dicendorum discant materiem. Atque quo sæpius eadem res in concionibus Sacris recurrant, officiumque doctoris Evangelici exigit, ut maxime salutares veritates v. c. de fide, sanctitate, salute ac Christo, plus una vice auditoribus exhibeantur cogitandæ, eo plus diligentia requiritur in ipsa forma & methodo concionandi, ne debita minuatur sed augeatur attentio. In ipsa vero disponendi methodo naturam rerum, optimam magiltram, sequatur Orator, Propositio unacum
suis

Quis partibus debet esse ad liquidum per-
 ducta, antequam exordium præfigatur, ne
 accidat, quod sæpius accidere solet, ut una
 eademque res in Exordio & Tractatione pro-
 ponatur. A cognitis & axiomaticis ad in-
 cognitās & problematicas res probandas
 descendere debet, quicumque rite instituere
 ac perſuadere voluerit. Tractatio autem es-
 ſentialia omnia dogmata, præcepta, argu-
 menta, undique conflata, exemplaue con-
 tineat eo ordine, quo quæcunque res, &
 auditorum ratio postulat. Unde tamen mi-
 nime ſequitur, eandem methodum ſemper
 obſervari debere; Arbitraria enim eſt & li-
 berrima, nec non pro Oratoris ingenio & im-
 menſo rerum apparatu, quin etiam textus va-
 rietate, iſtituenda. Sic v. c. modeltiam Chri-
 ſtianam expoſiturus Orator, eandem, aut ge-
 neralius aut ſpecialius, reſpectu habito ſive ad
 Deum, ſive noſmetipſos, ſive alios, illu-
 ſtrare poterit; immortalitatem animorum, aut
 quatenus vera & neceſſaria, aut utilis &
 ad religionem ſ. moralitatem omnem accom-
 modata, aut quia omnium hominum ſenſui
 familiaris ſit, aut Chriſto inprimis doctore
 ſtabilita, proponet; e. ſ. p. Unde quoque
 id conſilium junioribus præconibus damus, ut
 plures interdum diſpoſitiones eodem in tex-
 tu ſimul componant, quas per partes omnes
 elaborent, quo ſic eligendi quædam ipſis
 ſuppeditetur occaſio.

§. 4. Dubitatum autem ac disceptatum sæpius fuit, utrum dispositio semper calamo excipi debeat, an sola meditatione absolvi una cum oratione universa interdum possit. Quæritur vero tum non de extemporaneis & incoctis concionibus, in quibus nulla idonea series neque justus rerum delectus, sed fluxus tantum verborum & phrasium Biblicalium obvenit; quod quidem genus concionandi longe pessimum est; sed quæritur, utrum ingenio memoriaque quis ita valere poterit, ut quæ rite ac ordine præmeditata fuerit, bene quoque & ad perlivadendum apte, vivide ac efficaciter possit eloqui. Neque absolute negandum est, nonnulla quamquam rariora & longiori usu exulta dari communicandi dona, quibus suffulti Oratores Sacri verba facere ex tempore, ut dicitur, possint; interim tamen caveant sibi, ne ultra necessitatis casum aut modum beneficia hæc suæ naturæ utantur facilitate, neque memoriæ suæ tantum tribuant, ut cogitata sua nunquam conjiciant in chartam. Præterea cujusque docebit experientia, longe majori cum attentione, subtilitate & ubertate proponi res, prævia elaboratas dispositione, immo melius hoc pacto adjuvari ac procedere meditationem, quam si præscripto destituantur tenore. Quod si in brevioribus exhortationibus & analyticis concionibus, quæ textum biblicum strictius sequuntur, locum

cum obtinere sola præmeditatio possit, in longioribus tamen & instructioribus orationibus minime valebit. Meminerit quippe Orator Sacer, quot rerum momenta & argumenta, quot velut diverticula, quot exceptiones hominum præjudiciis occæcatorum, quotque modos ad affectus ciendos moresque emendandos excogitare debeat, ut victoriam velut reportare oratione sua valeat. Negligentius qui in hoc suo officio versatus fuerit, neutiquam consilio satisfecisse dicendus.

§. 5. Quæri etiam solet, num & quatenus libri Dispositionum ab aliis perscripti, consulendi sint. Atque nemo usum eorundem tantisper denegabit, si intra debitos suos teneatur adjutorium hocce cancellos, nec ad ignaviam alendam extendatur. Quis non amicorum consilia in quavis re fructuosa esse ac audienda pronuntiabit, quanto magis in saluberrimo religionis negotio. Hic enim est usus bonorum exemplorum, ut 1) varietatem & copiam dicendi e quovis textu haurire possint tirones & minus exercitati; 2) ingenium suum & judicium in inveniendis & exponendis argumentis acuant; quin etiam 3) a vitiis cito obrepentibus abstinere advescant. Male tamen his utuntur subsidiiis, qui totos se iis tradunt ducibus, atque a Scripturæ S. lectione cæterisque doct inæ Christianæ solidioribus adminiculis se avocari patiuntur.

§. 6. Ne vero nuda præcepta proposuisse videamur, exemplum dispositionis apponere juvabit, ex. gr. Thema:

Fundamentum, quo pax conscientiae vera nititur.

Parasceve. Job. 16: 19. *Testis meus in coelis est.* — Post tot disceptationes cum suis amicis male tenacibus ac suspiciosus; post tot ærumnas, quas perpesus erat Jobus, cultor Dei integerrimus, Divinum appellat forum —; Optimus iudex ac vindex est Deus — infallibilis, & falli nescius. Contra vero, hominum judicia sunt fallacia, partium vario studio & mutationi obnoxia — quin & iniqua, inimica. Integer vitæ sit, qui testem ac vindicem Deum provocabit, & quamquam nullus mortalium infirmitatis sit expers, sincerus tamen, qui omnibus nititur viribus in veritate tuenda, Deo placet, gratus ipsi est & conscientiam tranquillam servat.

Tractatio. I:a Pars. Pax conscientiae, qualis. — Quid est conscientia? quid pax? cur animus dicitur in pace secum ipso esse? Duplici ex parte sentit se animus Christiani hominis pacatum:

1) quatenus liber est a *reatu peccati* i. e. moribus conscientiae — & metu poenarum hujus & futuræ vitæ. Quod contingit a) sub sensu poenitentiae, sine quo peccata quævis non possunt non mentem exprobrare. Hanc con-

conditionem Christus ipse sæpius proposuit, β) per veram fidem in Christum, quæ altera conditio est condonationis.

2) Quatenus homo liberatus est a *dominio peccati*; summa enim tranquillitas & lætitia oritur α) ex *sincero veritatis studio*. Quemadmodum errores mentem reddunt turbulentam — præjudicia itidem vexant, ita contra, veritas & veri amor perpetuam præbet lætandi materiem. β) *constanti sanctitatis studio*. Animo pacato esse non potest, qui *aut* peccatis voluntariis indulget, *aut* affectibus immoderatis, *aut* sensualibus voluptatibus se committit. Pius quivis & virtutis Christianæ cultor infinitam habet delectationem; approbat omnia ejus cogitata — desideria — facta — non modo conscientia ejus, sed sublimior testis, Deus.

Pars II:da. Fundamentum, cui pax conscientiæ innititur, s. causa, cur tranquillitatem animi assequi potest verus Christianus. Hæc vero causa non potest esse mere humana, v. c. laus, approbatio, sive propria (quæ sæpius e superbia enata), sive ex aliis profecta — quia fallaces sunt homines; sed omnis approbatio nostri ipsius debet cum sensu dependentiæ a Deo, & amore ejus conjungi. Qui sentiunt se a Deo amari, veniam peccati & infirmitatis nancisci, approbari, ad felicitatem destinatos esse ac per omnem vitam perfici —; ii demum pacem

co-

colunt secum ipsis. Sed hic Divinus amor duplici respectu considerandus.

1) reatus peccatorum pristinorum non evanescit, nisi recogites α) immensam Dei *misericordiam*, β) sublime *mortis* Jesu consilium, Divinae misericordiae sigillum, γ) veracitatem *promissorum* Dei — & Christi.

2) Fidei & pietatis approbatio a Dei immenso *favore* & paterna benignitate venit. Verissime persuasi erimus, Deum nos approbare & amare utpote fideles, pios. En summum beneplacitum Dei, Christo consummatissimo hominum salutisque Restitutori assignatum! Hem, quantum distamus! sed imitemur eum, ut conscientia nostra tranquilletur.

Usus. Fideles erigendi ac consolandi; Impiis vero sub dominio peccati servientibus nulla pax vera, nisi recipiscant & Christo semet addicant, eique confidant.

§. 7. Disponendi artem in textibus receptis sua quemque docebit prudentia, sua excitabit libertas. Verum haud inutile erit, schemata Auctorum diversorum perlustrare, v. c. TELLER, BEIER, RAU, STURM, BRACKE, MÖLLER, ÖDMANN e. q. rel.; sed tantum consulendi, non exscribendi causa. Admonendi autem sunt concionatores: 1) ne nimis e longinquo petant materiem, eamque disponant sine textus habita ratione; 2) ne systematicum nimis premant ordinem, quamquam eundem ipsi consulant, sed popularem,

fa-

facilem, simplicem sequantur; 3) ne festis diebus alienum quoddam proponant argumentum, atque ab ipsius festivitatis scopo aberrant, si vel maxime eundem quotannis memorabilem celebrarent eventum; 4) in disponendis concionibus semper rationem habeant auditorum suorum, quorum cogitandi modo, progressibus aut defectibus accommodanda est oratio, ut fructuosa evadat.

Festi dies Christianorum majores uberimam præbent orationibus Sacris materiem, quam disponere haud difficile erit. In *Festo Nativitatis Christi* essentialia hæc ultro se offerunt argumenta: Adventus J. C. gloriosus, a Prophetis prædictus, mundo salutaris, expectatus; Divina gloria, majestas, benignitas nascente Christo manifestata; Magnitudo & sapientia consiliorum Dei circa adventum J. C.; Tristis humani generis status circa tempus nativ. Christi; Depravatio & miseria humana non nisi per Christum tollenda; Mysterium pietatis magnum, Deum humana natura apparuisse; Salus humana nunquam intermoritura, quia Christus apparuit; Hymnus Angelorum sublimis; Quacum animi indole celebrare convenit hunc diem festivum — e. s. p.

Festum novi anni dicatum sit memoriæ Divinorum beneficiorum, Spei futuri, acquiescentiæ in Deo, mirabili Dei providentiæ in humanis dirigendis fati, vitæ humanæ in-

con-

constantiae, temporis rite adhibendi methodo, summis Christi beneficiis ex nomine ejus dignoscendis, cæter. conf. NIEMEYER *Handb.* Festi dies *Passionis* Jesu continuam subministrabunt ideam Divini consilii in morte Jesu Christi apparentis, heroicæ Divinæque Jesu, mortem oppetentis, constantiae, patientiae, nobilis amoris studii, stupendæ vero hujus mortis, unacum mirabilibus ejus consequentiis; ideam expiationis vicariæ, remissionis peccatorum morte Christi paratæ ac confirmatæ, Divinæ justitiæ atque misericordiæ hoc mortis obsignatæ sigillo, e. s. p. Tota doctrina & historia de Christo amplam præbet his festis celebrandis ansam. Vanum esset a primario mortis expiatoriæ resiliire consilio, aut martyrium Christi nude laudare. Meminerint concionatores: 1) Crucem ac mortem Servatoris non esse vilipendendam, nam arcis instar & refugii erit Christianis sub omni peccatorum dominio poenarumque metu graviter luctantibus; 2) Mysticis & hyperphysicis hærendum non esse umbraculis, qualia sunt themata in EKMAN *Florileg. Arbor vitæ in Golgatha, Sabbatum redemptionis, Peregrinatio ad sepulcr. Jesu, mysterium crucis*; 3) Sacrificalem theoriam Vet. Test. a Paulo sæpius accommodatam, non nimis extendendam esse, sed ad verum suum usum referendam; 4) Characteres personarum in historia passionis J. Chr. commemoratarum

rum prætermittendos non esse, quia ab iis multum illustratur theoria mortis Christi. Exempla concionum specialia dedere: RAMBACH, LESS, STURM, EWALD, (*Leiden, Tod und Auferst. Jes.*) G. J. PAULI, TRESCHO, TITTMAN.

Paschale Festum illustrabit sublimis historia resurrectionis Jesu, ejusque certitudo, gravitas, auctoritas, influxus in omnem doctrinam christianam stabiliendam, maxime vero ad immortalitatis, æternæ vitæ & expiationis Jesu demonstrandam veritatem. Hinc spes beatos quoslibet & amicos iterum videndi, spes cum Christo versandi, ejusque fruendi familiaritate alitur. Abstinendum modo a tropicis declamationibus de victoria J. Chr. super mortem s. Diabolum —; nec nisi raro allegorica comparatio resurrectionis Christi & Spiritualis a peccato resurrectionis instituat.

Pentecostes Festo: admiranda dona primis Christianis impertita; Spiritus Divini efficientia, imperscrutabilis quidem sed vera, moralis, mediata, ordinaria; Gratiae Divinæ, s. gratiosæ operationis certitudo, influxus & habitus ad animum hominis ac libertatem; sensus præsentiae Divinæ, unionis s. familiaritatis; Imperium Dei morale —; cautelæ circa actus gratiæ, & statum gratiæ; vera criteria Christianismi, & assistentiæ spiritualis; Verbi Divini vis, e. q. rel. sunt

sunt dogmata, pertinent ad hujus Diei festivitatem, & commode possunt cum argumento Evangelici textus conjungi.

Ad reliquos minores festos dies, utpote *Mariæ, Johannis, Michaëlis, Sanctorum, Martyrum, Stephani*, quod attinet, habent quidem nonnulli in se quoddam memorabile, quod ex historia evangelica exponi debet; alii autem e. c. *Michaëlis, Sanctorum festum*, ex Catholicismo relidui, parum frugiferi sunt; Hærendum igitur est in locis communibus, prout textus Evangelicus svadeat.

Cæteri omnes Dominicales dies & textus dogmatico-moralem tradunt materiem, quam scite & varie disponere debent oratores. S. ne eandem velut inflantes tibiam, idemque modulantes carmen, tædium excitent auditoribus. Auctores probatissimi, ad Historiam Homilet, citati consulantur.

§. 2. Conciones vero *Casuales*, argumenta & dispositionis methodum, quæque sibi propriam, minime tamen ab Evangelica doctrina universa abhorrentem, postulant. Inapte enim agunt, qui ad politicas quasvis, juridicas, medicas & œconomicas descendunt tractationes, heterogeneas plane & Religioso consilio parum convenientes. Sciant concionatores loci ac temporis rationem habere, atque ad usum auditorum suas accommodare orationes.

Pri-

Prima classis casualium concionum est *Solennium*, s. Publicarum illa. *Poenitentiales* sic dicti Felli, quater quotannis celebrari soliti, quadruplici vulgo inclarescunt consilio, laudes scilicet Divinas infinitas commemorandi, gratiarum actiones pro summis Dei beneficiis temporalibus habendi, preces Deo ex animo fundendi, & ad veram poenitentiam agendam excitandi. Unde facile intelligitur, materiem his diebus pertractandam patere uberrimam, prout insuper textus Biblicus, quem summus Imperans definire solet, ansam præbuerit optimam. Sollicitus vero sit orator in præcavendis vulgi, nec levioribus neque rarioribus, erroribus, quasi jejunia, castigationes aliaque externa incommoda, siue sint publica siue privata, Deo exsolvere possint poenam peccatis promeritam, aut eandem avertere. Quum enim faciles & proni sint homines rudiores ad opera quævis operata suscipienda, ad superstitionem, hypocrisin, aliaque id genus temere amplectenda, sedulo omnino commonendi ac instituendi sunt: de interna mentis emendatione, utpote vera poenitentiae natura; de dolore mentis ac tristitiae sensu, cum odio peccati conjungendo; de vanitate hominum, externam solam præferentium pietatis speciem; de impio atque in Deum contumelioso errore, scelera voluntaria quibuslibet devotionis modis expiare jubente e. s. p. In publicis quo-

quoque plagis ac pœnis dijudicandis, quin circumspicte agere debeat Orator Sacer, nulum est dubium. *Reformationis* festo, Jubilæis consecrato concionibus, omnem attentionem vertat in cœtus nostri Christiani, Evangelico-Lutherani, felicissima fata. Grave adest argumentum: in Providentiâ Divina, circa religionem nostram tuendam conspicua, puritate doctrinæ nostræ per Reformatores conservata, fortunatis Religionis fatis studio piorum doctorum promotis, incrementis regni Divini ac litterarum Sacrarum, ad morum Christianorum perfectionem tendentibus, cæt. Quocirca observandum etiam est, eommode in his concionibus mentionem fieri LUTHERI, Augustinæ Confessionis, belli Smalcaldici, & Romanæ aulæ pios confesores persequendi studiorum; Hæc tamen omnia historica momenta accidentaliter sunt, ultra plebis captum non extendenda.

Festum *Coronationis Regiæ*, *Baptismalis* actus, *Confirmationis*, & qui sunt cæteri ritus Sacri, ad Imperantem pertinentes, oratione quadam e suggestu sacro celebrare solent. Quam ergo quovis in casu seligere materiem, & quomodo eandem rite & ad locum accommodate disponere debeant Oratores, non utique omnibus in promptu, quamquam facile sit ad intelligendum, quinam loci communes huc pertineant. Has tantum addimus cautiones: 1) ne ferviliter externum
splen-

splendorem commemorent, aut adulatorio modo regalia symbola aut quævis alia, Evangelicam doctrinam non spectantia, prædicent, 2) ne jura majestatica immediate, sed mediate a Deo summo, Imperanti civili tradita proponant; 3) ut decentiam omnem verborum ad sublimem Religionis & Divini Numinis sensum imprimendum referant, quod fit, si publicam salutem cum religionis cura sollicite jungendam docuerint, Christianismum utpote civitatis optimum fulcrum, jura & officia Imperantis ac subditorum mutua, vim religionis ad rite administrandum Imperantis negotium, sceptrigerum pium Dei cultorem, e. s. p. adumbraverint. Cæteri actus solennes regii, ad sua referuntur themata.

Conciones *Comitiales* ad subditorum ac civium mutuam concordiam, pacem ac amorem in Patriam susflaminandum componantur necesse est. Idem quoque ad partem valebit de iis, quæ *Pacem* publicam sive belligerendi duram necessitatem pro scopo habent. In bello concordēs, fortes ac constantes, in pace tranquillos, & grato in Deum animo affectos esse, suadet ipsa rei natura & ratio.

Secunda Clasis Casualium orationum complectitur speciales *introductiones*, sive Ecclesiæ doctorum in munere suo, sive confirmandorum in baptismali actu, sive baptizandorum & recens ad Christiana sacra con-

verforum, five Conjugum desponsatorum, five Templorum aliarumque rerum consecrandarum. Huc quoque referri possunt orationes *Visitatoriae*, & *Valedictoriae*. Quid in quovis casu tractare, & quomodo materiem suam disponere debeat orator, non est quod pluribus persequamur, quum loci communes satis sint in hoc universo genere familiares. Neque semper necesse judicamus, textum quendam biblicum eligere atque exponere, nisi fortassis loci festivitas & auditorum ratio id exigat, e. c. in confirmatoriis & visitatoriis concionibus; siquidem melius aptiusque agitur, dum gravem quandam sententiam ex Apostolicis scriptis mutuuntur oratores, quam si suam tantum nude proponant admonitionem. Conf. Ps. 19: 7—12. 84: 7. 94: 12. Jes. 48: 17. Eph. 4: 11. Col. 2: 7. 2 Cor. 5: 17—21. Joh. 6: 45. Absit autem in orationibus inauguralibus omnis propria laus, commendatio, auctoritas, insolentia, adulatio, simulatio, immo quoque affectata humilitas. In Visitatoriis & Valedictoriis absit offensio, invidia, & ostentandi five taxandi conquerendive pruritus; quæ omnia vitia graviter officiant consilio orationis intento. Subsidia porro qui quæsierit, varia jam in PORSTI *Homiletica in exemplis* inveniet, præprimis vero adeat WALDAUS & SCHULERS *Repertorium guter Casualreden*, STURMS *Confirmations Reden*, HUF-

HUFNAGEL *Liturgische Blätter*, HACKER *Materialien zu klein Amtsreden*. Plura dabit NIEMEYER *Prediger Bibliothek*.

Tertiam constituimus concionum casualium classem, quæ *Exhortativæ* sunt, in sensu Judicum religioso excitando occupatæ; siquidem haud male est a majoribus & magistratu Politico statutum, ut Judices quilibet & rerum publicarum administratores, de sanctissimo suo & haud sine Religionis sensu exsequendo officio præmoneantur. Cito namque non minus in plebe, quam politiciori hominum circulo, sublimis Numinis sensus, conscientiæ dictamen, ac vera omnis virtus evanesceret, nisi iterum iterumque recurreret mentibusque omnium instillaretur excellentissima doctrina Christi, vim legibus addens civilibus. Aptæ scilicet tum erit dicendi occasio: de vinculo legis & religionis mutuo, de externa legalitate ad pietatem conformanda, necessitate legis ad promovenda Christianorum jura, de justitia sancte colenda, conscientiæque dictamine & Divino judicio, sancte observando; porro de civili prudentia in præcavendis criminibus, nec non in præmuniendis otiosis litibus, æquitæque in communi vita tuenda, e. s. p. Conf. textus biblicos: Eccl. 3: 11. 11: 9. Math. 7: 2. 2 Chron. 19: 6. Jes. 16: 3. Ps. 82: 1. Rom. 13: 2—5. Jer. 22: 3. cet. Cautiones vero antea præscriptas observet concionana-

nator, adeatque Scriptores laudatos a SCHÜLER, v. c. BEYER, HAHNZOG *Predigten* al.

Quarta Classis casualium concionum, circa *absolutionem* & Sacræ cœnæ usum, tam ad Elenchum moralem quam consolationem, versatur. Vulgatissimi hi sunt casus, summa tamen cum fidelitate, prudentia & æquitate observandi; quare etiam, cum non opus judicemus, argumenta quædam aut the-
mata uberiora sistere concionatoribus, monita saltem gravissima adferre placet: 1) Dup-
plicem semper habeant rationem auditorum, vere pœnitentium fideliumque, & eorum, qui externe tantum Christi doctrinam profitentes vitam suam & animum ad ejus præscriptum non componunt; quorum *Illi* confirmandi, *hi* vero ad christianæ modestiæ tenorem ca-
stigandi; 2) In repræhensionibus ablit omnis malignitas, insolentia & timiditas; 3) Noto-
rie impii non sunt admittendi, antequam in-
stituti & admoniti fuerint, fructusque veræ pœnitentiæ dederint; 4) In ipsa exhortatio-
ne servetur ordo ac dispositio, prout textus eandem postulaverit, quanquam brevior ea sit & simplicior; conf. præter cæteros LACH-
MANS *Samml. v. Amts Red. zur vorbereit. d. beil. Abendmahls*, SUNDII *Skriftetal*, al.
Peccant ergo qui nec præmeditati quidquam sunt in hoc genere, neque iusto utuntur or-
dine, iustaque applicatione. 5) Quia absolutio-
nis formula recepta haud sine scandalo retineri
pos.

possit, præstat Paulum monitorem sequi in adhortatione 2 Cor. 5: 19—21. Extraordinaria enim facultas remittendi peccata nemini mortalium competit, sed soli Deo est reservata. Quæcunque vero dederimus monita, consilia, solamina, ea omnia Christi ex præcepto, ejusque in honorem, dabimus.

Quinta demum sit clasſis, *funebrium* ſ. *ſepulchralium* concionum, quarum fertilissimam nostratibus arrisſe videmus ſegetem. Non est sermo de Laudatione ſanebri oratoria, quæ summam expoſcit artem, ſed de popularibus exhortationibus, ad mortuorum ſepulturam inſtitutis. Negandum haudquam eſt, æquitatem ac dignitatem Chriſtiani nominis id exigere, ut deſanctos pios Dei cultores grata celebremus memoria, atque ſolamina exhibeamus ſuperſtitibus eorum amicis conſanguineisque; quo ſuo duplici conſilio utiliſſimæ evadere poſſunt ejusmodi conciones; Interim vero, quum ad ambitionem ac vanitatem ſuſſlaminandam, quin etiam obſcuriſſimorum hominum laudes celebrandas temere ſæpius extendantur, modum & terminum juſtum ut præſcribant ſibi in hoc genere oratores, ſvademus; multo minus lucri cujuſdam cauſa, occæcatæ plebis in hac parte vanitatem alere convenit. Quod ſi vero hunc morem receptum reſtringere aut quadantenus antiquare non poſſint Eccleſiæ doctores, meminerint ſaltem bonum

inde elicere fructum. Parci itaque sint in laudatione, nisi mortui cujusdam tanta fuerit anteaetæ vitæ laus, ut merito exempli loco proponi debeat; animum vero auditorum imprimis ad religiosas veritates de statu post mortem futuro, immortalitate, spe beatoris vitæ atque sollicita ad eam amplectendam cura advertant.

Latissime patet hic campus, nec deesse poterit concionatori salutifera materies in omnium usum tractanda. Mortis necessitatem omnes manere, omnibus opus esse pia venturi ævi consideratione, præparatione ac consolatione, quis nescit? Ambiguam fallacemve spem felicitatis multis inesse, nec posse quemquam tranquille mori, qui bene non vixerit; bene vivere neminem posse, nisi vere fidelem; vitam hancce caducam quasi vestibulum esse intermorituræ nunquam vitæ; mortem ipsam fidelibus viam pandere summæ felicitati; cum Christo esse atque ejus frui familiaritate; id demum a veris Christianis exspectari posse; omnemque acerbitem mortis hoc saluberrimo medicamine deliniri; hæc & alia bene multa sunt in concionibus commemoranda, promissionibusque ipsius Christi & Apostolorum munienda, e. c. Joh. 11: 25. 5: 26. 14: 6. cæt.

Exempla talium concionum habebunt juniores in: *Trostschriften zur aufricht. für Leidende*; — ROSE *Kanzelvorträge zum gebrauche*

*brauche der Leseleichen, TROSCHELIS Unter-
richt u. Trost bey dem absterb. náb. Anver-
wandten, WAGENIZ, al.*

Conciones autem in solenni capitis ex-
sequendo supplicio habendas, ut prætermi-
tant penitus concionatores, prudentia svade-
re videtur publica. Conf. STURM *Ueber die
gewöhnheit Missethäter durch Predigten zur
binrichtung begleiten.* Sin vero prorsus ab-
rogari non possint, circumspecte & gravi-
ter de consilio pœnarum civilium verba fa-
ciant, in illud inprimis intenti, ut absterre-
antur alii ab eodem, cujus reum se fecit
mortis supplicio plectendus, horrendo faci-
nore.

CAP. VII.

De Exordio.

§. 1. Nullo modo ad essentiam Orationis
pertinere *Exordium* s. parasceuen, rite du-
dum observatum est. Primorum Seculorum
doctores usque ad IV. Sec. inter Græcos &
VIII. Sec. inter Latinos, nihil tale adhibue-
runt, quia scilicet analytica methodo in
Concionibus suis utebantur; immo Recentio-
rum multi v. c. ZOLLIKOFER hac parte su-
perfedent, sine ullo Religionis vel audito-

rum detrimento. Ad imitationem vero profanæ eloquentiæ Græcorum, exordia institui cœpta sunt, neque absurdo penitus consilio. Quum ergo hic invaluerit per se indifferens mos, retineatur tantisper, licet non eadem ferme de causa, qua antiqui Oratores eundem necessarium duxerunt. Duplex scilicet ipsius erat consilium, ut sive attentionem auditorum promptumve favendi studium excitarent, sive rerum causarumve omnium complexum, de quibus dicendum esset, enarrarent. Religio vero christiana nostris in concionibus instituenda, non ejus est indolis, ut multa oratoris indigeat commendatione, quia cognita plerisque est ac familiaris, & insitam velut habeat persuadendi vim ipsa. Cæterum sacer textus prælegendus satis adfert attentionis.

§. 2. Negari tamen non potest, exordia concionum sacrarum quodammodo melius conferre: 1) ad attentionem auditorum ciendam, sicubi bene & apposite construantur; quo sensu vocantur *excitativa*, erweckungs Eingänge, apud MOSHEIM. Absit quidem omnis vanitas popularem, in veritatibus longe salutaribus & emendatione hominum promovenda, captandi auram. Etenim sensuاليا bona non sunt commendanda, sed invictissima roborum sensuum fraudibus objicienda. Qui enim quicquid palato voluptuosorum arideat adferre studet, fucum faciens verborum,

rum, nã is sublime Evangelici muneris sub-
 vertere velle videatur fundamentum. Ut
 vero cœlestis omnis veritas summa attentio-
 ne digna est, ita meliorem habebit aditum
 apud auditores, si vis ejus atque præstantia,
 pariter ac dignitas & harmonia, cum morali
 nostra natura e. s. p. adumbretur. 2) Ad
 tractationem ipsam præparandam, loci qui-
 dam communes & quasi axiomata præcedere
 commode possunt, quemadmodum in philoso-
 phicis ac mathematicis demonstrationibus
 multa præstruuntur antea cognita. Cujus ge-
 neris Exordia sunt *doctrinalia*. Sic e. c. in
 definienda pœnitentiæ, fidei, sanctitatis na-
 tura, optimum est præmittere ideam hominis
 peccatoris, moralis naturæ una cum ejus de-
 fectibus e. s. p. Axiomaticum enim est, ho-
 minem non posse ad veram emendationem
 pertingere, nisi sui status sit conscius. 3)
 Possunt quoque exordia esse *elencica*, ad
 præcavendos nonnullos errores, qui univer-
 sæ rei tractandæ forte obsesent, nisi animis
 auditorum prius eriperentur. Expiationis v.
 c. Jesu vicariæ necessitatem probaturus Ora-
 tor, adimat auditoribus pravum de ira Di-
 vina, non nisi sanguine Jesu, filii Dei, pla-
 canda conceptum; adimat præjudicium vul-
 gi, quasi nulla pœna maneret homines im-
 pios, quia Christus substantialiter ac realiter
 passus sit Deoque pro omnium peccatis sa-
 tisfecerit. Error quoque eorum meretur per-
 strin-

stringi, qui nulla opus esse putant redemptione, quia amor Dei infinitus sit, e. f. p.
 4) Exordia *hermeneutica & analytica* ad explicandum textum, sive definitum sive arbitrium, haud male adhibentur, quia hoc modo lectio scripturæ Sacræ adjuvatur; Sciant tantum concionatores, dictum ejusmodi Biblicum exordii loco eligere, quod cum materia orationis cognatum sit; discantque abstinere ab eruditis quibuslibet ac exegeticis commentationibus. Qui cœcum quendam in Sacro libro prælegendo & exponendo, præfaminis loco olim sequebantur ordinem, multos sibi minime habuere consentientes.
 5) Exordia demum *narratoria* suo haud destituuntur usu, historico præprimis in textu.

§. 3. Generales porro regulæ in exordiis observandæ sunt: 1) Ne ab iisdem incipiat concionator suam elaborare orationem, sed totam absolvat tractationem, ante quam ingressum quendam meditetur, perinde ac in æde paranda, introitus sive vestibulum non primas postulat curas sed postremas, quamquam nemo nisi per vestibulum in ædes penetraverit intimas. Quodli tamen bene inventa atque disposita fuerit materies dicendorum, nihil impedit, quominus exordium primas sibi vindicet partes, maxime in iis concionibus, ubi attentio auditorum excitanda est, aut diei ipsius festivitas affectus oratoris commovere & ad sacrum stuporem rapi-

pe-

pere videatur. 2) Materia exordii minime identica sit, sed cum ipsa tractatione, aut ut causa cum effectu, simile cum simili s. contrario, majus cum minore, aut ut genus & species, species & individuum, objectum cum suis subjectis exemplisve, e. s. p. jungatur oportet. Aliter si fiat, vix intelligunt auditores nexum rerum, nec nisi tædium ex tautologia capient. 3) Breve sit exordium, ne retardetur aut prægravetur attentio auditorum. Qui longas præmittunt præfationes, idem faciunt ac ii, qui ædificiis suis spatiosa addunt vestibula. Perperam etiam agunt, qui HULSEMANNUM al. secuti, duplici, generali nimirum & speciali, utuntur exordio sive præfamine. 4) Ut vero bene elaboratum sit præfamen & materiæ orationis aptum, sive simplici stilo in didacticis, sive sublimiori in magnificis Dei atque Christi beneficiis celebrandis compositum, rei svadet natura. Ubi tamen mox ab initio orationis in affectus erumpere utile sit, e. c. in festo nativitatis, mortis & resurrectionis Christi; sciamus, hos ipsos affectus prudenti cum moderatione per integram sustinere & alere orationem. Vana autem declamatio cum exilitate sermonis conjuncta, puerilis est lusus, in quem quadrat HORATII: *parturiunt montes*. 5) Utile interdum erit, per brevem summam & uno quasi obtutu res gravissimas in exordio enarrare, quæ
in

in concione uberius explicabuntur, aut quorum non nisi unam elegeris tractandam. 6) Loco exordii poterint quoque versus quidam ex hymnorum libro, sive preces & suspiria præmitti.

CAP. VIII.

De Propositione & Partitione.

§. 1. Post Exordium Veteres Oratores adhibuerunt *Narrationem*, quæ quidem in forensibus causis necessaria erat; qua vero in concionibus hodiernis vix opus habemus, nisi in Analyticis illis, sive historicis, quibus textus Sacer ansam suppeditaverit; e. c. ad festum nativit. passionis ac Resurrectionis Christi e. f. p. Textus quippe ex harmonia Evangelistarum dilucidandus est, ut rite docet BÆLTER. Tantum tamen abest, ut semper & ubique analyticam methodum sequamur in historicis textibus, ut potius certam plerumque eligamus dicendi materiem; unde sequitur, syntheticas conciones variis expositionem historicam exposcere. Expedita igitur prælectione Sacri textus ad tractationem ipsam accedens Orator, omnium primo brevem sententiam & summam dicendorum, h. e. *thema* s. *propositionem*, auditoribus suis

fuīs sistat. Ut enim auditores uno velut intuitu veritatum complexum cernere & ad veram animi sui perversionem referre possint, brevis proponi debet sententia, memoriam quippe iterum iterumque versatura. Simplex propositio nulla quidem eget divisione; sed ubi diversa contineat momenta, invicem connexa, nihil obstat quo minus in partes suas dispelcatur. Sic v. c. argumentum de acquiescentia in Deo, s. grato in Deum animo, simplex est & adæquatum; sententia vero de fundamento, salute, & motivis Christianæ virtutis, duas habet partes, virtutem scilicet Christianam & ejus fundamentum cæt. concernentes. Cave tamen credas, semper adstringi oratorem ad eandem formam. Ut enim subjecta quævis personalia & realia multa habent sibi adjuncta attributa s. prædicata, atque tam ex natura sua quam causis, effectibus, veritate, necessitate cæt. possunt demonstrari, ita liberum est oratori Sacro, eligere quod loco ac tempori consentaneum videatur; immo quoque a libertate ejus pendet, utrum unicum aut plura the-mata, mutuo concatenata, sistere voluerit: c. c. Libertas homini competit per naturam, sed subest Divinæ gratiæ s. Divini Spiritus moderamini.

§. 2. *Propositio sit 1) essentialis, digna;*
 omnis curiosa quæstio de operibus Dei sex
 diebus peractis, angelorum ministerio, sine
 mun;

mundi e. f. p. ut quoque minus subtilis disertatio de spiritualitate Dei, incarnatione, processione Spiritus S. e. f. p. abeat e populari oratione. Merito taxantur themata apud EKMAN in *Florilegio*: Ex aqua vinum, ultima messis, tela Satanæ ignita, lata via ad orcum, Siclus sanctuarii, gemitus columbæ, regulæ mensales, e. f. p. Neque commendari possunt recentiorum nonnullorum themata, ex genere politico, diætetico al. perperam desumpta. 2) *Evidens* quoque sit & propriis enunciata verbis Propositio, Absonum fuit artificium Concionatorum ex Sec. XVII. & XVIII. inter Germanos aliosque, allegoricas, mysticas, figuratas concoquendi propositiones, f. themata schematica, qualia MOSHEIM jure vituperat: *der vor der Sonne des Glaubens aufgebende Thau der Busse* (de Johanne); *den von der Sonne der Gerechtigkeit erleuchtender Morgenstern*; — *Christus als den besten Pfeiffer*. Meslem ejusdem generis largam præbet EKMAN in *Florileg.* v. c. dona Christi regalia, Sol mane rubicundus, Horologium Christi, Navigatio Spiritualis ad portum pulcrum vitæ æternæ, Zizania in tritico, bellum Sacrum, Rosa inter spinas, Arbor vitæ in Golgatha, Columba in foraminibus petrae — Mel a Leone — ramus olivæ — e. q. rel. Neque usitatus esse solet vitium, quam de Spirituali cœcitate, elephantiasi, apoplexia, morte dis-

fere-

ferere, & allegoricis ludere verbis, ac mysticis locutionibus e. c. de mysterio conceptionis Jesu, regenerationis analogia cum naturali gignendi negotio, connubiali Christi cum fidelibus vinculo; in quibus omnibus nugis quid otiosum ac ineptum, nec non scandali plenum sit, nemo non videt. Falso etiam prætenditur, Biblicas phrasas ac similitudines propter emphasin suam adhibendas esse; atqui prudentem usum earundem, instar luminum orationis, concedimus; ineptum jure damnamus. 3) *Brevis* sit propositio, ne memoria excidat auditorum, qui per totam orationem thema ejusdem ante oculos habere debent; sed ex altera quoque parte *adæquata* sit. Alias valet illud Hor. "*brevis esse laboro, obscurus fio*"; Sic ergo apud EKMAN themata: estote parati — christum recipe — Jesus rex cordis — Pius Simeon cæt. minime adæquatam continent sententiam; Melius enim in hunc modum circumscriberentur: Vita Christianorum utpote constans præparatio futuri status; officia Christianorum ad recipiendam & sectandam doctrinam Christi; Imperium Jesu morale (spirituale) ad hominum tendens emendationem; Incitamenta pietatis ab exemplis piorum derivanda; quid valent exempla piorum e. s. p. 4) Cum *textu Sacro conspirare* debet, thema & inde derivari, sed absque violenta, abstrusa & exegetica demonstratione. Qui em-

emphases ex minutulis verbis quærant, atque myſteria in tropis quibuscunque venantur, latiſſimum quidem inveniunt ſibi peragrandum campum, ſed longe a conſilio orationis vagantur. Exempla ſunt: En cœlum apertum—fidelium peregrinatio ad Emauntem—populus lucem habens ſed in tenebris ambulans—quaſi tristes—ſurſum corda—Cave recidivam. Talia emblemata talesque ænigmaticæ ſententiæ ex Scriptura Sacra non ſunt concionibus intrudendæ. Interim tamen aliquamdiu convenit, quæſtionem quandam aut ſententiam, in textu obviam, thematis loco proponere; e. c. Pietas ad omnia utilis — Dulce eſt Deo confidere — Quicquid ex fide non provenit peccatum eſt. efr. FANT ad BASTH. *Predikofätt.* 5) *Copioſum* thema eſto oratori, ne propter penuriam & defectum materiæ reſiliat ad inanes ac peregrinas res, v. c. in themate: habenti dabitur—quid vobis videtur de Chriſto, & ſimil. Verbosa tamen propositio, optimis interdum Oratoribus enata, æque ſuſcienda eſt, utpote re ipſa & difficilis & otioſa: e. c. Conſilium Dei ab æterno conſtitutum, diutius hominibus arcanum, per prophetas prædictum, tandem vero per Chriſtum manuſtatum. Diffuſa ejusmodi & late extenſa propositio, immenſum ſuppeditat hiatus in oratione, adeoque vitanda. 6) *Aptitudo* demum, & quoad ſimplicitatem ſili & audi-

auditorum sive loci habitum, inest themati non minus quam orationi universæ; sunt enim gradus in ipsa simplicitate, quam insignem ornatus virtutem salutant Rhetores. Rudioribus quoque non eadem plana sunt, quæ politioribus cultisque.

§. 3. *Divisionem* thematis, recentiori demum ævo excogitatam, ad omnes orationes non esse extendendam, facile agnoscimus; Propositio enim simplex, licet per diversa debeat tractari momenta, nulla tamen eget divisione. Composita autem melius fortassis & ad auditorum usum accommodatius per divisas suas exponitur partes, quare etiam morem hunc dividendi vulgo receperunt nostrates eo consilio, ut explicatius atque distinctius doctrina christiana mentibus instillari possit. Duplicem vero pro argumenti indole & oratoris libertate, sive per diversas sententias aut enuntiata, (momenta), sive per juste formatas sectiones partesque observandum præscripserunt modum. Et quidem in *illo* genere plus libertatis, quam in *hoc*, locum obtinet, siquidem sententiæ possunt pro lubitu & tempore aut coacervari aut omitti; membra autem dividenda nec certum excedere modum, neque minui debent. In ipsis *Sententiis*, post propositionem, mox proferendis, observamus: 1) easdem cum universa materie & textu connectendas esse. In analytica quippe methodo optimum est, e
tex.

textu ipso elicere præcepta sive practicas observationes, easdemque uno velut intuitu auditoribus sistere, e. c. die transformationis Christi, ad textum Math. 17: 1 — Thema: *gloriosa Christi apparitio, discipulis suis benefica*. Hinc sequentes sententias e textu elicere juvabit: "Christum vere apparuisse; majestatis suæ indicium fuisse quod cum Mo- se & Elia versaretur, siquidem eos velut provocare valuit; Divinæ providentiæ specimen hoc fuisse; quia mirabili modo Deus declaravit Christum esse filium suum; Discipuli hæc audientes admirabantur." Sic concatenata & applicata historia hæcce commode proponi potest auditoribus. Historici tamen textus, qui simplices sunt & unum tantum habent scopum primarium, raro hoc egent artificio. Inprimis autem Syntheticae concionis thema bene hoc modo, aut per gradationem quandam, aut inductionem ratiociniorum proponitur, e. c. Thema: *Salutis humanæ idea*. Confectaria: "Felicitas quædam est in usu rerum sensualium modico —, melior in tranquillitate mentis —, longe major in sensu Divini amoris & favoris —; summa salus in familiari Dei confortio —; longe maxima in beata vita, quam speramus." Gradatio vero & concatenatio argumentorum memoriæ fortius mandatur, quam si ratiociniis utamur abstractis. Neque tamen inductio ratiociniorum, logico ordine

ex-

exhibita, a scopo oratoris aberrabit. Hinc SAURINO, TILLOTSONIO & MOSHEMIO multisque recent. in deliciis habita fuit utraque methodus. 2) Easdem supra modum non esse congerendas, nec exquisitius & ad æstheticam omnem formam elaborandas, itidem patet. Qui enim multa proferunt momenta i. argumenta, mentem auditorum plus perturbant, quam instituunt.

Ad *Partitionem* thematis quod attinet, sit ea 1) *adequata*. Partes debent exhaustire rem propositam adeo, ut nec plus dicatur, nec minus; e. c. si subjectum & prædicatum in themate adest: *Pietatis veræ summa utilitas* —; *Pietas vera* primum definiatur, dein ejus *utilitas*. Quod si vero adderetur: *impedimentum* pietatis, plus diceretur, quam thema ipsum involvit. 2) Membra dividenda debent se invicem excludere. Male itaque ageret, qui mortem Jesu hominibus ad omnem miseriam tollendam, summe necessariam ac salutarem ita proponeret, ut *primo* statueret eandem tollere miseriam, *secundo*, eam esse salutarem; Salutaris enim est eo, quod tollat reatum peccati & miseriam. Simile vitium est in divisione thematis: *pietas ad omnia utilis*; 1) in dolore quovis 2) in morbis & egestate 3) in ceteris omnibus. conf. BASTHOLM cit. I. 3) *varietas & brevitas* observanda est una cum *simplicitate*; minime ergo opus est, subjectum & prædicatum

tum seorsim semper exponere. Tropicis autem uti locutionibus, quamvis e Scriptura petitis, æque inconsultum est in hoc genere, ac si quis fortes dispelceret inter hæredes per ænigmata, aut flores venderet pro eduliis.

De subdivisionibus partium singularum idem valet quod de divisione argumenti; Sint scilicet *exactæ, simplices, temperatæ ac aptæ*. Neque sigillatim debent ante tractationem ipsam recenseri, quia molestia & remora non potest non attentioni hoc modo creari,

---

CAP. IX.

De Tractatione argumenti.

1) *Genere demonstrativo s. didactico.*

§. 1. Officium Oratoris Sacri primum esse, ut doceat atque instituat mentem auditorum, ita ut vera persuasio inde oriri possit, antea significavimus. Neque hic loci exponere amplius opus est, qua de materie, universo scilicet complexu doctrinæ Christianæ, quatenus & veritates de Deo ac Christo, & salutis œconomiam morumque Christianorum the-
 oriam contineat, verba facere debeat. conf.
 Cap. 3. Jam vero de modo tractationis &
 de-

demonstrationis agendum est, quem cum deliberativo genere (a Veteribus seorsim tractato) conjungendum esse, nemo non percipit; Principia enim & præcepta religionis non tantum demonstranda sunt & commendanda, verum etiam examinanda & deliberatione quasi eruenda. Utroque autem in genere, persuadendi spectari consilium, quis non sponte intelligit? Quemadmodum autem Theologi, in fide Christiana definienda, notitiam & assensum s. persuasionem distingvere frustra annisi sunt, quum hæc tamen ipsa non nisi pars sit sive gradus cognitionis, nullaque notitia veritatis sine intima persuasione mentis sana sit aut perfecta; ita quoque, quod Homiletici scriptores figillatim proponunt officium Oratoris, ad docendum & persuadendum (intellectum puta), simpliciter tamen ad unum commode refertur caput. Igitur videamus, quomodo argumentum suum, ex religionis Christianæ ambitu petitum, exponere ac demonstrare debeat orator, ut mente sua comprehendant, intelligant, & persuadeantur, id est, ut justum, verum & bonum esse cernant auditores sui. Neque nos tantum discriminis esse putamus inter argumenta *dogmatica* s. theoretica, & *moralia* s. practica, ut diversam demonstrandi requirant subtilitatem in Oratore (quemadmodum MOSHEIM, BASTHOLM, NIEMEYER judicarunt); Certum quidem est, alia ratio.

ciniorum methodo proponendam esse doctrinam de Deo, ejusque attributis, de Christo ejusque munere ac beneficiis, quam de hominum natura, corruptione, miseria & emendatione; *hæc* enim veritatum pars potius ab experientia quam e scriptura demonstrabitur, *illa* magis ad Scripturæ testimonia exigatur oportet, quam ad experientiam; Verum enim vero nulla est moralis veritas, quæ non ad theoriam rēdit, nullaque theoria de Deo & Christo, quæ morum non spectabit theoriam. Moralis s. practica theologia non est nisi theoria morum humanorum & legum Divinarum; Ufus vero ipse docebit, quomodo in quacunque re definienda ac demonstranda versabitur orator Sacer, ut suas implere possit partes.

§. 2. Demonstrativum genus tribus absolvitur partibus: 1) *Definitione* una cum uberiori *explicatione* materiæ; 2) *Demonstratione* s. *Confirmatione*; & 3) *Refutatione contrarii*. Cave vero credas, omnes has partes ubivis in concionibus esse necessarias, ut potius tertia potissimum pars læpius tanquam otiosa prætermittatur. Immo in historica materie & analyticis concionibus confirmatio ipsa ut plurimum superflua videbitur.

Ipsa igitur *Definitio*, licet ad Logicam omnem subtilitatem non exigi semper debeat, *vera* tamen sit & *accurata*, *simplex*,
po-

popularis & auditorum capiti *accommodata*. Sine *veritate* quid est quod intellectum afficere possit? Esto ex. gr. thema orationis: *Summum solamen mentis ex mortis Jesu vicariæ doctrina derivandum*. Nisi mortem Jesu a Deo in pœnæ exemplum atque ad remissionem peccatorum acceptatam & destinatam definieris, sed utpote martyrium quoddam voluntarium pro sua confessione exhibitum adumbraveris, male & contra Biblicalam veritatem ageres. Porro *accurata* & *adæquata* sit definitio; e. c. Fides est certa mentis *persuasio* de Deo & Christo, atque cordis intima *fiducia*; Quod si vero addas *studium obsequendi* legibus Divinis s. nimum pietatis, plus exhibetur in definitione, quam fidei vel fiduciæ nomen continet. *Simplicitas* quoque & *aptitudo* adsit in quavis re, siue historica siue dogmatica declaranda; Quis enim fidei notionem sibi informabit, si dicatur apprehensio meriti Christi, s. oculus animi, s. manus, qua Christum recipimus, s. adminiculum *ληπτικον*? Quis aptum plebis institutioni ac persuasioni pronuntiabit, ita definire pœnitentiam, ut sit moralis lucta inter principium bonum & malum e. s. p? Una cum definitione uberior quoque conjungatur expositio doctrinæ, tum universæ, tum per omnes suas partes, genus, speciem, considerandæ. In analyticis commoda est paraphrasis siue commentatio qualis ap.

BÆLTER & LESS invenitur; in syntheticis vero uberior requiritur illustratio rerum maxime salutarium. Homines enim, ex vulgo, utpote intelligendo & attendendo minus ad-iveti, non possunt veram certamque rerum ideam sibi formare ac retinere, nisi repetitis vicibus variisque sub verborum formis repræsentata, exemplis & imaginibus valde familiaribus illustrata, nec non ex omni parte tractata fuerit. Quæ explicandi ubertas, quamquam in philosophico genere non nihil tædii moveat, in oratorio tamen negotio utilis, necessaria aptissimaque censebitur; Sine ea nempe vix persuadere animos auditorum, ut vulgo sunt, rudiorum & mixtorum, poterunt concionatores. Copiam vero oratoriam nemo prudens cum ineptissima tautologia aut vano verborum fluxu commutabit. In mysterioris autem veritatibus penitus abstineant concionatores ab explicandi argutiis, satis habentes, si revelationis Divinæ presse inhæreant verbis, & tropicum dicendi genus a proprio bene distingvant. Qui regenerationem e. c. cum naturali generandi negotio conferunt, lusisse magis quam illustrasse rem merito dixeris. Præstat quoque exponere, quomodo veritas, de qua quæritur, sit intime connexa cum aliis religionis nostræ capitibus; e. c. Si de *gratis Dei operatione ad mentis emendationem* disseritur, demonstrandum est, cohærere hanc

hanc veritatem cum idea præsentis Divinæ, nec contrariam esse libertati humanæ.

§. 3. *Confirmatio* autem præcipua est demonstrationis sive institutionis pars, atque continetur ipsis argumentis & rationibus; non enim sufficit dixisse aut definivisse, sed probasse. Probatio igitur sive excogitatio causarum totam occupabit oratoris attentionem diligentiamque, ut quasi transire ad auditorum persuasionem veritas possit. Videntur vero est, qualia sint argumenta, unde petenda, & quonam ordine proponenda. *Primo*, qualia & quocum delectu adferantur, dispiciendum; Huc pertinet: *gravitas* s. pondus (non enim numeranda sed ponderanda sunt argumenta); *copia* & amplificatio argumentorum; *Perspicuitas*, sine qua actum ageretur in omni re demonstranda; & *aptitudo*, ut cogitandi modo audientium congrua sint ac semet insinuent. Etenim non omnibus eandem vim probandi adferunt argumenta, fortissima licet; verisimilia sæpius longe plus plebem afficiunt. Procul ergo sit omnis subtilitas Scientifica & erudita, una cum ratiocinandi modo Philosophico, abstruso & perplexo. Simplicitas enim argumentorum maximam vim in mente rudiorum persuadenda exserere solet, unde fit, ut qui ægrius ad captum vulgi descendat, ægrius quoque ejus attentionem excitare valeat. Nihil tamen impedit, quominus syllogismis
sa-

familiaribus interdum utatur orator; conf. ERNESTI *In. Rhet.* Cap. X. §. 121. Dilputatum vero sæpius fuit, utrum ad vanas hominum opiniones demittere se orator facer aliquando debeat, aditum sibi ad longe graviora instillanda principia paraturus. Provocatur non modo ad institutorum vulgarem methodum, verum etiam Christi & Apostolorum morem, præjudicatis suæ gentis opinionibus, ubi innoxie aut indifferentes viderentur, aliquando parcendi cedendique. Atque, ut vera fateamur, protecto sapientissima fuit Servatori consuetudo, non modo intactas relinquere nonnullas suorum temporum, physis & domesticis in rebus, parum accuratas opiniones, sed etiam ad eas interdum verbis alludere semetque accommodare eo quidem consilio, ut animos ad religionem ac vitæ emendationem tanto fortius pertraheret. An credere fas est, Christum, utpote veræ religionis restauratorem, quidquam in re longe saluberrima valuisse, si omnem opinionum vulgarium lusum, qualis Judaico maxime arrisit ingenio, insimul evertere studuisset; Annon id quoque plane impossibile fuisset? Est hæc nempe omnium temporum certa experientia, hæc Reformatorum, doctorum, legislatorum ac sapientum prudens cogitandi ratio. Videndum tamen est, quantum & quousque vulgi opinionibus cedendum atque accommodandum sit; Quin etiam

etiam opera danda, ut ubi capaces subtilioris eruditionis fuerint aut evadere possint homines ex plebe, sollicitius a suis avocentur præjudiciis vulgaribus. Conf. REINHARD *Moral. Th.* 2. §. 259. Contrarium tenent STORR *Opusc. Ac.* T. 1. BAUMGART. CRUSIUS, conf. *Lâsn. i bland. Rel. æmn.* Fascic. 1.

Secundo quæritur de argumentorum fonte, qui duplex omnino cognoscitur esse, *Scriptura* nimirum *Sacra* (Divina revelatio i. institutio), & *humane Rationis* dictamen; Ultimatum & tutissimum cognoscendi principium exhiberi nobis in libris Divinitus patefactis, saniores nunquam dubitarunt, nec unquam dubitabitur, quamdiu Religioni ipsi sua constet sinceritas; Divinis quippe qui renuntiaverint oraculis, testimoniis ac auctoritati, quomodo aditum ad certam persuasionem de veritate cœlesti invenient ipsi, aut aliis parabunt? Fallo præsumunt nonnulli, subleste aut dubie fidei esse auctoritatem Biblicam, rationis autem theoreticæ principia invictissima judicantes. Quod tamen si unquam apodictica, absoluta ac confirmata Religionis concipi poterit ac obtineri certitudo, præprimis quidem ea ex Divino derivabitur testimonio. Philosophica enim demonstratione cum suis argumentis sæpius vacillante, quicquid Christus Dei nomine expresse præceperit, quodque Apostoli ejus propriissimis verbis atque ex ejus mandato docuerint, id de-

demum ultimum erit vagabundæ mentis refugium, & absolutam merebitur fidem. Hinc ergo non modo in historicis religionis nostræ momentis, speciatim iis, quæ lata Jesu Christi exponunt, ad sacra hæc redeundum est monumenta, verum etiam in dogmaticis & moralibus ad infallibilem Dei & Christi provocabimus auctoritatem. Hinc summum conciliabitur orationibus Sacris robur præsidiumque. Sunt autem ipsa hæc bona sapienter, moderate & cum delectu adhibenda, ne in abusum versa contrarium producant effectum; Minime enim laudamus concionatorum quorundam, Biblica dicta & testimonia, pro quavis veritate demonstranda, nimis cumulandi & exaggerandi libidinem, neque eorum adprobamus institutum, qui Biblicis phrasibus & sententiis totam fere circumvestiunt orationem. Argumenta ex Bibliis Sacris derivata, sunt sive *directa*, sive *indirecta*; *expresfa*, sive per *inductionem* ratiociniorum formata, (*κατὰ ἔνταυ, κατὰ διαγωγὴν*). Directa & expresfa testimonia sunt, quæ totidem verbis leguntur & citantur, v. c. in probanda unitate Dei effatum Servatoris Joh. 17: 3. in Divina & sublimi Christi natura demonstranda Joh. 17: 5. 3: 13. 8: 56. Rom. 9: 5. Col. 1: 17. 2: 9. Ebr. 1: 2. 1 Joh. 5: 20. (conf. EWALD *über die Grösse Jesus*); De morte Jesu ad remisisionem peccatorum Math. 26: 28. cæt. Indi-

re-

rectae rationes, ex nexu & consilio orationis depromptæ, facile locum in concionibus ad textum Biblicum compositis invenient; quarum usus omnino latissime patet. Sic Divinitatem Jesu Christi ex ejus mirabilibus factis, consummata doctrina & vitæ innocentissimæ majestatem nemo non probabit; Pari-ter quoque Providentiam Divinam ex tot Judaicæ & Christianæ Ecclesiæ fati- —, expiationem Jesu vicariam ex rituum religiosorum Vet. Test. indole —, atque universali-um morum doctrinam e sublimi Dei majestatem, perfectionibus, promissionibus, legibus cæt. in Bibliis toties commemoratis quilibet jure demonstrabit. Pleraque enim, quæ pro veritate Religionis mentibus persuadenda proponimus, juxta ratiociniorum inductione ex sacro hoc derivantur fonte, quare etiam in-gratissimi sunt, qui apodicticam harum veri-tatum ac præceptorum certitudinem ex the-oretico rationis principio nudo volunt deri-vatam. Proinde ad Scripturæ amussim omnia, quibus ad persuadendum opus est, exigere convenit argumenta præcipua. Ea vero, cujuscunque sint indolis, directa aut indire-cta, ita adhibeamus, ut 1) *pondus* ac *veri-tas* eorum perspiciatur; 2) *simplicitas* & *evidentia* intellectui auditorum pateat; 3) nec multa temere proferendo dicta Scripturæ, eademque exegeticis muniendo principiis, vanam ostentemus laudem ipsi, tædiumque aliis

aliis facescamus. 4) Superfedendum quoque est nimio Scripturam citandi & allegandi studio, utpote inepto. conf. BASTH *Predikofätt*, Cap. 13 NIEMEYER *Hanäh*, §. 31, FORTAN *Disf. de Demonftratione Oratoria*.

Ratio humana, ut alter fons argumentorum, duplici ex parte vel Theoretica vel Practica, considerari solet; utraque tamen coincidit in ultimo suo criterio, experientia, omniaque præcepta rationis speculativæ s. ob-
jectivæ ex communi hominum sensu, interno & externo, i. e. ratione subjectiva formata sunt, nec vim probandi & persuadendi habent, nisi quatenus ad certam hominum experientiam referri possint. Etenim Theoreticæ rationis principia non sunt nisi specialia philosophorum testimonia ac ratiocinia, ad universalem abstractamve formam s. theoriam redacta. Ubi ergo in rebus religionem atque moralitatem spectantibus ad hanc apodicticam provocatur regulam, hocque rectæ rationis dictamen, quivis facile intelligit, experientiam & sensum communem eo ipso laudari. Sunt quippe tanto hominum saniorum consensu ac experiendi modo pleræque veritates morales confirmatæ, ut universales statui debeant. Nisi vero ad propriam cuiuslibet hominis referantur cogitandi sentiendive rationem, vix fidem extorquebunt. Quæ rationis aliorum cum nostra, utriusque vero cum revelatione analogia, necessario
ab

ab Oratore Sacro spectabitur, ut pondus demonstrationi suæ addere possit. Quomodo enim alios persuadebit, nisi rationis principia communemque omnium sensum cum intimo cujuscunque auditorum sensu conjungat? Quum igitur argumenta a virtutis ipsius pulcritudine, indole, honestate, & felicitate, siue etiam ex contrario i. e. vitiorum summa turpitudine & infelicitate petantur, experientia certe est, quæ alios ante nos jamjam edocuit hanc esse virtutis ac vitiorum contrariam naturam. His vero utens argumentis Orator, minime ad subtilitatem scholasticam, s. constructionem philosophicam, & logicam syllogismorum artem, pugnasque eruditorum his de rebus descendere, sed simplicem veritatem populariter ad auditorum suorum statum appl. care debet, atque Divinam voluntatem sapientissimamque constitutionem semper recolere tanquam ultimum moralitatis fundamentum; quo quippe modo optime patebit analogia rationis & revelationis. Quin etiam, in dogmatibus theoreticis de Deo, providentia, Christo, & Oeconomia salutis exponendis, communia rationis principia, e consideratione causarum & effectuum, consiliorum & nexus rerum petita minime alpernari debeat orator, dubitari nequit. Sic veritatem de Christi expiatione suffulciunt argumenta ex pœnarum civilium natura, humanæ naturæ sensuali indole cæt.

de

derivata; Sic ideam Divinæ majestatis insigniter confirmat consideratio mundi e. h. p. Hinc patet, non tantum religionis naturalis, verum etiam revelatæ (qualis est de Christo) dogmata subjicienda esse rationis & experientiæ scrutinio. Quid enim est in toto revelatæ religionis ambitu, quod ratiociniis philosophicis atque popularibus non confirmatur? Summam & apodicticam certitudinem infert Divinum testimonium, sed probabilitatem atque analogiam addit ratio ipsa, suis sapienter utens adminiculis. Propterea officium oratoris Sacri exigit, ut unacum Biblicis testimoniis communia hominum recta sentientium proferat ratiocinia, nec unquam justa ei denegabitur attentio. Posunt quoque fortassis aliquando privata nonnullorum doctorum judicia, testimonia & monita, ad veritatem quandam confirmandam interponi; posunt exempla hominum commendari aut vituperari; imprimis vero in historicis religionis nostræ momentis v. c. de resurrectione Jesu, mirabilibus factis cæt. comprobandis, testimonia doctorum primitivæ Ecclesiæ adferri rite possunt. Caveamus autem nobis ne, pristinum Homiletarum morem secuti, Patrum Ecclesiasticorum cæt. dicta otioso consilio & vanæ ostentationis causa allegemus. Aliud quippe est, demonstratione uti populari & oratoria, aliud scientifica & erudita. Immo pessimum esse, auctoritatem hu-

humanam cum Divina illa commutare velle, satis inde liquet, quod fallibiles sint utplurimum homines, infallibile autem Dei & Christi sit testimonium.

Quid porro de *Ordine* argumentorum statuendum sit, ipsius rei natura edocet. Philosophicus ordo sub meditando quidem, sed popularis & liberior in ipsa tractatione argumentorum observetur oportet. Præscribunt Homiletici Scriptores, infirmiora esse postponenda fortioribus, specialia generalioribus, humana testimonia Divinis e. i. p. In his tamen omnibus præstat naturam sequi ducem, & quid quovis loco optimum sit observare, ne artificium orationis nimis exquisitum aut coactum videatur. Cæterum in ipso modo docendi ac argumentandi, practicum quoque usum spectandum esse, ut quippe auditores vivide sentiant, res sibi propositas ingentem secum ferre utilitatem, necessitatem & cum vera virtute connexionem, clare admodum patet.

§. 4. *Refutationem* (elenchum) quamvis non omnibus in concionibus partem quandam constitutivam esse ultro deprehendimus, multis tamen in casibus eam auditorum usibus inservire, certum est, quam quod certissimum. Paulus ergo Tit. 1: 9. monet, ἀντιλεγόντας ἐλεγχειν *contrasentientes arguendos* esse, Gal. 6: 3. ἐπισημίζειν *os obturandum*, atque Servator ipse sermonibus suis
Pha-

Phariseos refutabat. conf. Math. 22, 23 Cap. Ne vero ea repetamus, quæ Cap. 1. de universo consilio orationum jam disleruimus, hic tantum observare licebit, quam ratione errores ac præjudicia vulgi, unacum objectionibus vulgarissimis facillime possint debellari. Attentus ergo sit orator 1) ad eas objectiones sive errores, qui auditoribus nonnullis saltim, revera insunt aut facile suboriri quacunque de causa possunt. Fingere sibi adversarium, multasque eruditorum quasi in scenam vulgi proferre contentiones, temerarium & ostentantem proderet oratorem. Quid attinet e. c. in probanda Jesu Divinitate omnia Socinianorum ac Antitrinitariorum adferre placita, hæreses aut hæreticos nominare, diffamare, & velut armatum contra eorum procedere tela. 2) Minutulas adversariorum in re tellatissima dubitationes operosius refellere, idem est ac fluctus in simpulo excitare; sed 3) graves & in humana vita communi gliscentes errores non sunt æquo & indifferenti animo tolerandi; Etenim qui omnem non movet lapidem hos mentibus rudiorum eradicare, ignaviter administrat doctoris sublimem provinciam. 4) Sine omni acerbitate, odio & vindictæ cupidine reprehendendi sunt errantes, ut virtutis ac veritatis in viam pedetentim redeant. Refutatio igitur omnis sit *solida, vera, simplex, perspicua & apta, mansueta*, nec disput-

ſputandi pruritu, ſive ingenii oſtentandi cauſa, inſtituta. Quid porro de vitiis corrigendis animadvertendum, deinceps docebitur.

CAP. X.

2) De Genere Exhortativo & Elenctico ſ. Pathetico.

§. 1. Omnem Chriſtianam doctrinam & inſtitutionem, quam civibus Eccleſiæ ſubminiſtrare ſtudebunt Oratores ſacri, ad animi veram perfectionem recta tendere via, adeoque argumentorum omnem apparatus, non tantum ad intellectum perſvadendum, ſed quoque animum ſollicitum moresque formandos conferri debere, res eſt notiſſima. Quo nempe ſimplicior, verior & certior fuerit, & quaſi in ſuccum & ſanguinem convertatur demonſtrandi vis, eo etiam propenſior erit voluntas ad eam ſectandam. Sola tamen veritatis confirmatio non ſemper valet ad animum emendandum; Sunt enim tot animi anfractus, tot ſenſuum fraudes, tot affectuum vehementiſſimi motus, totque exemplorum, educationis praviæ, & conſuetudinum (habituum) ſcinationes, ut vera quamquam videat intellectus, animus tamen læpius immo-

bi-

bilis maneat. Operæ igitur pretium erit videre, quomodo Oratoria arte rite uti debeant doctores Ecclesiæ, ut mores hominum emendare, corrigere, flectere atque perficere possint.

§. 2. Videamus vero primo, cujus ambitus sit hoc genus *exhortativum* & *elencticum* s. morale, ne perperam credamus, illud ad affectus quosdam subitaneos movendos aut repræmendos tantum esse compositum, quemadmodum Veteres quondam Oratores, politicis & domesticis in rebus, flectere auditorum animos affectusque allaborarunt. Longe enim sublimior & propterea difficilior est Oratorum Sacrorum in animi ipsius emendatione occupata provincia; quare etiam latius patere hocce consilium movendi in propatulo est. Moralis enim ac vera hominum perfectio non semper potest sine vitiorum correctione (elencho morali) absolvi. Hæc vero multiplex est, & generalis & specialis, directa vel indirecta. Institutionem in virtute Paulus vocat παιδείαν ἐν δικαιοσυνῇ; correctionem ἐπανορθώσιν & ἐλεγχον. Renatis & veris Christianis illa, lapsis & impœnitentibus hæc proprie destinata est. Ut nempe Diva ipsa religio pro scopo suo habet, animum hominis radicitus emendare, emendatum in constanti virtutis retinere studio, fidemque & sanctitatem menti ingenerare, moresque externos atque affectus omnes
gra.

gravissimo Divinæ gratiæ regimini subjicere, ita orationum sacrarum summa eo redit, ut animus, mores & affectus ad immutationem ac perfectionem veram perducantur. Et quamquam certum sit, Divini Spiritus ac verbi hoc esse opus, ex infelicissimo vitiorum statu mentem revocare hominum, virtutumque omnium fecundissima animisingere semina; artis tamen oratoriæ est, hæc Divino operi, quod mediatum judicabitur, adjuvando, suos quoque omnes intendere nervos. Animi scilicet ac morum emendationem efficacissime promovebunt *argumenta* & *motiva*, affectus moderabitur & excitabit *affectuum* & *figurarum* prudens usus, sive *enthusiasmus* oratorius. Neque non valet imaginum usus atque orationis ornatus, ad mores affectusque commovendos auditorum; Quo vividius enim depinguntur res, eo fortius voluntatem afficiunt. Immo hæc summa est laus oratoriæ facultatis, ut quos vehementiores animi motus s. affectus excitare, compescere, moderari valuerit, eosdem quoque ad universam animi indolem vitamque humanam dirigendam componere studeat.

§. 3. Qua ratione *argumenta* ad persuadendum sint accommodanda, antea exposuimus; Prælucente vero intellectu, voluntas decernere & ad bonum flecti tanto melius poterit, quanto arctius sit inter utramque facultatem commercium. Quare nec absur-

M

dum,

dum, quin verisimum esset statuere, argumenta ipsa, rei veritatem demonstrantia, ad voluntatem quoque pertinere, adeoque motiva virtuti præbere vividissima. Quidquid enim non solum e Divinis testimoniis, verum etiam naturæ humanæ, legis & moralium actionum indole, ad persuadendum derivatur argumentum, arctissimam habet inter se cognationem intimumque in universum sentiendi vivendique modum, influxum. Quam vero moris sit, *argumenta* ad intelligendum pertinentia s. *rationes*, a *motivis*, animum flectentibus, discernere, varæque sint res ad hanc potius quam illam facultatem afficiendam pertinentes; hæc ergo ligillatim aduulisse juvabit.

Primum motivum ad animi emendationem propullulat ex *sensu præsentiae Divinae*. Quo magis enim homines ad hanc ideam recurrunt, atque majestatis Divinae, perfectionumve cæterarum piam cum eadem conjungunt memoriam, eo citius a peccatis absterrerent, & ad Deum converti poterunt. Discant proinde concionatores, has semper veritates, de Deo & ejus attributis, speciatim de præsentia Divina, ad virtutem excitandam accommodare. Quid fortius ad vitia præcavenda valet, quam cum fissimus Deum ubivis justum esse vindicem, omnia scrutantem, intuentem, animadvertentem?

Secundum motivum a Divino gratiosissimo moderamine & auxilio, s. Spiritus Sanctissimi efficientia, petatur. Ut enim ubique præsens est Deus, ita quoque efficacissimus est & minime otiosus ad humanas dirigendas vires atque actiones, immo infinito & mediato modo libertatem hominum flectendam. Hinc precum necessitatem nullo non tempore urgendam esse patet. Qui vero insolenter se gesferint, hocque adminiculum pravissima levitate neglexerint, ægre sensualium irritamentorum excutere valcbunt jugum & vitiis resistere, veramque ad pœnitentiam, fidem ac sanctitatem pertingere. Pestime ergo agunt Oratores, qui optimum hoc animi instaurandi non rite inculcant subsidium, sed alia quævis ex dignitate humana & virtutis pulcritudine tantum derivata commemorare satagunt adminicula, Scripturæ & modestiæ Christianæ turpiter reclamantes. Abiit, ut fanaticum ac stultam virium nostrarum, a Deo acceptarum, socordiam commendemus; sed modeste de nobis ipsis sentiamus necesse est, Deumque imploremus, omnigenæ sanctitatis atque salutis fontem.

Tertium motivum a Divina voluntate s. sanctissima dispositione deducitur. Siquidem ultimum hoc est moralitatis fundamentum, hæc vera causa, cur a malis quibuscunque cogitatis, sensibus, desideriis, dictis factisque abstinere, sancta vero quævis a Deo no-

bis injuncta exsequi debeamus. Infinita sunt Scripturæ loca, hanc comprobantia rem. Quis sublimiora, quis graviora unquam producere valebit virtutis & honestatis principia? Sed sunt hæcce intime connexa cum morali nostra felicitate & destinatione; quare

Quarto, Felicitatem summam hujus & futuræ vitæ statuimus efficacissima pietatis exhibere motiva, contra vero, infelicitatem miseriamque hominis, sub peccati dominio misere luctantis, fortissimos addere ad pœnitentiam agendam stimulos. Tabulam hanc duplicem vitæ humanæ sollicitè sistat Orator facer, atque ad ipsam experientiam quotidianam non minus, quam spem sive metum futuri ævi, auditores referat suos. Nititur quippe virtus non tantum spe futuræ felicitatis, sed etiam præsentis sui status jucundissimo, quem quotidie experitur, sensu; immo utrumque salutis modum involvunt absolutissimæ Dei promissiones, quemadmodum e contrario metum pœnarum hujus & futuræ vitæ ingenerant comminationes Dei certissimæ. Proinde peccatores & infideles coërcendi, castigandi, flectendi sunt hoc justo Divinarum pœnarum, per omnem vitam infligendarum, metu; fideles autem ac pii Dei cultores ad constantem animi sanctitatem ex sensu felicitatis suæ excitandi, confirmandi. Ad ipsum modum futuri seculi pœnas sive præmia adumbrandi quod attinet, eam observent

ora-

Oratores prudentiam, ut præsentis vitæ semper cum futura adjungant lœnam, siquidem ex ea quasi per gradus ad infinita illa immortalitatis spectacula ascendimus. Nihil vero morabimur ineptientes illos philosophos, qui nullam salutem aut pœnam extra hujus vitæ extendunt pomœria. Quibus autem imaginibus utendum sit, postea enucleabimus.

Quinto, Exemplum Jesu consummatissimum, si quid aliud, efficacissime valet ad Christianam fidem alendam. Ut enim nulla datur aut concipi quidem poterit virtus, quam Christus non exactissime implevit; ita vividam ejus imaginem semper intueri atque sectari debent quotquot nomen ejus profitentur. Habet quoque exemplum mortis ejus tantam vim ad deterrendum a peccatis, ut illud merito pœnitentiæ fomitem dixeris. Quare etiam Apostolos constanter ad utrumque hoc Jesu in vita & morte exemplum provocasse videmus. Cæterum amplissimam occasionem instillandi veram virtutem universa Jesu historia præbet, cujus nuda enarratio sæpius tantum, immo longe plus valet, quam omnium Philosophorum præcepta, encomia, exempla. Quid enim attinet, Christum cum Socrate aut alio quovis, vitii haud experte, conferre? Meminerint ergo concionatores sublimia hæc premere vestigia Christi, cujus quidem sanctissima vita continet

net illud: *non plus ultra*, omnibus tamen Christianis est ad imitandum proposita. Cont. HACKER *Jesus der Weisse von Nazareth*.

Sextum motivum, quamquam multo inferior, latet in *exemplis* cordatissimorum & piissimorum hominum in historia Sacra commemoratorum, qui si ex una parte testatum reddiderint, humani nihil ab ipsis alienum fuisse, ex altera tamen parte multa dederunt sinceræ pœnitentiæ ac emendationis, constantis fidei & amoris in Deum Christumque, patientiæ, justitiæ, beneficentiæ cæt. specimina. Commendatur scilicet Abrahamus a Paulo ob fiduciam in Deum, Josephus ob castitatem ac amicitiam, David ob animi in suis agnoscendis peccatis integritatem cæterasque multas virtutes—; laudantur merito tot pii Dei cultores in Vet. Test. totque Jesu confesores in Nov. Test. adeo ut nulla desint rem Christianam illustrantia exempla. Sed sunt quoque in Bibliis multa pravisimorum hominum ad deterrendum alios congesta exempla, ut videamus, quantæ sit infelicitatis atque miseriæ, a vera pietatis deflectere semita. Nec male agunt Oratores sacri, qui e contrario & dissimili motiva petunt sanctitatis, siquidem contraria contrariis illucescunt.

Septima ratio movens voluntatem ex sensu hominis morali defluunt. Sunt quippe nonnullæ ideæ morales adeo arcte cum ipsa

ipsa humanitate i. e. humana natura conjunctæ, ut vel levislima observatione hominum semet menti velut ingerant; adeo familiares, ut nullus ferme sanus de iis dubitare possit; quare haud defuere, qui hasce ideas putarent innatas, sed immerito, quia ex communi omnibusque æquali sensu atque rationis usu ipso nascuntur. Hæc vero ideas a communi sua experientia depromentes homines, ut vulgo sunt, facile sentiunt discrimen boni & mali, veri & falsi, honesti & turpis; sentiunt & libere amplectuntur quæ bona sunt, saltem appareant. Sed in appetendo bono & averfando malo, quanta sunt hominum divortia! Unde vero in ipso sensu morali tanta analogia & harmonia, nisi æqualitatem hominum naturalem in facultatibus ac juribus conspicuam, aut quosdam cum vita ipsa mechanica connexos instinctus, ad animum æque pertinere ponamus. Fundamentalis ex. gr. est instinctus *vitæ* s. amoris proprii, & *sympatiæ* s. socialis amoris; uterque autem, si vel maxime in origine sua, ut sensualis & mechanicus, ab æquali hominum constitutione pendeat, liberissimo tamen animi proposito definitur. Docet enim quemque sua experientia, 1) indelebilem sibi inesse nulum felicitatis & perfectionis, quam omni modo sibi comparare studeat. Hunc cæco quodam mechanismo animantia bruta sequuntur impetum, sed ad

mo-

moralem ac liberiores usum eundem referre possunt homines sensum; quem ergo excitandum & tanquam naturale quoddam motivum censendum esse, quivis intelligit. Felici ergo cum succesu, plerisque in officiis Christianorum erga se ipsos observandis, ad hunc amoris sensum provocare possunt concionatores, dum modo eam sollicite addant cautionem, amorem sui non ad fluxa hæc & mundana bona tantum restringi, sed in primis ad moralia ac sempiterna spectare, atque Religionis sublimiori perfici subsidio. Felicitas omnis, sive præsens sive futura, nititur amore nostri ipsius, quem animis nostris imprescit summus vitæ moderator, Deus. 2) Alter sensus physico-moralis est *sympathia*, quæ cum nisu illo continuo ad socialitatem arte cohæret. Quis nescit Servatorem sanctissimum læpius amorem proximi commendasse, quia naturalis est & omnibus hominibus communis? quis amoris hujus fundamentum in naturali hominum æqualitate situm non deprehendit? quis deum eundem amorem arcto quodam vinculo cum nostri ipsius amore conjunctum plerisque in vitæ eventibus asserere dubitabit, licet non propterea ad amorem proximi obligamur, quia commodum ex eo habemus, sed quia Deus eum iisdem juribus ac unumquemque nostrum instruxit. Hæc aliaque sunt a concionatoribus observanda, in iis

ma-

maxime orationibus, quæ socialia nostra explicabunt officia.

§. 4, Ita vero in universo hoc genere motivorum versabitur Orator, ut quid aptum, quid efficax & ad commovendum, corrigendum & emendandum animum auditorum una cum moribus accommodatissimum sit, seligat, nec omnia in unum conferat. Propiorem antea perspectam sibi habeat oportet cognitionem seculi sui, auditorum & diversissimorum vitæ statuum, ut sciat, quænam vitia inprimis repræhendenda, quænam studia excitanda, qui mores confirmandi, & qui affectus hominum temperandi sint e. f. p. Sunt quippe nonnulla vitia nationalia, alia infeliciori nascendi sorte, alia per pravam educationem, sive exempla aliorum, sive civilis vitæ abusum ac negligentiam contracta, quibus omnibus medelam ac obicem ponere non valet, qui harum rerum imperitus est. Sciat religionis doctor principiis vitiorum obflare, quia fero medicina paratur; sciat elenchum moralem ita instituere, ne invidiam aut odium, sed ruborem, pudorem, pænitentiam & constantem peccati averfationem excitet; sciat amabilem ita sistere pietatem fidemque, ut constanti studio semet erectos sentiant ac confirmatos fideles; Sciat denique morum omnem puritatem ex animi ipsius fonte elicere, probe gnarus hominum quoque hanc esse infelicitissimam artem,

tem, ut simulare pietatem, fidem, amicitiam sæpius studeant; verbo ut omnia complectamur; *admonitio* omnis solida, vera, fidelis & apta sit, neque non ex sincerissimo animi sensu derivata, quia mores oratoris vim exerunt in mores auditorum insignem. *Castigatio* vero sit seria, prudens, amica, sincera. Hinc fiet, ut succesium largiente Divino Spiritu multa in melius mutare valeat Ecclesiæ doctor, quæ antea deperdita fuerint & in perniciem profligata.

§. 5. Post argumenta & motiva, proximum nec infimum locum sibi vindicant *affectus* Oratoris Sacri, qui, instar fluminis exuberantis camposque irrigantis, non modo attentionem auditorum excitare, sed etiam animum eorum flattere ac commovere valebunt. Quum enim naturam ipsam hominis scrutantur, nullam reperimus in mente suboriri appetitionem sive averfationem, nullum sensum boni aut mali, qui non animum fortiter adeo occupet, ut vehementiorem sanguinis cieat motum corpusque totum perturbare videatur. Sunt hi vividiores animi & corporis motus (*affectus*) ita quoque cum Religione conjuncti, ut qui hanc sibi aut aliis rite persuadere voluerit, illorum instrumento commode carere nequeat. Docet quidem religio, quomodo affectus omnes moderari, temperare, compescere aut excitare debeamus constantis virtutis exercendæ causâ, sed

sed eadem quoque docet sublimis doctrina, affectuum fontes non esse penitus præcludendos, quia naturæ nostræ sunt familiares multumque proficui. Patet ergo, Oratorem Sacrum in id debere eniti, ut verum usum concitatorum ejusmodi motuum ab abusu discernere valeant auditores. Sed nec minima prudentia requiritur in Oratore ipso, qui si affectibus aut destitutus aut male imbutus ipse fuerit, ægre omnino cœlestes veritates ad praxin auditorum accommodabit. Certum quidem manet, vim religionis Christianæ internam juxta rationum moventium promoveri demonstratione; dubio quoque caret, mores universos una cum animi sincera emendatione, non a sensibus atque affectibus, qui volubiles sunt ac cito transeunt derivari, sed placida mentis meditatione, persvasione & experientia suffultum iri; interim tamen nulla ferme obvenit persvasio animi, quæ sponte sua læpius non in affectus erumpat; nulla motivorum datur applicatio aut præceptorum expositio, quæ vehementius non afficiat animum, signisque declarari amet incitationibus. Si ergo sincerissimo animatus fuerit Orator pietatis studio, purissimæque conflagraverit amoris suorum flamma adeo, ut sui ipsius exemplo affectuque ad emendationem, perfectionem constantemque virtutem excitare valeat auditores; talem quoque necessario non tam induere quam expri-

primere debet mentis habitum, ut commovere, flectere, corrigere & prout temporis ratio fert, agere animos auditorum possit. Fortiter enim mentibus impressa amoris, venerationis, fiducia in Deum & Christum vestigia diutius hærent, & seminis instar fructum proferunt uberrimum. Quod si vero tales non se exseruerint motus in ipso Oratore, quomodo fieri potest, ut alii eosdem nutrant apud se ac permoveantur. In commiseratione aliis excitanda, ut quoque cæteris affectibus valet semper HORATII:

— — *si vis me flere, dolendum est
primum ipsi tibi — tunc tua me infortu-
nia lædent.*

§. 6. Affectuum omnium describere naturam, vim modumque, a nostro instituto alienum est. Præcipuas tantum adferre juvabit classes, ad quas cæteri affectus haud male referri possunt. Quatuor scilicet principales, ex appetitu sive tædio ortum ducentes, commotiones mentis (*passiones, affectus*) constituuntur: *Lætitia & Tristitia, Amor & Odium.*

Lætitia, utpote jucundus boni cujusdam & felicitatis sensus, ex perceptione rerum gratissimarum nascitur. Quo enim vividius res cum salute nostra conjunctæ nobis repræsentantur, eo plus animum delectatione perfundunt. Cujus lætitiæ gradus summus *gaudium & exultatio* vocari solet;
Prout

Prout vero res fuerint præsentēs, præteritæ aut futuræ, lætitiā inde variā animo ingeneratā sentimus. Præterita dulcissimarum rerum eventuumque momenta jucunda recolimus memoria, quia de novo velut pervadunt mentem & phantasiæ ope reproducentur. Futuræ felicitatis, certo expectatæ, sensum lætiorem, vulgatissimo *Spei* nomine appellamus. Neque tantum ob possessionem sive spem felicitatis grato oblectamur sensu, verum etiam quia mala quævis imminētia ablata experimur e. s. p. Christianæ igitur doctrinæ sublimia proposituri doctores præcepta promissaque, quem spatiosissimum non ultro invenient jucundissimarum rerum campum! quot ad exhilarandos nosmet non exhibentur infinitæ occasiones, quæ continua lætandi materies, quæ lucidissima futuri status spectacula! An possibile est, quemquam Oratorem sacrum nude & sine lætitiæ affectu talia auditoribus sistere posse oblectamenta! Sicne se ipsum fervore quodam gaudii abreptum non sentiet, sed frigescere cum animum tum orationem patietur? Annon celsissimum Jesu affectum, toties de salute hominum exultantem, imitabimur, de propria & aliorum vera salute solliciti? Gratisimo qui condimus pectore memoriā liberationis, ex summo pœnarum horrore per Christum Servatorem paratæ, eandemne in gaudii plenissimum sensum
erum.

erumpere non sinemus? *Tristitia*, ex opposito, doloris est sensus ex rebus ingratis oriundus, multosque habens gradus, quorum ultimus appellatur *desperatio*. Imminens ubi fuerit malum, anmas tenet se *metu* concussum; neque tantum proprias nostras dolemus, plangimus, metuumus plagas, sed tristem quoque ex aliorum infelici statu percipimus sensum, *sympathiam*, *commiserationem*, *pudorem*, & quæ sunt reliqua. Hæc jam omnia pro suo loco & tempore concionatori cognita & observata esse debere, non est quod multis demonstremus. Ineptissimus enim esset, qui tristibus in hujus vitæ eventibus explicandis, non ipse doleret, nec aliorum misereretur; immo iniquissimus esset, qui Jesu Christi, ignominiosam oppetentis subeuntisque mortem, frigido enarraret affectu historiam, nec propriam suam & generis humani universi ignominiam subinde tristi spectaret oculo versaretque animo, cum innocentissimum pro peccatoribus supplicio dirisimo damnatum recogitaverit. Cæterum quomodo ad sympathiam incitabit auditores suos concionator, qui documenta ejusdem affectus non ipse dederit?

Amoris sensum, intimum illud studium ac desiderium boni, perfecti, sancti & veri, non solum ex repræsentatione rerum, verum etiam personarum, quibus varias inesse videmus perfectiones & pulcritudines, oriri,

ex

ex Psychologia patet. *Odium* vice versa vehementiorem esse averſationem tædiumque rei malæ ſ. phyſicæ ſ. moraliſ, itidem patet. Hinc per diverſos gradus explicari & velut emanare videtur hic amoris & odii affectus. Propriæ felicitatiſ ſtudioſum ſ. *amor ſui* generat *verecundiam*, *emulationem*, *zelum* e. q. ſ. *Amor proximi* incendit ad *gratum animum* ſ. compenſandi nilum, *venerationem*, ex conſideratione perfectionum alterius, *gratiam* & *miſericordiam* i. e. ſtudioſum beneſicendi aliis, *placabilitatem* & quæ ſunt reliqua. ex altera vero parte, ubi gravior ſentitur averſationis modus, *iram*, *vindictam*, *invidiam*, *contentum* & *horrorem*, cæc. progigni, quotidiana teſtatur experientia. Ita autem hoſ omneſ affectuſ ex amore & odio provenientes tractare debent præcones S. ut malos quoviſ non modo apud ſe, ſed quoque apud alioſ ſuffocare diſcant, honeſtoſ quoviſ commendaturi. Invidia enim & vindicta turpeſ ſemper judicabuntur affectuſ, quia ad mala aliis inferenda excitant animum; iram vero & contentum, dummodo rem averſandam ſolam pro ſcopo habeant, nec perſonaſ tangant, licitaſ eſſe paſſioneſ, nullo negotio invenimus.

Quod porro bene obſervarunt alii, Oratorem ſua arte pollentem, minime contrariuſ aut plureſ una vice excitare, nec diu, aut ſine juſta neceſſitate commotoſ tenere debere

re affectus, imprimis autem sibi cavere, ne otiosis declamationibus aut nimio affectuum usui indulgeat in rebus, quæ tranquillam requirunt mentis meditationem; hæc & alia bene multa ex ipsa religionis & animi humani natura intelliguntur.

§. 7. Ut rite affectibus uti possit Orator ad animos hominum efformandos vincendosque, addamus nonnulla *requisita* summo-pere necessaria. 1) Animus ejus cum suis sensibus, moribus & affectibus sit totus religioni consecratus. Tam enim valebit jure: *pectus est, quod disertum reddit.* 2) Enthusiasmus oratorius vividiori ingenii, phantasie, judicii & probitatis impulsu suffultus, continua meditatione & lectione exemplorum in Oratoria arte laudatissimorum alendus est. Talia exstant exempla haud pauca, MOSHEMIL, SAURINI, MASSILLONII, ZOLLIKOFER, BASTHOLM, SPALDING, JERUSALEM, STURMII, REINHARD cæt. nec inter nostrates BÆLTER, NOHRBORG, PETTERSON, EKMANSON cæt. meritissima sua laude defraudandi. Cæterum conferant lectores BASTH. *Predikof.* Cap. 38.

§. 8. Affectibus exprimendis præsertim inserviunt *Figure* orationis, de quibus assætum præcipiunt Rhetores. Nos vero præcipuas & in concionibus Sacris maxime obvias delibabimus partes, in antecessum tamen monentes: 1) omnes figuras ex naturali homi-

mi.

minum usu & affectuum indole, non autem ex artificio quodam rhetorico ortum suum ducere; 2) Non esse nimis accumulandas, quia ut affectus per naturam suam sunt concitatiores ac breviores, ita figuræ hanc eorum exprimere amant naturam; 3) Aptas demum pro temporis ratione & auditorum usu ac captu esse debere.

Vulgatissimis Figuris adnumeratur 1) *Interrogatio*, sive simpliciter fiat, sive ad auditores dirigatur. Sic e. c. de morte Expiatoris cruenta verba facturus Orator hunc in modum exprimat stuporem: Quis tantam plebis Judaicæ dementiam concipere, quis fallacem ingratisimorum hominum memoriam, beneficiorum Christi oblivionem, animi sævientis crudelitatem, verbo quidem complecti, ne dicam explicare valebit? Quis stupendam hanc rerum omnium perturbationem æquo feret animo? — — 2) *Repetitio* — quemadmodum illud Ciceronis in Catilin. *hic tamen vivit; vivit* — et Horatii: *quo, quo scelesti ruitis* —; Exempla in concionibus passim obvia. 3) *Concessio* aut *occupatio*, qua aliquid auditoribus conceditur — aut objectiones eorum anticipantur. 4) Fortis quædam *Affirmatio* aut *Negatio*, Scripturæ inprimis verbis e. c. *Certe nostra tulit peccata. A nullo alio speranda salus, nec est nomen sub coelo, per quod salvi evadamus, nisi* —; 5) *Suspensio & dubitatio*,

in rebus, quæ admirationem & stuporem, si-
 ve attentionem auditorum excitant. 6) *Apo-
 strophe*, quando oratio aut ad Summum Deum
 sublimi quadam exstasi & supplicante animo,
 aut ad auditores cum quadam modestia si-
 ve etiam animi impetu, aut quoque ad Orato-
 rem ipsum, monologio sæpius ulitato, dirigi-
 tur. 7) *Prosopopoeia*, qua inanimatæ res
 tamquam animatæ, loquentes, vel audientes
 fiunt, e. c. *Coeli celebrant gloriam Dei*
 — *Dies diei inclamat* — Pl. 19: Non modo
 Hebraeis vatibus & prophetis maximo usu
 floruit, sed in omnibus quoque gentibus
 eleganter fingitur natura corporea sensibus
 humanis e. s. p. induta. 8) *Ironia* nonni-
 si rarius in Elenctico genere adhibebitur, ad
 vitia hominum reprehendenda; Sunt enim
 nonnulli adeo insolentes, stupidi vel etiam
 callidi ad simulandam virtutem, ut nonni-
 si aculeo quodam sententiarum & verborum
 ad sanitatem, saltem attentionem, reduci pos-
 sint. Elegans ejus usus est, quando cum A-
 postrophe conjungitur; v. c. cum impiis re-
 fractariis quasi venia conceditur, ut gratiæ resi-
 stant, contumeliose cogitent, per vitam gras-
 sentur — — infinitam scil. mercedem pœ-
 narum contracturi; — conf. BASTH. p. 126.
 9) *Aposiopesis*, qua orationis filum præ ad-
 miratione aut metu incutiendo abruptitur.
 Exempla videlicet ap. BASTH. p. 128 sequi.
 10) *Exclamatio* — si-ve ob lætitiā si-ve tri-
 sti-

nitiam magnam, immo quoque ex pavore aut admiratione v. c. Rom. 11: 33. ὡς βα-
 ρος τε πλεον. — In rebus & affectibus mi-
 noris gradus minime locum inveniet, uti nec
 in initio orationis. 11) *Antithesis*, sive re-
 pugnantia quædam verborum apparens, ori-
 tur ex affectuum nonnullorum pugna inter
 se, & objectorum varietate; e. c. Amor sui s.
 felicitatis studium habet secum conjunctum
 continuum peccati odium — immo odio se
 ipsum quasi habebit peccator. 12) *Omissio*
 verborum ex sensu velut supplendorum i. e.
Ellipsis, ob vehementiam affectus, abruptum &
 concilium amat stilum. Hinc *Asyndeton* s.
 omisio particulæ conjunctionis sæpius obve-
 nit. Reliquæ figuræ e. c. *Transpositio* ver-
 borum (*bypallage*), *Exaggeratio* particula-
 rum, rel. hic ibi adhibitæ, a Rhetoribus
 præscribuntur. *Anantapodota* autem, & *hy-
 perbata* minime in concionibus commendari
 possunt.

§. 8. In exprimendo affectu interdum
Emphases verborum, quæ sunt auctaria signi-
 ficationis usitatæ, cum fructu adhibentur.
 Bene autem monuit ERNESTI *Instit. Interpr.*
N. T. emphases non esse sententiarum, sed
 verborum. Illustre exemplum hujus Empha-
 seos est in Mosaico illo: *Fiat lux* — & Cic.
 memento te *Virum* esse. Sic Christus sæ-
 pius *filius hominis* sublimiori celebratur sensu,
 ipseque testimonium perhibuit de *veritate*, scil.

Divina. Frequenti vero abusu multi tropicas, sublimes et graves sententias, imprimis cum sublimiores res enarrantur, mox ad emphasium classem retulerunt, unde tot emphases, quot verborum & rerum pondera, e. c. in WILLII *promptuario emphasium Biblicarum*. Sed emphatica dicitur dictio propter sublimitatem rei & delectum verborum, non autem propter auctas singulorum verborum significationes. De illis conf. Cap. de *Elocutione*.

CAP. XI.

§) De Genere delectandi & consolandi
s. paracletico.

§. 1. Id demum Rhetores antiqui in orationibus quibuslibet quærendum quoque esse docuerunt, quod delectare auditores possit. Non satis quippe est, vera, solida & pathetica esse argumenta; dulcia quoque sunt; Quod consilium si asperneris, temere ponens verbi Divini vim & argumentorum s. motivorum pondus per se, aut nulla habita ratione externorum morum, ad animum flectendum valere, graviter utique a scopo aberrabis. Etenim quid valet pathos Oratoris, nisi quædam urbanitas & decentia morum, ornatus verborum ac delectandi studium

dium accedat? Quis eslet usus sacrarum concionum, nisi exhilaratos, solatio erectos gaudioque perfusos se sentiant auditores? Immo ipsa motiva, quæ ex felicitate desumuntur ad mores hominum formandos, valebunt quoque ad internam mentis delectationem percipiendam; Propterea quoque boni Oratores semper in usu & applicatione ea potissimum tangere solent, quæ solamen, gaudium ac felicitatis sensum instillare possunt. Quemadmodum enim ultima Religionis, vitæ atque perfectionis humanæ meta, quam attingere in hac jamjam vita debent mortales, est sensus felicitatis & tranquillitatis jucundissimus, ita quoque hanc metam semper spectare debet Orator, ut auditores suos ad felicissimum vitæ suæ usum, nec tantum unius aut alterius horulæ, sed constantem delectationem, perducatur. Atque id est vere delectare, id longe sublimius est præconum sacerorum quam profanorum s. civilium munus, quod sancte administrabunt. Sed nec aliud, externum & in orationibus satis familiare, delectandi studium, quo aures auditorum afficiuntur, atque attentio ac benevolentia eorum captatur, negligi debet. Quomodo enim ad animum totum exhilarandum conducere potest, qui externos sensus offendit, lædit, juxta habet? Quomodo is alios consolabitur, qui ipse morosus, durus, sterilis fuerit? Ubi prompta auditorum bene-

vo-

volentia non recipit ea, quæ dicuntur, frustra fere universa erit persuadendi vis. Imitatur vero oratio communem vivendi rationem, quæ non modo internum animi integerrimi spectat habitum, sed quoque cultum externum. Studium igitur delectandi duplex merito commendatur, internum & externum, arctissimo utrumque inter se conexum vinculo.

§. 2. Internam delectandi materiem auditoribus suis, non tam ornato adscititio & Epidictico dicendi genere conciliabit Orator, quam potius solida demonstratione religionis salutiferæ, cui quoque probitas Oratoris sincerissima accedat necesse est, ut antea passim evicimus; Quum enim in causis forensibus constanter ab Oratore postulaverint antiqui, ut moribus sit spectatus, prudens, probus & benevolus, multo potiori jure ab Oratoribus sacris postulatur, ut integerrimam egerint agantque vitam sensuque religionis non fucato animati sint. Qui sensus, quum animum ipsum occupaverit, non potest non quoque amabilem velut induere habitum externum, in orationibus coram populo habendis conspicuum, adeo ut delectationem, attentionem, immo etiam affectuum quandam emotionem pariat; Sunt quippe mores & affectus adeo invicem concatenati, ut mutua vi agant; quam ob rem etiam Rhetores utrumque hunc animi statum (ἡδὴ κ. πᾶσι) ad persua-

svadendum referunt. Externa ergo requiritur castitas, decentia, urbanitas, benevolentia, prudentia, cæter. in quibus omnibus moribus quantum sit efficaciam, ad attentionem non minus acuendam auditorum, quam hilaritatem & gaudium ipsis quasi instillandum, nemo ignorare potest. *Primum* ponunt Rhetores *prudentiam*, i. e. facultatem perite judicandi & demonstrandi — "Quem sine prævia meditatione dicere apparet, is parum sollicitam rei de qua agitur, curam, aut contentum quendam auditorum prodit" conf. PORTHAN Disf. de *Moribus Oratoris*. Negligentia igitur omnis non modo in vita Oratoris sed quoque in oratione vitanda est. *Secundum* in moribus est *Probitas*, ut bene PORTHAN in all. Disf. "Sinceritas, justitia, liberalitas, magnanimitas, animi continentia, gravitas, constantia, ex factis & oratione effulgentes omnium oratori animos conciliant, atque veneratione, amore fideque in eum accendunt — Dissidimus semper improbis, suspecta nobis sunt & invisa quæcunque ab iis proficiscuntur." Hinc quoque patet *severitatem* in castigandis vitiis, a nostris Oratoribus requiri. *Tertium* adferunt characterem, *benevolentiam*, qua quis auditorum suorum felicitati ac delectationi prospicere, sine partium studio, sine odio & invidia, aut aliis quibuscunque concitatæ mentis affectibus, studet. Auditores non possunt non eum be-
ni-

nigne exaudire, qui amoris & reverentiæ sensu plenus monita sua ipsis proponit. Huc quoque merito addimus *modestiam* s. verecundiam, licet ad probitatem referri haud incommode posset. Nihil enim insolentia & ostentatione vana pestilentius apud Oratorem, nec mirum est, multis auditoribus tædium creari, quum stultam propriæ laudis videant cernantque captationem. Esse, quam videri melius. *Urbanitatem* tandem & *castitatem* in verbis moribusque externis jure postulamus, quandoquidem homines in societate degentes, speciem quoque externam respiciunt. Subtilis esse potest Orator, pius ac modestus, sed sine decentia ineptus, fastidiumque non nemini movens atque offensionem. Cave tamen credas, eandem exactitudinem circa decorum observari omnibus in locis debere. Generalia sunt præcepta omnibus communia, specialia vero cuique loco adaptanda. Quomodo decentia morum in gestibus se prodatur, in loco de *Actione* Oratoria probabitur.

§. 3. Ad delectandum pertinent non solum mores oratoris, verum etiam orationis *ornatus* universus. Patheticum ornatum, ex Affectibus & Figuris derivandum antea descripsimus, jam vero specialius de habitu orationis ornatiori agamus. Non placet tabula bene delineata, nisi color nativus accedat; sic quoque oratio, quamquam optime præmeditata & argumentis motivisque fortis.

tissimis instructa, raro animum afficit omnium, nisi jucundior inducatur forma, ex imaginibus, tropis, cæt. conformanda. In antecessum vero monebimus, verum omnem ornatum ex *naturali* Oratoris ingenio ac phantasia produci; & licet artem respuere minime debeat, artis tamen est, celare artem. Nativus animi habitus satis quemque docere poterit, qualia admittat ornamenta in oratione, perinde ac cæteris dicendi generibus. Sit porro ornatus *modicus*, ne flores tantum venditemus & condimenta, parum curantes quid solidi sit in ipsis argumentis; *virilis* & cum *simplicitate* conjunctus, ne nugas agere aut ludere cum pueris scenicisque videamur, quo studio nihil ineptius cogitari potest; *varius*, ne semper iisdem utamur verborum coloribus; & denique *aptus* ad ipsam rem adumbrandam. (Conf. præcepta BASTHOLM lib. cit. cap. 25. Disl. INGMAN de *simplicitate, insigni ornatus virtute*). Peccant propterea qui veneres oratorias, allegorias, dictiones poëticas & vanas allusiones ostentandi causa affectant. Natura vero ipsa consulenda est & dignitas materiæ, quam proponere volumus; Si enim in festivioribus religionis nostræ eventibus celebrandis abstinemus ab imaginibus, easdem vero in patheticis concionibus præter verisimilitudinem & contra affectuum naturam adhibemus; si dogmaticis in argumentis
phan-

phantasiæ lufibus indulgemus, moralia autem præcepta nude, sine exemplis atque coloribus listimus, quomodo delectare valebimus?

§. 4. *Fontem* ornatus duplicem potissimum esse, naturam scilicet universam rerum corporearum, & sensum hominis moralem s. æstheticum, non multa eget probatione. *Sensibilis natura* universi sensibus nostris patet omnibus & infinitum fere præbet apparatus similitudinum, pulcri, & varietatis. Scilicet qua late extenditur hic mundus adspectabilis, summa sua objectorum diversitate, magnitudine, partium proportionem, harmonia, ordine & œconomia admirabili distinctus, tam late quoque regnat idea pulcri. Et quanquam sint hominum judicia de pulcro admodum varia fluxaque, in eo tamen omnes consentiunt, bellam naturam imprimis imitandam esse, pulcrumque proprie dici, quod *visus* sensum afficit, propter colorem, formamque venustiore aut motum proportionatum, sed translate quoque hanc pulcritudinis ideam rebus aliis jucundis vindicari, quatenus nos delectant & placent. Ubi ergo res nobis obveniunt, certa quadam sub forma, proportionem & harmonia, sive simplici sive composita, perfectæ, svaves, ornatæ, ornatus quoque exemplo eadem in rebus abstractis s. moralibus describendis producuntur. Porro *natura* nostra *moralis*, s. mens ipsa, quæ tot habet perfectiones atque de

rerum indole, nexu & harmonia, judicare valet, fontem quoque aperit uberrimum ornatu. Etenim videmus intellectualibus & moralibus quibuscunque rebus, sententiis ac verbis inesse ea, quæ non modo vera sunt & perfecta, verum etiam sublimia, utilia & ad felicitatem accommodata. Hinc decori & pulcri sensus communi hominum experientia formatus; hinc morales omnes affectiones & virtutes totidem pulcritudines esse judicamus, atque Infinitum spirituum omnium Patrem longe summis perfectionibus ornatum admiramur. Dubio igitur caret, immensum religionis campum, cæteras ut prætermittamus scientias, optimam pulcri ideam subministrare, oratoribus sacris vivida, non tam phantasia, quam abstractione eruendam. Ad sensuales ergo & externas res quod attinet, earundem amplitudinem, magnitudinem, nexum, ordinem, harmoniam & fines, cæt. juvabit observare, ex quibus omnibus, sive sigillatim, sive junctim consideratis, pulcri enascitur idea, orationibus sacris ornandis accommodatissima. Conf. BASTHOLM cap. 26. Quis sine delectatione illucescentis Solis non refert imaginem ad sospitatoris, Christi, depingendam gloriam; quis immensi maris aspectum ad immortalia nostra post hanc vitam fata adumbranda sine pulcri sensu non transfert? e. s. p. Quomodo vero morales perfectiones ornatus causa, aut ex simili,
aut

aut nexu suo, aut exemplis hominum, in concionibus adfiruantur, satis patet. Hinc proverbio teritur: *exempla illustant* — Pulcrum enim virtutis ideam nemo melius sistere potest ac exornare, quam si probatissimorum hominum attulerit exempla, quibus res abstracta & intellectualis ad subiectum redit & sensus quasi subit nostros. Summum autem exemplar consummatae sanctitatis quodnam aliud, quam Christi, infinitum illud & quovis ornamento superius? Cæterum sublimia quævis, magnifica, insolita & salutaria in ordine rerum sensibilibum non minus, quam moralium, quis non tum admiratur, tum delectationi sibi vertit? Adspice sublimem ambitum cœli ac sidera; considera magnifica & beneficentissima opera Jesu, ordinem naturæ longe superantia; an non utraque in se habent summæ delectationis materiem?

§. 5. Quemadmodum ad sensum pulcri excitandum in universum conferunt omnes Æstheticæ Artes, quarum summa laus est, ut naturam ipsam exprimant, depingant & imitentur, ita ad ornatum oratorium pertinent vividæ *descriptiones, imagines & tropi*. *Descriptiones* & quasi picturæ non possunt carere fictione quadam; quo melius enim phantasie ope res abstractas s. morales, ut quoque absentes quasvis tanquam præsentibus & sensibus velut obvias sistere possumus,

eo plus delectant. Valet hoc de plerisque characteribus hominum diversissimis, virtutibus & vitiis adumbrandis. Non enim ex scholastica subtilitate, sed e vita communis fumere debet Orator materiam describendi, adeo ut per omnes suas partes persequatur objectum, aut per exempla hominum notissima rem illustret. Sic v. c. in vituperanda avaritia, avarum repræsentet hominem, stulto desiderio corradendi opes inflammatum, turpissima ne quidem vitantem media, assiduum quidem & strenuum, sed fluxæ tantum rei fruendæ causâ, immo nec opibus suis utentem, sed necessaria quævis sibi & aliis denegantem, semper novis inhiantem e. s. p. Cui descriptioni non desunt exempla in quotidiana experientia & historia, v. c. Judæ proditoris, Simonis magi, cæt. Quid valeat phantasia & idearum associatio, in graphicis ejusmodi picturis, ad delectandum auditorum animum, incredibile est. Habent quippe ante oculos velut depictam tabulam vitæ, cujus probabilitatem non possunt denegare. Descriptio autem ejusmodi aut *vera* est, quamquam tacita & occulta, aut per fabulam *fiçta* e. c. in parabolis Christi de Samaritano, Divite & Lazaro, cæt. Veras descriptiones videtis Math. 23. Utrumque genus in concionibus locum inveniet, ea tantum cum cautione, ne sub veris aut ex familiari vita desumptis rerum, morum & actionum descriptio-

ptionibus, personas ipsas cum invidia aut adulatione indigitemus, multo minus nominemus. Porro ut concisa sit & partibus suis absoluta, varia, temperata quævis pictura, vix verbis monebimus.

Imagines & Similitudines petuntur ex rerum sentibilium natura, vario quidem usu, & optimo cum successu. Res invicem comparare, morales cum physicis, abstractas cum sensualibus conferre, jucundum judicant homines, unde quoque quotidianus sermo refertus est hujusmodi comparationibus. Heros cum leone, impetuosus cum mare procelloso, modestus cum humili flore, illustis cum alta pino, beneficus cum Sole e. s. p. comparantur. Quæ comparatio ubi fuerit per varias suas partes exposita & continua, sine addita applicatione, *Allegoria* vocatur, qualis est illa Horatii Lib. 1. de republica: *o navis referent* — — & elegantissime Servatoris de religione & Ecclesia sua allegoriæ, quarum usus non modo ad delectandum, sed etiam permovendum erat accommodatus. Quid de hisce præcipiendum sit, docent Rhetores. Rarius quidem in concionibus popularibus jam adhiberi hæc solent ornamenta; Frequentius autem *simplices imagines* in usu sunt, quia adjectam habent applicationem, v. c. exemplum a BASTHOLM citatum: quemadmodum aberrans a luce & in tenebris palrans, continuis expositus est

pe-

periculis & lapsibus, ita quoque peccator a veritate aberrans, vitiisque innumeris se tradens, infelicissimus evadit. Omnis vero similitudo debet esse *accurata, perspicua, elegans, insolita* novaque, & *varia*, nec a re turpi, obicœna & ridicula derivata, ne tædium excitet auditoribus. Exquisitior imago si alicubi adhibeatur, pluribus verbis explicabitur, prout orationis svadeat consilium.

Troporum porro eximius usus ex antea allatis dignoscitur principiis. Vulgatissimus enim fuit mos omnium populorum, transferendi proprias & sensuales notiones verborum, utpote primas, ad alias bene multas res significandas. Cujus moris causam & in penuria lingvarum primitiva, & mentis facultate res inter se comparandi, distingvendi aut conjungendi, & ex liberiori hominum usu quærere oportet. Vulgatissime placuit similitudinis inveniendæ studium, unde *Metaphora*, troporum elegantissimus modus, verbis adjungens quandam figuratam ideam, propter similitudinem. Sic de heroë: *furens ruit leo in hostes*, metaphora est in verbo *leonis*. (Comparatio esset, si diceretur: *beros ruit, veluti leo*). Homo *vulpes* i. e. astutissimus. Aliæ metaphoræ sunt *indefinitæ* & a cujuslibet fingendi libertate pendent, conf. exempla all. Aliæ *definitæ* ex usu lingvæ vulgari e. c. *vulpinus, ardere, inflammari* & innumera vocabula, ex physico

fico sensu ad alium s. abstractum s. moralem translata; in quibus nonnullis residua quædam manlit comparatio, tacite se sentibus ingerens, in aliis autem perit; quis enim in translatis verbis: *generare, alere, oriri*, pro *excitare* cæt. politis, similitudinem semper anxie quærit? Ornatum tamen orationi addunt. Quod ut fiat, petantur metaphoræ

- 1) a rebus *vulgaribus, cognitis & similibus*, exclusis audacioribus Poëtarum *hyperbolis*, quæ orationem popularem minime ornant (nili in pathetico stilo); e. c. *montes cani, florentia lumina flammis, florentes ære catervæ, equitare per undas, lucida tela diei* cæt. (conf. JANI *Ars Poët.* p. 396 —) sunt poëtica, haud imitanda.
- 2) ab *honestis* rebus, ne phantasia lædatur; v. c. in Metaph. *suis, coeni, stercoreis*, de voluptuosis, lordidis hominibus. Læsa honestate verborum læditur auditorum attentio & benevolentia.
- 3) Ne nimis cumulentur, caveamus, nec jungamus dissimilia subjecta & attributa — quod idem est, ac flores floribus ornare, (conf. JANI præceptum, licet aliquanto severius, p. 399. cit. Lib.) Ubi compositio teneatur, sit facta ex simili e. c. vox conscientiae intonat; male autem pro *intonat*, diceretur, *fulgurat, emicat*. — Poëtæ & concionatores sæpius vulnera Christi *micantia* sistunt; quo jure, alii videant.
- 4) Nulla metaphora ex paganismo s. fabulis

Veterum petatur. Deum appellare Jovem, & Fatum pro Divina providentia ponere, indecorum est. *Alius* est *Tropus*, quo immutatur vocabulum a propria sua significatione in alienam, per conjunctionem externam sive causæ, sive effectus, subjecti & prædicati; i. e. *Metonymia*. Sic *pinus* pro *navi*, *arundo* pro *sagitta* aut *fistula*, *ebur* pro *statua eburnea*, *aurum* pro *pecunia* cæt. ponitur ex metonymia causæ pro effectū. Effectus autem pro causa in his sistitur vocabulis: *mortis* pro *morbo*, *ruinæ* pro *turbine*, e. s. p. Metonymia subjecti pro prædicato, e. c. *messis* pro *æstate* & vice versa, *paupertas* pro *pauperibus*, *fascēs* pro *regia dignitate*; *contingens* pro contento, e. c. *poculum* pro *vino*, & quæ sunt reliqua, ex usu familiari facile dijudicanda. *Tertia* Classis Troporum *Synecdoche* vocatur, qua verba permutantur propter conjunctionem internam; Totum pro parte — & pars pro toto sæpius ponitur. e. c. *fons* pro *aqua*, *homo* pro *corpore*, *caput* pro *corpore* s. *homine*, *arbor* pro *ramis* e. s. p. Genus pro specie & vice versa v. c. *quercus* pro *arbore*, *rosa* pro *herbis*, *homo* pro *hominibus*. — *Quartam* classem faciunt Rhetores *Ironiam* ob disjunctionem. Sed de hac vide ad Cap. X §. 8. Addunt his enumeratis troporum generibus adhuc alia, utpote *Antonomasiā*, qua pro nominibus propriis ponitur alia dictio Synonymica, e. c.

Servator mundi pro Christo, proditor pro Juda, legislator Judaicus pro Mose e. s. p. *Periphasin*, qua aliis plenioribus verbis eadem significatur res — *Catachresin*, abulum sive audaciorem translationem verborum — *Litoten & Hyperbolem*, qua supra modum sentus augetur live minuitur. Quis autem non videt hæc omnia genera commode ad priora referri posse? Hyperbole nihil aliud est quam audacior metaphora s. similitudo. Catachresis abusus quidam metonymiæ minime commendandus. Cætera pertinent ad Metonymiam, quando pro subjecto ponitur prædicatum aut aliud adjunctum. Periphrases vero rerum & Synonymiæ inprimis ornatum conciliant orationi; immo in turpibus & odiosis rebus describendis honesta circumscriptio maxime necessaria est, ne castæ offendantur aures. Exempla dedit BASTHOLM.

CAP. XII.

De Elocutione, s. stilo Concionum S.

§. 1. Haftenus de ipsa materie & tractatione argumentorum præcepimus; jam vero de forma verborum s. stilo & sermonis usu, ad orationis scopum accommodando, disferetur. Atque nemo nisi barbarus de elocutionis neces-

resitate summa dubitabit, nec ejus dignitatem in luxurioso, florido, curioso (aff. étato) aut frigido verborum genere ponet; vera enim eloquentiæ laus, optimis dudum oratoribus stabilita, puerilibus non debetur lusibus ingenii, aures titillandi gratia exquisitis, sed maturitati sermonis, rerum gravitati apprime respondentis. Inesse vero debet stilo triplex virtus, prout Rhetores bene monuerunt: *Elegantia, Ornatus & Aptitudo.*

§. 2. Ad *Elegantiam* elocutionis referunt *puritatem, perspicuitatem & urbanitatem.* *Puritas* exigenda est ad Grammatices præcepta, elegantiori usu confirmata. Pecant ergo Concionatores, qui *vel* lingvæ suæ, nominatim Svecanæ, inferunt barbarismos i. e. peregrina vocabula e. c. Gallica: *esprit, genie, talents, moderation, ideal, existence, scen, sympathie, moralite, positif, cultur* cæt. quamquam etiam in vulgari sermone hæc nonnunquam adhiberi sinant recentiores, (quod idem valet de hebraicis & græcis vocabulis, ex originali textu dudum inepte receptis) *vel* ex alius lingvæ genio vernaculam temere fingunt dictionem, vel archaïsmos & solœcismos in vulgari jam sermone inusitados de novo inducunt e. c. *vemödig, &c.* Puritati tamen sermonis non obstant verba quædam aliis dudum suspecta sed idiomate nostro comprobata v. c. *van-skelig, bevekelsegrunder, aflågsna, förnär-*
O 2 ma,

ma, förstora, cæt. modo non in orationibus rudiori plebi habendis adferantur.

Perpicuitas, popularis scilicet & ad sensum hominum communem relata simplicitas dicendi, eruditum omnem abstractumque respuit apparatus. Etenim licet evidentia esse possit in philosophicis quibusdam terminis, longo usu stabilitis ac explicatis, non eadem tamen vulgaribus hominibus patere potest. Igitur termini technici, non solum a philosophis usurpati, sed etiam in Theologico systema adoptati, fugiendi sunt, saltem non sine justo delectu adhibendi. Tales sunt ex philosophico genere: *sedeliga förnuftet, moralisk natur, grundbegrepp, pliktenlighet, positiva straff, sjelfständighet, moraliska anlag, färdigbeter*, quorum loco aliæ simplices commodè proferri possunt: *förnuft, andelig natur, väsende*, cæt. In Theologico autem genere Biblicæ & systematicæ locutiones abstrusiores sunt: *nya födelse, födas af Gud, förnyelse, gamla menniskan, ikläda sig den nya menniskan, inympas i Christo, vara begrafne med Christo, kött och blod, vara i Christo, de yttersta tider*, atque Theologis usurpatæ: *rättfärdiggörelse, görande och lidande lydnad, tillfyllestgörelse, personlig förening, den gamla Adam*, cæt. Male autem taxantur a recentioribus nonnullæ Biblicæ formulæ satis perspicuæ: *försoning, nådens ordning, utvalde, Guds barn*

barn, rättfärdighet, Guds nåd, cæt. in quibus, ut quoque antea allatis, sicubi aliquando, prout æquitas jubet, adhibeantur, Oratoris Sacri officium est, Scripturæ figuratas dictiones propriis suis explicare verbis. Ali- ter enim inepte auditores suos a lectione Scripturæ Sacræ, quæ omnium ratiociniorum ultima basis merito reputanda est, avocaret. Sicne rudior plebs ad intelligentiam Scri- pturæ Sacræ & adolescentem quandam reli- gionis ætatem (*τελειότητα*) non erit perdu- cenda? An delicatulis nostrorum temporum, novos cuilibet doctrinæ adluere gestientium pannos, obsecundandum est placitis? Cave- amus nobis, satemur & urgemus, ne pro- prias & translatas locutiones invicem con- fundamus, nec his quasi mysteriorum ple- nis semper inhæreamus, quum propria nobis præsto sint vocabula, captui vulgi facilia; sed gravem verbi Divini stilum, in ipsis tropis conspicuum, nemo non agnoscat inge- nuus Orator, atque imitetur; dummodo per- spicius sit & cum nostro cogitandi modo consentaneus. Quanta vero sit seges dictio- num mysticarum, a concionatoribus nonnul- lis proprio ingenii lusu formatarum, non attinet hic commemorare. Ascetica Hernhu- tianorum scripta inprimis his abundant flo- ribus male coloratis. Perspicuitati quoque adversantur flosculi Poëtici, in suo quidem genere elegantes, plebi autem obscuri, e. c.

Idrot-

Idrotter, bragder, bekransa, dagens Konung, nattens Drottning, Gudomligheten, Allmagten, ödets lag, visbets Guden, cæt. Immo antitheses, acutæ sententiæ & ænigmata, nimisque longæ *parentheses* utpote ad obscuritatem orationis tendentes, fugiantur necesse est.

Urbanitas filii, & decentia æquo etiam jure Oratori Sacro observanda venit. Nam uti homines ipsi plebei, quum honestiorum in circulo versantur, multas evitant indecoras abjectasque voces, quibus offensionem esse possunt, ita tanto magis Oratores sibi cavebunt, ne incomitas, turpes humilesque afferant & e vitæ quotidianæ usu mutuentur locutiones, quanto certius sit, rem de qua loquuntur non esse domesticam humilemque sed sublimem & dignam. Æquivocas ac inverecundas effutients phrasès, non potest non religionem ipsam opprobrio prostituere apud eos, qui levitate morum aut calumniandi pruritu plus quam sincero virtutis valent studio. Sunt alia verba, quamquam haud inhonesta, tamen admodum trita & plebeja, ut tædium creent — v. c. *draga strå för någon* — *vråka uti sig* — *som man bådär så ligger man* — *skjutsa verlden omkring*, cæt. innumera; conf. quoque GARVE *über d. charact. d. Bauren*; Neque tamen contra adtersum sermonem pertinent quævis urbanæ

facetiae & dictiones, quibus politiores utuntur homines.

§. 3. Post elegantiam stili, *ornatus* quoque ejusdem considerandus est, quem tam ad affectus concitandos quam benevolentiam auditorum comparandam necessarium esse, antea demonstravimus. Nisi enim stili orationis supra vulgarem formam quotidiani, quamquam elegantioris, sermonis exsurgat, placere & fructuere non potest oratio. Dignitas vero stili adesse debet non tantum in singulis verbis & sententiis, verum etiam in toto orationis complexu s. compositione; Verborum ornatus venit ex *Tropis & Figuris*; Sententiarum sive dictionum ex *sublimitate & imaginibus*; Totius orationis demum ornatus ex *nexu, copia & harmonia* omnium partium. *Troporum, figurarum* (Schematum) & *Imaginum* naturam jamjam exposuimus Cap 10. 11 Sine his stilius evadit sterilis, frigidus & infructuosus. *Sententiarum* inoleum nunc delibabimus, quatenus stilum ornatiorem reddunt; Pertinent quidem tam ad docendum, quam delectandum; delectandi tamen consilium palmarium esse videtur. Acutas quippe orationi inspergere sententias, majorem excitabit apud auditores attentionem voluptatemque, qua erecti promptiores se praebebunt ad argumenta ipsa meditanda; immo diutius memoriae haerent haec lumina orationis, quam longa argu-

gumentorum series; quare etiam popularis omnis ævi sapientia in proverbiiis gnomisque sita fuit & comprehensa. Quis sententiosa dicta: *ut sementem feceris, ita metes — esse quam videri melius, — gloria sequi, non appeti debet, — obsequium amicos, veritas odium parit, — virtus sola nobilitat*, cæt. ad vitæ ipsius usum non refert? Sit autem sententiarum usus *temperatus*, ne nimis exaggerentur & totam impleant orationem, unde contrarii prorsus exorirentur effectus, tædium, molestia, perturbatio; Sit *nativus*, non affectatus, quippe lulum ingenii cito animadvertunt auditores; sit intime *conjunctus* cum materiæ ipsius *dignitate*, adeoque *sublimis*; historicæ quippe aut vulgares res sublimem & sententiis refertum non patiuntur stilum, sed vulgarem & simplicem. Sententias ergo Biblicas imprimis adhibere debet concionator, quales in Proverbiiis Salomoneis, sermonibus Christi, & scriptis Paulinis frequenter leguntur. In ipsa denique *compositione* orationis quid attendere debeamus, melius ex exemplis & usu quam præceptis discitur. Ita enim argumenta omnia & motiva tropis, schematibus cæterisque partibus ornatus innexa esse debent, ut stilus *aquabilis* & *sibi constans* videatur. Si in eodem argumento jam humilis & depressus, jam sublimis & magnificus regnat dicendi modus; si nulla *harmonia* inter omnes

con-

conspicitur partes, si *copiosus* non fuerit stilus, ubi rerum ubertas vel gravitas copiam ex-
poscat, an ornata dicetur oratio? Tantum
tamen abest, ut tautologias ineptas, aut mo-
nologiam commendemus, ut potius copiam
omnem ac varietatem stili ex rerum natura,
affectuum vi & ingenii felicitate oriundam
putemus. Ut ergo omnia complectamur ver-
bo, universus stilus tum demum ornatus au-
dit, cum *figuratus*, *efficax* (patheticus),
sublimis, *copiosus* & sibi constans, atque
harmonicus sit.

§. 4. Quod reliquum est, nisi *aptus* fu-
erit stilus oratorius, frustra cæteras illius
laudes in auditorum usum commendabis.
Unumquodque vero genus materiæ dicendæ,
diversam postulat elocutionem. Histori-
cæ narrationes ac expositiones in univer-
sum quidem simplicem amant stilum nullis-
que coloribus interstinctum, sed ubi illustra-
ta Religio ejusque statore, Christi, sunt
enarranda, festivior sublimiorque incedat o-
ratio necesse est. Dogmaticæ veritates ar-
gumentis potius quam figuris, morales au-
tem ac patheticæ figuris, exemplis, imagi-
nibus sunt enunciandæ; Immo in utroque
genere delectus rerum ac verborum regna-
bit, perinde ac omnibus æstheticis in artibus
expositio apta esse debet. Altera ratio apti-
tudinem svadens, est diversus auditorum ha-
bitus. Concinnas quippe & exactiori arte
ela-

elaboratas sententias, formas, imaginesque plebs raro percipit, neque vim earum assequitur. Contra vero nimiam simplicitatem & popularitatem cultioris sortis homines non ubique ferunt, quin delasatos semet inde sentiunt. Quoties igitur orationes coram illustriori auditorio habentur, stilus quoque ornatiorem induat oportet formam. Raro tamen aut nunquam evenit, ut omnes auditores elevati adeo sint ingenii judiciiue, ut solummodo ad eos respicere debeat concionator, nullam rudioris agens curam plebis. Mixtis auditoribus, mixtus & quidem apte compositus stilus est adhibendus; id vero omne non regulis sed usu discitur.

§. 5. Ex ipso verborum delectu & compositione orationis enascitur harmonia, quam *numerus oratorum* appellant. Quum enim multa vocabula ad sonum rerum sint formata; & ad exprimendum quemcunque affectum fere sua pertineant verba, ut usus docet familiaris, sollicito ergo caveatur, ne ineptis verbis affectuum lædatur vis. Præter hanc vero *harmoniam* verborum, multum quoque ad numerum oratorum confert *periodorum* justa ratio, in quibus & nexus idearum continuus & membrorum omnium verborumque se invicem excipientium ordo & velut circuitus conspicitur. ³Fœlicissimus enim, ait QUINTILIANUS, sermo est, cui & rectus ordo

do & apta junctura & cum his numerus opportune cadens contingit.”

CAP. XIII.

De Pronuntiatione.

§. 1. U certum est, nullam ideam vivide aliis sine interveniente sermone, aut vocis usu, communicari posse, hominesque in quotidiana vita sermocinandi omnem artem & ad necessitates suas mutuas sublevandas & suavitatem quandam externam componere, ita etiam operam dabit Orator, ut externos suorum auditorum sensus voce sua & declamatione afficiat; nulla enim veritas animum persuadere potest, nisi auribus bene excepta fuerit. Proinde magnam hanc declamandi peritiam salutarunt veteres, exquisitissimo & ad naturam accommodato modo præcipientes, quid in hoc genere Oratori observandum esset. Quorum præcepta, in multis licet ad concionandi methodum, utpote simpliciore, non semper attemperanda, plerisque tamen in casibus proficua nostratibus judicentur oportet.

§. 2. Generalia primum vocis requisita, duplici de ratione sunt consideranda. 1) In ipsa *Qualitate vocis*. Docet vero ipsa natura, vocem, qua pronuntianda sit concio sacra,
de-

debere *claram*, distinctam, puram, adeoque non balbutientem, raucam hælitantemque esse: sed si vitium hoc naturale fuerit, emendandam; dein *flexibilem*, "quam intendere, submittere, variare pro rerum & verborum varietate facile valeamus" — *Suavem*, ne aures auditorum asperitate vocis offendamus; — *Naturalem, æquabilem & constantem*, ne spiritum retrahendo interrumpamus res ipsas. 2) In *Quantitate* vocis evitanda est nimia exilitas. *Grandis & alta* sit pro multitudo auditorum, *citatiox* aut *moderation*, prout affectus requirit. Nimia tamen tarditas sive celeritas in omnibus sermonibus siue publice siue privatim pronunciandis tædium movet; Sic quoque nimis elata vox aures fere conturbat. Qui enim vocem suam ad decentiam & auditorum habitum non rite modulari sciunt, neque curant quid quovis loco ad sensa animi exprimenda aptum sit, pessime rem agunt. Quantitas ergo vocis non semper eadem, i. e. monotonica, nec dura, rustica, intonans esse debet, sed *varia* pro rerum argumento attemperata. Historicus quippe stilus & dogmaticus leniorem requirit vocem, patheticus fortiozem, paracleticus submissam. In precibus qui extollit vocem, parum modeste agit. Cæterum in omni declamatione observent concionatores, rem sacram penitus a nimia illa exacti-

tu-

tudine abhorrere, quam profani oratores tam studiose sectabantur.

§. 3. In usu & conformatione omnium partium orationis Sacræ hæc teneat Orator facer, ut postquam submissiori voce initium fecerit a precibus, ad Deum directis, Exordium aliquanto altiori & distincto modo proferat, habita ratione auditorum, qui ad attentionem excitandi sunt; Neque fortior & elatior sonus adhibebitur, nisi festiva & magnifica sit res, a qua incipiat. Textus ipse facer tardiori voce prælegendus, quia reverentia Divino verbo debita læderetur, si citato quodam cursu properaret Orator. Propositio itidem tardiores amat declamationem, ut memoriæ suæ melius infigere eandem possint auditores. Nec male agitur, si interdum Propositio repetatur. Hinc vero cum ad demonstrationem proceditur, æquabilem servet modum Orator, distinctius tamen argumenta quævis propositurus; etenim qui placida mente veritates maxime salutares meditari & scrutari cupiunt auditores, remoram haud exiguam sibi objectam invenient, si citatim easdem pronuntiaverit Orator. Ubi elencho quodam arguendi sunt errantes, varius inducatur objectionibus & responsionibus tonus, ut has ab illis rite discernere valeant omnes. Pathetico autem in genere, si ve ad flectendum si ve castigandum adaptando, elatior jam increseat pronuntiandi ratio, mi-

minacia minacibus, tristia tristibus, fortia fortioribus exprimere gestiens verbis. — Hinc quoque vulgatissimum esse in concionibus reperimus, ut usus & applicatio, quasi ultima orationis pars, imprimis gravi & pathetico declametur tono. Atque prout quisque bene institutus, ac nobili animatus affectu fuerit, variam modulandæ vocis artem, ex propria observatione ac praxi plus quam ex regulis ediscet.

§. 4. Nonnullas tandem addamus cautiones: 1) Ne naturalem ac sibi familiarem tonum deferant concionatores, temere alios imitaturi. Exquisitum enim imitandi studium raro placet aut placere potest in suggestu sacro, quanquam in histrionibus optima sit laus. 2) Ne incidant in monotoniam, sed nec omnem flexibilitatem vocis a scenicis mutuentur, quod e diametro contrariatur dignitati orationum sacrarum. 3) Ubi vitia quædam naturalia perspecta fuerint, sollicita emendentur exercitatione. 4) Antequam ad publicam declamationem quis accedat, privata sæpius ponat tirocinia in perlegendis ac pronuntiandis optimorum Oratorum exemplis. Juvabit quoque sincerissima amicorum expectere judicia, ne sibi ipsi indulgere aut assentari perperam advescat novus Orator. Trahit enim sua quemque voluptas.

§. 5. De recitandis ex memoria concionibus & arte quadam Mnemonica necessario
ex-

excolenda, ut aliquid moneamus, clarum esse arbitramur, plus ad commovendum valere conciones memoriter pronuntiatas, quam quæ ad scriptas enarrantur litteras; siquidem liberior vix poterit exoriri ac promoveri affectuum exprimendorum potestas, quam si declamatio peragatur ad memoriam. Quem morem constanti usu servarunt Antiqui Oratores, bene animadvertentes, nullam vim ad persuadendum habere orationes, nisi libero spiritu & ad auditores accommodata fluerent quasi ac permanerent. Hinc quoque adminicula quædam mnemonica sollicitè excogitarunt memoriæ adjuvandæ causâ, in quibus associationem idearum fundamenti loco positam esse liquet. Quamquam vero non eadem sit nostrarum concionum ratio, ac antiquarum, utpote longiorum multasque per horas pronuntiandarum; magni tamen refert, etiam in brevioribus illis tantum istiusmodi servare morem, a quo recedere non nisi extrema urgente durioris naturæ necessitate licebit. Advescant ergo sacri præcones jam inde a primis concionandi initiis, memoriam suam, non quidem serviliter, sed liberius colere, exercere, acuere; Discant res quasvis morales & abstractas cum sensibilibus rerum & locorum momentis adsociare; disponendi & ad justum ordinem argumenta sua exigendi officio nunquam non assidue in hæreant; elaboratas demum orationes suas sæpius

pius repetendo, meditando, alta voce recitando percurrant, ut ab ipsa phantasia sensuumque audiendi & intuendi consociata manu fortiora arripiant reminiscendi instrumenta; nec ulli parcant in hoc genere labori & exercitationi. Cæterum dignus qui perlegatur locus de memoria, in Quintiliani *Instit. Orat.* Lib. XI cap. 2.

CAP. XIV.

De Actione Oratoria.

§. 1. Quam necessaria sit membrorum & gestuum corporis apta ad animi sensum exprimendum conformatio satis superque inde patet, quod ex communi hominum experientia animus non modo artissime sit cum corpore connexus, verum etiam sensus suos & affectus vehementiores externis signis semper prodere soleat. Neque tantum affectus omnes quendam motum & gestum corporis secum ferunt, sed habet quoque tranquillius animi status in ipsa rei demonstratione & argumentorum elocutione id sibi privum, ut corporis forma inde quodammodo temperetur. Sub meditatione quidem abstrahere semet videtur animus ab influxu corporis, cum vero ea quæ meditati sumus, aliis communicare volumus, ac vivide ante oculos sistere, non amplius.

plius manent corporis membra immota, sed una cum voce exserunt sese in actu. Si enim absque sono articulado sermonis interdum, ope signorum externorum, sensa sua vivide quasi depingere possint ac soleant mimici, tanto major erit vis signorum voci addita. Nullum ergo est dubium, quin Orator Sacer quivis de actione debeat esse sollicitus, ne vultu ejus aut cæteris gestibus, male compositis, lædatur & infringatur orationis consilium.

§. 2. In omni vero actione tria potissimum observentur momenta, quod scilicet *emendata* s. elegans, *ornata*, atque *apta* sit. *Elegantia* & decentia actionis in eo consistit, ut naturales, simplices, perspicuos & dignos induamus gestus, quales homines in honestiori convictu exserere solent; adeoque vitandum, ne caput nimis rigidum aut crebra commotione concussum, oculos compressos sive nictantes, os tumidum sive rictu deformatum, vultum tristem & asperum, manus huc illuc vibratas aut plane immobiles, nec demum totum corpus vacillans, immotum sive inclinans ad alterutram partem sistamus conspicienda. Hæc enim & aliavitia, saniori omni contraria gustui, non possunt non attentionem auditorum ac benignam intervertere opinionem. Ubi vero modestia & cæteræ virtutes in vultu, ore ac gestibus elucet, promptos semet præbebunt qui audiunt, immo reverentiæ quodam sensu affectos.

Ornatus sive patheticus gestuum habitus quoque consideretur oportet. Etenim quamquam minime commendemus histrionicam actionem & gesticulationem, quippe quæ a religionis materie & dignitate quam longissime abhorreat, atque ad risum movendum accommodata sit, non omnem tamen corporis positionem aut gestuum motum indifferentem & affectibus animi exprimendis æque idoneum esse, evidenter patet. Naturæ scilicet humanæ reclamaret, qui verba & gestus animi sensibus exæquari non postularet ab Oratore Sacro, sed fusque deque haberet, quomodo orationes publice proferantur. Habent vero affectus omnes & mores Oratoris propriam sibi actionem, quasi per naturæ leges præscriptam, cui renuntiare non convenit. In admiratione & stupore manus sursum tollere, in metu quovis & tristitiæ sensu pallefcere, sub lætitiâ hilarem induere vultum, præ modestiâ & verecundiâ oculos demittere, & quæ reliqua semet exserere solent signa, familiarissima hominibus sunt & fere connata. Hæc igitur signa tum animadvertat tum imitetur orator Sacer, qui flectere alios voluerit, nisi machinæ instar, immobilem se sistere præoptaverit.

Apta demum sit actio universa, h. e. pro dicentis ipsius, auditorum, loci ac temporis, materiæ dicendæ & affectuum ratione definita. Senes non eadem ornat vivacitas gestuum, quæ juvenes, nec juvenum est,
gra-

gravitatem senum imitari; rudiores plebem non afficit mitior illa comitas in perstringendis vitiis, quam politiores homines jure quodam expectant, sed severior adfit, nec tamen immoderata, gestuum conformatio. Cæterum experientiam, optimam magistrum sequantur concionatores. Breviter ergo monebimus: 1) Ut abstineant semet oratores a nimia politiorum hominum consuetudine & affectatione. Quod enim in vulgari consortio tolerari & laudari nonnunquam solet, in suggestu sacro nauseam movebit. 2) Ne præter naturæ suæ habitum alios imitentur, peregrinos gestus sibi adsciscendo; Naturam si expellas furca, tamen usque recurrit. 3) Ubi vero existantiora fuerint naturæ vitia, nulla arte corrigenda, melius erit, ab Oratoris provincia desistere, quam populo velut spectaculo semet exhibere.

Perorationem tandem, ultimam hanc orationis partem, in usu & applicatione sitam, non penitus hoc loco præterisse convenit. Quemadmodum vero origo ejus s. causa non quidem ab extrema quadam concludendæ orationis necessitate, sed a decentia, potius atque auditorum statu vario repetenda est, ita eam secum feret hæc ipsa ratio utilitatem, ut siue uno quasi obtutu totam orationis summam nexumque, brevi sub enarratione, perspicere, siue ad affectus commoveri possint auditores. Quod utrumque genus,

ανακεφαλαιωσις, *repetitio rerum* & το παθητικόν, eatenus quoque perutile est, ne abrupta nimis videatur orationis pertextæ tela. De concionibus ergo Sacris, rite concludendis, hæc breviter monuisse juvabit:

1) Commendatio omnis propria lausque, in quam profani Oratores haud raro descendere solent, nullo modo locum, nisi fortassis in Valedictoriis Funebribusque obtinet orationibus; 2) Prout materia dicendi fuerit historica, didactica, pathetica, varia quoque suboritur perorandi ratio. In *analytica* & *historica* concione nulla ferme rerum repetitione, sed practica applicatione opus est; *Didactica* vero & *synthetica* concio propter ubertatem rerum & argumentorum, tum brevem harum partium requirit enumerationem, tum quoque practicam admonitionem; *Patheticum* autem genus, utpote totum affectibus commovendis consecratum, uberiori non eget studio, nisi quod gravissima in fine orationis resumere possint incitamenta. 3) Vulgatissimum morem applicandi orationem pro diverso auditorum statu, siue sinceri & probi fuerint, siue impœnitentes & impii, tanto magis (cum delectu tamen) retinendum putamus, quanto certius religionis consilium sit, emendare. 4) Sufficit sæpius colophonis loco apponere gravem quandam S.S. sententiam, hymnum aut vota, in quibus auditorum emoti animi haud sine summa tranquillitate subsistere possunt.

SCIENTIÆ PASTORALIS

PARS SECUNDA.

CATECHETICA.

CAP. I.

De Catechetica universa.

§. 1. Præcticam Religionis Christianæ, ad vitam feliciter transigendam accommodandæ institutionem quibuslibet quidem Christianis civibus, parentibus, præceptoribusque incumbere, speciatim tamen Ecclesiæ doctoribus, tam publico quam privato nomine, devolutam esse, omnibus patet. Ut enim universum pædagogicum munus male administraretur, nisi qui ex instituto docerent pueros rudioresque adessent, ita male esset cum Ecclesia Christiana actum, nisi partem hujus pædagogicæ Scientiæ, quæ religionem ac mores Christianos spectat, ministri ejusdem tractarent fideliter, ac mentibus instillarent. Neque id tantum in concionibus sacris, verum etiam catechisationibus velut ab origine & ordine suo fieri debet ac solet. Prædicatio nempe verbi Divini, utpote maturioribus

rioribus præsertim consecrata auditoribus, continuoque orationis fluxu exantlata, fundamentis in juvenili ætate jamjam positis ut plurimum innititur, quare etiam, si ratio temporis habenda est, catechisatio omnis antecedit homileticam artem & praxin, a qua tam quoad docendi genus, quam formam & stilum, differt.

§. 2. *Catechetica* est Scientia, optimam tradens rationem, religionis christianæ essentialia capita, imperitis ac rudioribus, orali institutione & commercio instillandi & ad vitæ usum applicandi. Ut vero hæc rite tractetur Scientia, necesse est non modo materiem ejus ac scopum, formam, partes ac genera varia, verum etiam fontes & adminicula, quibus utendum sit, sollicitius indagare; dehinc vero juvabit præcepta tradere sive methodum, in religiosa omni institutione necessariam; Quibus rebus accedat oportet succincta librorum catecheticorum commendatio & historia. Naturam ergo essentiamque hujus artis imprimis in methodo, religionem practicam ab elementis inde suis usque ad perfectiorem quendam gradum rudioribus instillandi, sitam esse, sponte invenimus. Fuere autem v. c. GRÄFFE in *Katech. Lebrb.* qui ad ipsam definitionem & naturam Catecheticae pertinere postularent, ut ratio docendi semper dialogistica esset; verum enim vero, licet optimus plerumque
suc-

successus ex dialogis derivetur, certum tamen manet, catechisationem omnem imitari familiaris colloquii indolem, quod nec ad philosophicum sive oratorium rigorem exigi, neque non interrupto aut vario loquendi modo institui soleat. Quemadmodum enim in vita hominum quotidiana familiaris ejus usus tam sermone mutuo & colloquio, quam præceptis, exemplis & narratiunculis continetur, ita quoque religiosi in rebus ac conventibus catechetici utrumque valebit genus. Bene KÖCHER definit Theologiam catechetica, utpote eam Theologiam (rectius Religionem) tradendi rationem, quæ rudioribus & imperitis maxime convenit, atque præcipua scituque summe necessaria doctrinæ christianæ capita, cum theoretica tum practica, per quæstiones & responsiones ut plurimum exponit.

§. 3. Differt vero *Catechetica* a *Catechisatione* & *Catechesi* s. catechismo, cum quibus confundi interdum solet; *catechesis* enim, licet proprie eadem sit ac *catechisatio*, i.e. institutio, metonymico tamen sensu adhiberi sivevit de religione s. Theologia populari, i. e. complexu omnium dogmatum religionis christianæ simpliciori hominum captui familiarium; *Catechetica* vero, utpote scientia, tradit veram variamque methodum catechisandi i. e. in ipsis simplicissimis ac maxime salutaribus veritatibus instituendi; atque ne-

mo non agnoscat, popularem h. e. plerisque ex populo christiano obviam, familiarem & essentialem theoriam religionis, in multis definitam esse, omnibusque fundamentalem ac absolutam, (quia christianum nomen ne locum quidem sine positivis de Christo dogmatibus cet. obtinet), in aliis vero conditionatam, pro ratione captus juniorum ac rudiorum propinandam. Unde sequitur, magnam requiri prudentiam & diligentiam in expositione rerum variis auditoribus accommodanda; usus vero ipse optimam catechisandi edocebit rationem, quemadmodum theoria regulas præscribit in usu observandas, indeque desumptas.

§. 4. Ortum autem est nomen cateche-
seos, cæt. ex probatissimorum auctorum Græcorum (LUCIANI, PLUTARCHI, SEXT. EMPIRI) usu, quem Novi Test. Scriptores una cum Patribus Ecclesiasticis adoptarunt, eo tantum discrimine, quod cum *κατηχεω* (propr. *levem sonum edere, aures alicujus personare*) *viva voce instituere*, generalius de omni institutione & doctrina usurparetur a profanis, ut quoque nonnunquam a Sacris Scripturis e. c. Act. 21: 21. 24., specialius tamen ab his ad religionem & institutionem Christianam restringeretur. Act. 18: 25. 26. Rom. 2: 18. 1 Cor. 14: 19. Hinc *κατηχημενοι* dicebantur, qui primis in elementis christianæ doctrinæ instituendi erant; baptismali
autem

autem ritu jam initiati, *Κατηχηταί* appellati, Nostros jam, inde a Luthero, temporibus *catechesis* omnem elementarem & rudioribus quibuscunque, baptizatis dudum, christianis impertitam doctrinam designat; *catechetæ* sunt, qui in elementis religionis instituunt, sive sint doctores Ecclesiæ sive minus.

§. 5. *Obj. 1um s. Materia Catechetica* non potest aliud salutare, quam doctrina christiana popularis, rationis & Scripturæ innixa argumentis, atque ad usum revocanda. Oppido ergo patet, 1) non modo religionis naturalis primaria capita, verum etiam positivæ illius, per Christum ejusque Apostolos promulgata dogmata essentialia, ut quoque 2) historica tam de Christo & ejus mirabilibus factis fatisque, salutem nostram & confirmantibus & constituentibus, quam de religione in genere momenta h. e. brevem historiam religionis Sacrorumque librorum præcipuorum succinctam notitiam, huc pertinere. Patet porro, practicam omnem morum Christianorum theoriam intime connectendam esse cum historicis & positivis veritatibus, non solum propterea, quod omnis virtus ac morum probitas ex celsissima idea Dei & fide in Christum ortum ducere debeat, sed etiam quia ex Divina Christi auctoritate omnis nostra vita salusque pendeat. Non enim perinde est, quomodo de Christo, Sospitatore summo, cogitemus & sentiamus,

tiamus, neque non interest scire modum, quo salutem, id vero est, gratiam Divinam & conscientiae pacem adipisci possimus. Fundamentum igitur omnis religionis nostrae & institutionis popularis a Christo, quem utpote Dei filium & cum Deo conjunctissimum fide amplecti convenit, petatur necesse est. (Legi meretur KÖPPEN lib. *Wer ist ein Christ*, & STÄUDLIN *Beyträge zur Philosophie u Geschichte d. Relig.* 1. Th.) Quam fidem qui abnegant, abtineant penitus a catechetico munere, quod minime Deisticis consecrandum est principiis. Merito ergo taxamus nonnullos catecheticae praeceptores novissimos, qui arte quavis & subdola & audaciori, palmaria Christianae religionis dogmata evertere & ab institutione rudiorum penitus remove, quia positiva scilicet sunt & miraculis confirmata, satagunt, solam naturalem qualemcunque religionis umbram catechumenis relinquentes. (Ejus generis sunt DAUB *Lehrbuch d. Catechet.* 4. Theil. GEBHARD *angem. Sittenlebre*, cæt.) Taxandi quoque sunt, quotquot catecheticis suis praeceptis infinita commenta philosophica, inanes otiosaeque quaestiones de rebus, ad religionem non pertinentibus, diæteticiis puta, physicis aliisque, immo quoque inutiles & captui plebis parum idoneas adsuunt expositiones. (Qualia sunt multa in GRÄFFE *Lehrb. d. Katechet.* KAMENZ *Katech. Handbuch*). Neque non

non animadvertendum est in morem nonnullorum, multa prolixius & ad tædium usque de præceptis moralibus differendi, reliqua vero, ad fidem in Deum & Christum ejusque salutiferam mortem concernentia, leviter tangendi. Sunt autem moralia religionis nostræ momenta per se satis perspicua, nec longiori egent demonstratione, quia in hominum sensu & experientia sunt fundata; obligandi vero omnem vim ex Divina & speciatim Christi sortiuntur auctoritate. Hinc sequitur, Catechetica institutionem omnem oriundam esse a notionibus de Deo, Christo & salutis præscripto ordine, qui quidem præsupponit notitiam hominis, peccati labe infecti. Quibus rebus cognitis, moralis demum hominis perfectio s. sanctitas Christiana commode proponi poterit. Ethica ergo universa dogmaticis essentialibus veritatibus superstruatur necesse est.

§. 5. De summa *utilitate & necessitate* religionis popularis, quam Christiani profiteri atque in vitæ suæ normam convertere debent, nemo sobrius dubitavit. Quæritur vero jam de ipsa catechisatione & Scientia catechetica, utrum ea tantæ sit difficultatis, tantique momenti, ut sine varia præceptione non possit una cum vera religione subsistere & promoveri. Atque certum est, religionis doctorem, solida instructum scientia dogmatica & Biblica s. Exægetica, posse ex usu frequenti

quenti atque aliorum exemplo edificere, quomodo catechumenis suis salutarem proponat doctrinam; Interim tamen quum pauci admodum sint harum rerum capaces, & longo temporis intervallo opus sit, ad veram methodum catechisandi plenius exhauriendam, multum omnino refert ad hanc adsequendam metam, si brevis & adæquata Scientiæ Catechetici præstruatur idea. Cujus necessitas, primo, Catechetarum ratione habita, patet inde, quod stimulos ipsis addat verius ac subtilius in ipsam dogmatum naturam & veritatem inquirendi; 2) Attentos reddat ad præjudicia vulgi feliciori cum successu debellanda, vitiaque corrigenda; 3) Immensam utilitatem unacum animi delectatione ex religionis veræ progressu, a catecheticis haud leviter pendente exercitiis, pariat; Quin etiam 4) continua sit veluti schola vires quasvis animi & dicendi artem exercendi; Oratores quippe sacri ex catechetica praxi imprimis concionandi facultatem indies perpolient.

Quomodo porro crebra catechisatio & institutio in veritatibus religionis nostræ proficit rudioribus & plebi universæ, tam ex juniorum quam adultiorum classe, neminem latere poterit, qui, quanta sit plebis impotentia proprio Marte sibi suisque notitias ad salutem sufficientes comparandi, quantaque plerorumque ex plebecula sit ignorantia, sordida & negligentia, sicubi libimetipsis re-

lin.

linquantur erudiendis, quot demum vulgi errores, quotque infinita obstacula in religionis praxi semet sistant, secum perpenderit. Longa dudum experientia evictum dedit, optimam Christianis civibus in religione & moralitate vera imbuenda viam sollicita pandi institutione. Hac scilicet vires ingenii animique explicantur sensim; hac quoque mores performantur & stabiliuntur. Etenim multum licet concionibus exaudiendis proficere possint homines, rudiores tamen ac pueri non item proficient; Immo sine crebra repetitione elementarium veritatum, ac exercitatione propria, retardaretur progressus adultiorum. Cæterum praxis ipsa pietatis hoc adiumento carere nequit.

CAP. II.

De Catechisationum scopo.

§. 1. Quamquam Pastoralis muneris partes in universum ad institutionem non minus, quam emendationem Ecclesiæ, tendere antea demonstravimus, specialia tamen nonnulla momenta in hoc genere sunt delibanda, quatenus catecheticum spectant munus. In confesso scilicet est, Oratoribus Sacris non adeo amplam & ubique aptam in concionibus patere instituendi, commonendi & corrigendi.

rigendi viam ut in catechetico studio, quod ex instituto ad rudiores dirigitur illustrandos atque formandos. Immo certissimus usus edocuit, frustra haberi ut plurimum conciones, ubi catechetica doctrina neglecta antea fuerit. Surdis quasi narratur fabula, & imperitis sistitur res, quavis attentione dignissima. Cæterum tam diversi sunt auditores in cultu publico sacro celebrando, ut sine iusta præparatione non omnes possint verum usum inde percipere. Doctores igitur religionis pro scopo habebunt, elementaria ponere doctrinæ & morum fundamenta.

§. 2. Primarius isque latissimus scopus Catecheticae est plebem *instituire*. Quocirca considerari debet tum facultatum animi ratio, tum vera earundem ad notitias comparandas applicatio. Excolere enim intellectum, rationem, memoriam & phantasiam, ut veritatem amplecti mens possit, summa jubet necessitas. Est vero tanta ingeniorum, præsertim ex plebe, diversitas, tarditas & negligentia, ut operæ pretium reputetur summum, vires rudiorum exercere & explicare. Teneat igitur minister Ecclesiæ, injunctum sibi esse, non modo sollicita inspicere cura, quomodo domestica per parentes aliosque administretur institutio pædagogica, verum etiam sedulam suam, quantum possit, eandem ad metam conferre industriam. Prima quidem elementorum, in litteris & mecha-

chanica lectione positorum, arte jam supersedemus exponenda, visuri tantum, qua via mentales facultates juniorum rudiorumque sint ad religionem imbuendam excolendæ. *Memoria* fere omnium prima est, sine qua intelligendi vis subsistere nequit; vicem quippe sustinet thesauri cujusdam, in quem perceptas suas ideas reponere indeque depromere suosque in usus convertere mens possit. Mature autem hanc memoriam ad religionis salutiferas ideas amplectendas componi debere, prudenter agnovit cœtus Christianorum universus. Temeraria quippe sunt nonnullorum conamina, puerilem memoriam a religione arcendi, quia sublimia & abstracta ejus dogmata captum superent tenerioris ætatis. Elto vero, pauca omnino esse momenta religionis theoriæ, quæ juniorum & rudiorum possint mox subjici judicio; annon utile tamen erit, memoriter ea tenere, donec intelligendi sensum accrescat facultas; modo caveatur, ne multitudo rerum & quidem abstractarum oneretur mens? An Biblica historia simplicior, una cum formulis symbolorum, precum & præceptorum Christi generalium e. s. p. intellectum penitus subterfugit puerilem? Nullane Dei, legis Divinæ, Christi, amoris in Christum ingenerari poterit idea, nisi quæ subtilem sapiat philosophiam? Immo vero omnis nostra idea Dei symbolica est; cur ergo in infantibus eam

dam-

damnamus? Memoria certe rudiorum non adeo vacua sive otiosa est, ut vulgo habetur; modo justis circumscribatur limitibus, & cogitandi suffulciatur arte. Summo ergo jure, sed haud sine quodam delectu, libros catecheticos ad acuendam memoriam commendamus. Neque negligat Catecheta gravia quædam dicta biblica, effata Christi, cæteraque discipulorum suorum mandare memoriæ.

Intelligendi autem facultas universa, qua non modo sensibus obvias, verum etiam morales res, earumque formas, naturam, nexum, causas, effectus, similitudines discriminaque percipere & dijudicare valet animus, ea imprimis est, quam inde a teneris exercere, explicare atque ad religionem attemperare debet christianus doctor. Mittamus subtiliorem analysin intellectus, judicii, acuminis, ingenii & rationis, logicamque omnem artem, utpote rudioribus inexplicabilem, plane ac nunquam attingendam. Satis est, attentos eos reddidisse ad mentis suæ non solum simplicem operationem, ideis quibuscunque percipiendis occupatam, verum quoque judicandi & ratiocinandi artem, qua res varias inter se conferre, ab effectu ad causam & vice versa recta via transire possint. Uberrimam huic facultati alendæ materiem dabit popularis religio & catechisatio tempestiva. Qui ipse oculis suis aut alijs sensibus intuitivam sæpius comparare
[pot-

potest ideam rerum externarum & causarum, ultro quoque notionem Dei, imperfectam licet, formare sibi valebit; qui testimoniis aliorum fidere sincerissimis non recusaverit, is demum, si vel maxime incultus fuerit, auctoritati Christi Divinæ fidem non denegabit; & quænam adferri potest essentialis veritas doctrinæ christianæ, de cujus certitudine & salutifera natura quodammodo persuaderi non possit simplicissimus homo? Proinde ratum habeat sibi que injunctum doctor religiosus, dogmata ita tractare, ut cedant in juventutis emolumentum. Quo magis enim intellectum illius acuere studeat, eo plus valebit; immo lætus animadvertet, sponte quasi rudiorum illustrari mentem atque a simplicioribus & antea cognitis rebus ad sublimiores sensum transire. Morales vero veritates imprimis sunt intellectui hominum communi familiares, quas si morosius quis vellet verborum exponere ambagibus, idem ageret ac lucem meridianam lucere multis probaturus. Nec sensui ac usui plebis communi ita diffidendum est, ut res tristissimas v. c. de tempore, spatio, cet. nimis demonstramus. Nisi vero institutio omnis accommodata sit ingenio & indigentis audientium, attentio peribit. Quomodo autem *Attendendi & reflectendi* facultas alenda sit, paucis quoque videamus. Quemadmodum in rebus naturalibus & physicis, ita quoque in
reli-

religiosis ac moralibus, ab ipso objecto ejusque natura, dignitate, novitate, utilitate, necessitate & harmonia petimus causam vera videndi. Quo veriora, utiliora ac evidentiora rerum fuerint momenta, eo plus ad attendendum excitant. Accedat tamen huc forma ipsa proponendi, jucunditas sermonis, brevitās, familiaritas, patientia; atque ante omnia referat doctor animos auditorum ad sublimem Divinæ præsentiae sensum, quem precibus suis non minus, quam continuis sub vitæ eventibus, dictis factisque recolere decet. Nec supersedeamus in instituendo, exemplis, similitudinibus, narrationibus, allegoriis (ad morem Servatoris), repetitionibus, exhortationibus encomiisque uti; his quippe adjumentis rudiorum mentibus studium veritatis, pariter ac voluptas discendi, promptaque exaudiendi & ad se ipsos reflectendi facultas ingeneratur. *Phantasiam* demum, sive imaginandi facultatem, non esse negligendam, sed tanto magis excolendam riteque adhibendam, quanto fataliora sint præjudicia & vitia, ex indomito phantasie lusu oriunda, clare admodum patet. Plus una vice errant & peccant qui rerum umbris se totos tradunt; Inspirationes fingunt, magicas laudant artes ac dæmonistica ludibria. Atque quam certum est, mysticam sive fanaticam religionis speciem, imaginationis quendam esse morbum, ita quoque indubia docet experi-

perientia, non posse eandem refelli, subjugari, corrigi, nisi justis suis contineatur cancellis phantasia, quod certe negotium inprimis pendet a solida prudentique catechisandi modo. Sciat ergo religionis doctor 1) sollicite vera a falsis, imagines troposque a rebus ipsis, sensualia & physica a moralibus discernere; 2) In ipsis similitudinibus adhibendis caveat, ne minus notas afferat, aut applicare easdem negligat; 3) Rarius in institutione prima utatur tropicis locutionibus, iisque ne inhæreat sine justa explicatione; 4) Naturam ipsam sensualem, ex qua imagines vulgo petuntur, quoad fieri possit, in transcurso aut animi relaxandi causa exponat; 5) Semper attentus sit ad responsiones rudiorum, si vitio quodam fanatico laboraverint.

§. 3. Ad *Emendationem* animi ac morum, omnis quoque conspirare debet catechisantium opera. Huc pertinet tum vivida Divinarum legum, perfectionum & beneficiorum repræsentatio, tum practica doctrinæ ad animi internum statum, moresque applicatio, quæ nunquam, sive publice sive privatim doceamus, intermitteri debet. Hæc vita est religionis nostræ, ut totum afficiat, gubernet, exilaret, temperet, perficiatque animum. Quot ergo fuerint virtutis incitamenta, (motiva), quot rerum momenta efficacissima, tot etiam sub catechisatione ipsa, temporis ta-
men

men habita ratione, commendari & adferri debent. Præstantior enim commonendi, excitandi atque de rudiorum immo quoque peritiorum salute bene merendi vix dabitur ministro Sacro opportunitas, modo officio suo universo semper attente invigilaverit. Longum vero iter per præcepta, breve & efficax per exempla, Conf. Part. Homilet. Cap. 10. 11.

CAP. III.

De Catechisatione varia.

§. 1. Catecheticum omne studium, cui invigilare debent ministri Sacri, triplici versari in negotio, *instituendi* scilicet, *examinandi*, dogmataque religionis ad juventutis usum *applicandi*, evidenter patere arbitramur. Otiosa est institutio sine examine, examen & scrutinium sine prævia institutione inutile, utrumque vero inane, nisi accedat practicus usus. *Docendi* officium non tantum nuda enumeratione & definitione rerum absolvitur, verum etiam explicationem, demonstrationem ac confirmationem, una cum contrariorum errorum confutatione, complectitur. Quid in quoque hoc officio observetur, dudum in Homilet. parte Cap. 9° enodavimus; spæ-

speciales tantum hic adjungentes regulas: 1) Nunquam omittat catecheta definitas dare rerum notiones, & si forte vitio quodam laboraverit definitio in libro catechetico adoptata, aliam simpliciorē substituatur prudens. 2) Uberior verborum sive rerum expositio analytico fieri debet modo, ut nexum omnium idearum perspicere, atque ad prima sua principia (axiomata quasi) reducere possint rudiores. A sensibus quippe oriuntur primæ idæ, immo certitudinem inde fortuntur; igitur ad sensus quoque amant referri compositæ omnes, abstractæ & universales notiones, ut intuitivæ evadant, quod fit per inductionem & associationem; neque tamen ab abstractis, in prima institutione, sed a concretis sensualibusque, sive per externam sive internam experientiam comprobatis, rebus ordiendum est. Syntheticam hanc appellamus methodum. 3) Quia veritates religionis naturalis & positivæ diverso suo nituntur principio, confirmatio omnis, quæ ulterior est expositio dogmatum, inter se connexorum, ad utrumque genus referatur necesse est. Rationis argumenta fortissima sunt, quæ ab experientia petuntur; Revelationis autem testimonia, utpote Divina auctoritate innixa, ex ipsa sua harmonia cum ratione, sublimitate, & historica fide certo cognoscuntur. Rudioribus vero hanc viam ad certam perveniendi persuasionem præ-

R
clu.

cludere velle, inimicum merito reputetur. Proinde catechisantibus sanctissimum incumbit officium, ad hujus Divini testimonii auctoritatisque longe celsissimæ fidem, Christumque inprimis, Divinæ voluntatis interpretem infallibilem, religiosas referendi veritates.

Examinandi negotium alteram efficit catechisationis paginam, nullo modo neglegendam. Mens enim bene instituta, animi quodam instinctu, amat ea in medium proferre atque cum aliis communicare, quæ præmeditata fuerit. Quare ut occasio detur, non modo cognitæ res altius memoriæ mandandi, verum etiam easdem novis confirmandi argumentis, thesaurosque cognitionis locupletandi, doctoris Evangelici interest, fidele sub examen omnia revocare. Quæstionibus nimirum excitatur attentio, elicitur veritas, & adjuvatur iudicium apud rudiores non minus quam cultiores; responsis iterum explicantur animi facultates omnes. Artem igitur hanc dialogisticam edocebit locus de methodo Catechisandi. Exempla catechisationum dedere auctores ad Cap. 7. nominati. *Applicationis* demum universæ necessitatem quivis facile a scopo ipso catechisationum perspiciet; Quare graviter peccant catechetæ, qui memoriæ & intellectus tantum habent rationem, parum de practico religionis exercitio confirmando solliciti.

§. 2. Haëtenus de partibus catechisationis. Jam vero diversa ejus genera, respectu materiæ, consideranda veniunt. Primum & vulgatissimum est, quod in ipsa religione christiana populariter ediscenda occupatur, atque propterea speciali insignitur *catechisationis dogmaticæ* nomine. Quia autem multa sunt historica, multaque Biblica loca, in catechesin adoptata, quæ maturiorem s. perfectiorem institutionem spectant, historiam ergo religionis Scripturæque S. lectionem summo jure rudioribus quoque commendarunt Protestantici doctores. Unde catechisationis genus *Historicum & Biblicum* ortum est. Per se quidem patet, rarius contingere, ut succincta universæ plebi tradatur cognitio de religionis & Ecclesiæ fatis cæt. (nam quod sparsim & occasionaliter in concionibus ex Scriptura & historia S. commemorari solet, non sufficit ad adæquatam notitiam;) Interim tamen in privatis scholis catecheticis utrumque hoc genus seorsim tractari debere, nemo summam ejus utilitatem expendens asserere unquam dubitabit.

Catechisatio igitur historica tum justam factorum Ecclesiæ inde ab incunabulis humani generis enarrationem, cum pragmaticam causarum & eventuum maxime memorabilium explicationem, tum quoque explorationem juniorum & practicum usum complectitur. Historia scilicet sacra infinitam ex-

hibet materiem Deum cognoscendi colendi-
que, materiem exemplorum ad fidem & vir-
tutem excitantium, quin etiam delectationem
summam, solatium, spem cæteraque; exhibet
propriorem notitiam & velut speculum Divi-
næ revelationis, providentiæ, amoris, nomi-
natum per Christum promulgati cujus mira-
bilia fata factaque non possunt non jucun-
dissimo animum perfundere pietatis sensu.
Ne unquam igitur intermittant catechetæ fi-
delem sistere ideam sanctissimæ vitæ, quam
gescit servator, mortisque quam ex Divino
decreto lubentissime in nostram salutem subi-
it. Quomodo reliquam historiam sacram
in usum juventutis pertractare debeant docto-
res, praxis ipsa docebit.

Catechisatio Biblica brevem continet
expositionem librorum Vet. & Novi fœde-
ris, qui juniorum usui maxime inserviunt.
In scholis prælegere partem Scripturæ Sacræ
laudatissimo consilio sanxerunt majores no-
stri; Quin tamen delectus fiat pro rudiorum
captu, adeo ut specialissimi Judaicæ gentis
annales v. c. Exod. Deuter. Josuæ, Judic.
Reg. Chron. libri, ad provectiorem differan-
tur ætatem, cætera vero moralia scripta
perlegantur, explicentur & applicentur, ne-
mo tantopere dubitet aut obvertat. Sciat
vero catecheta pericopam selectam illustrare,
quæstionibus enodare atque quid suis tem-
poribus privum fuerit, quid omnibus com-
mune

mune indagare, nec tamen hermeneuticam quandam ostendet eruditionem, ab imperitis auditoribus difficulter dimetiendam. Usus practicus Biblicorum scriptorum a nullo ignorabitur.

Addunt nonnulli e. c. LAPPENBERG, SCHMID, catechisationis genus *Naturale*, ex historia naturali corporum, animalium & phænomenorum desumptum. Neque non laudanda est hæc institutio, quatenus ad pædagogicum generalem pertineat circulum scientiarum, minime tamen ut pars quædam religiosæ scientiæ consideretur oportet. Nam quod exempla, similitudines, & variam commonendi ansam sumere possint catechisantes ex rerum sensibilibus natura, longe aliud est.

De Examinandi more, super concionibus quibuscunque sacris, non attinet multa præmonere. Cætera catechisationum genera, ratione temporis, loci, auditorum habita, in Cap. sequ. proferentur.

CAP. IV.

De variis catechisandi occasionibus.

§. 1. Ut nulla datur ætas, cui religio Diva non sit proficua & adsignata, ita per omnia vitæ atque ætatis stadia quasi decurrit Christiana

stiana institutio. Mox enim ab infantia, quum loqui & res a se invicem discernere, discretas comparare ac dijudicare, tenuiter quamquam, didicerint infantes, ad Dei & Christi cognitionem sunt manuducendi; cujus educationis moralis curam parentes quidem & catechetæ sollicite agent; neque tamen negligant doctores Ecclesiæ, monitis suis fidelibus, ipsis adstiterere. Insequentem vero juvenilem ætatem potissimum Pastoralis curæ committendam voluit Ecclesia; siquidem legem jam inde a longo tempore tulit, qua juvenes ex utroque sexu circa ætatis XV. annum, antequam ad Sacram cœnam admittantur, catecheticis interesse adstringuntur exercitiis; Quem longe utilissimum morem tamdiu servabit sartum tectumque discentium docentiumque diligentia, quamdiu religioni ipsi suis constet honos. Juvenilem sublequitur ætatem virilis & senilis, in qua utraque tantum abest, ut superflua sit catechisandi opera, ut potius sine hac summum caperet detrimentum christiana Ecclesia, atque vel florentissimo ex statu senhim in crassam prolaberetur barbariem cultissima gens. Institutionem ergo primam serie quadam ætatis continuata promovebit examen, quod non modo privatim cum maritandis, ægro- tantibus cæt. verum etiam publice in catecheticis concionibus ac confessionibus Sacris (ante Sacram cœnam) instituitur. Fortunatos utique

utique prædicare licet christiani cœtus cives, quibus nulla deest salutaris cognitionis & emendationis occasio. Neque rudiorum tantum causa habentur tot fidelissimæ præceptiones, verum quoque maturiorum confirmationem in fide & constanti pietatis exercitio spectat frequens hoc catechisandi studium.

§. 2. Quum ergo primo præcipiendum sit, quomodo prima puerorum in religione institutio peragi debeat atque curari, nemo non intelligit, parentes quidem ipsos per naturam & religionem obstrictos esse, liberis suis prima tradere doctrinæ & morum principia; atque quum Israelitis jam ea lex sapienter lata fuerit Exod. 12: 26. — Deut. 2: 6, 7. ut liberos suos in lege Divina & cultu Dei instituèrent, tanto magis doctoris Evangelici officium est, parentes frequenter ad sedulam excitare educationem, atque ut Sabbathi imprimis diebus cum liberis suis exercitia didactica & religiosa habeant, pie commonere. (conf. CHRYSOST. *Homil.* ad HARTM. *Past.* p. 373.) Quia vero tardiores multi in hoc persolvendo deprehendantur negotio, optime subvenitur his gravissimis defectibus opera catechetarum, quorum quasi in manus traduntur liberi; Extra ordinem possunt senes quidam prudentiores, otii sui senilis cum fructu terendi causa, huic invigilare consilio; Ordinaria autem via cantores & æditui, quorum stipendia sæpius lauta sunt, hanc com-

commode administrabunt palæstram, ut quoque multis in Ecclesiis catechetas jamjam, eundem laudatissimum in finem, constitutos cernimus. Disputari tantum de methodo solet, utrum scilicet pædagogi ejusmodi operam suam, definito quodam modo (perpetuam per scholam,) sive ambulatorio per vias potiores transeunte, commodabunt. Nulla vero constans norma omnibus locis æque conveniens præscribi potest; Quare Pastorum & inspectorum Ecclesiæ potius committatur vigilantia, videre quid cuique loco optime conveniat.

§. 3. *Privatam* porro institutionem juvenili ætati exhibendam doctoribus sacris commendemus oportet. Quemadmodum in primitiva Ecclesia catechumeni ante baptismum informabantur, speciminaque probationum morum dare obstringebantur, ita hodiernus fert usus, ut qui adultiorem jam attigerint ætatem, ad Sacram cœnam & solennem Religionis professionem juxta præparentur institutione. Prima hæc est & ultima systematico ordine absolvenda informatio. Ubi scilicet tenerrimi animi qualicunque jam imbuti fuerint rerum Divinarum notitia, gravem huic addit cumulum diligens Pastorum opera, cujus fructum & successum nemo fatis laudare poterit. Teneris enim & in depravatione morum nondum obfirmatis animis optime quidem immittuntur semina melioris

lioris cognitionis & virtutis; Immo festiva
 est hæc instituendi ratio, jucunda, libera,
 amica. Animadvertant vero doctores: 1)
 Ne totam provinciam in nuda & mechanica
 recitatione dogmatum ponant, sed ad intel-
 lectum & animum imprimis collustrandum &
 emendandum bona sua officia conferant; 2)
 Antequam quæstiones sistant, & responsiones
 excipiant catechumenorum, preces atque ex-
 hortationem quandam instituunt, dein vero
 brevem adferant universæ materiæ præcep-
 tionem, ut quid in recessu habeant quæstio-
 nes populares, bene intelligant rudiores. 3)
 Post habitam prælectionem specialis cujusdam
 dogmatis, & libri catechetici explicationem,
 pedem promoveant ad quæstiones, quibus
 sæpius inspergere juvabit admonitiones, ex-
 empla aliaque motiva; 4) Sub observata
 diversitate ingeniorum, rudiores ac negli-
 gentiores a cæteris caute distingvantur, at-
 que seorsim examinentur. 5) Caveamus, ne
 antea ex schola catechetica dimittamus ju-
 venes imperitiores, quam spes melioris fru-
 gis arriserit. 6) Hinc quoque sequitur, non
 una aut alia vice adeundam esse hanc scho-
 lam, nec nimis properandum in dogmatibus
 multis variisque exponendis, sed lentius
 progrediendum, donec præcipuas veritates
 juniorum mentibus frequenti & repetito u-
 su instillaverimus; lectio scilicet lecta pla-
 cet. 7) Nullam demum partium aut perso-
 narum

narum, nobiliorum speciatim, habeamus rationem, cum contemptu cæterorum conjunctam.

Privatim quoque institui ac examinari solent qui connubia ineunt, aut ægrotanti sub statu Sacram celebrare cupiunt cœnam, aut juramento fidem in foro civili confirmabunt, aut quoque aliis temporibus convocantur. Fidelium enim ministrorum est, nullam prætermittere laboriosissimi sui muneris partem aut eam remissius tractare. Propterea etiam jure commendantur scholæ sic dictæ Sabbaticæ (*Søndags skolon*), præsertim in urbibus majoribus nuper institutæ, in quibus juniores possunt commode elementa capere religionis, & de iisdem repetendis sæpius admoneri. In his vero omnibus *sedulus* sit doctor Ecclesiæ, ne otii fruendi causa intermittat inquirere in auditorum suorum cogitandi & vivendi modum; *prudens*, ut specialissima ac tempori cuique consentanea religionis capita examinet; *patbeticus* in moribus Christianorum fortiter confirmandis; *imperterritus* in castigandis vitiis; nec non *amicus* in commonendo, consolando & erigendo. Quid demum hominibus in ultimo vitæ discrimine s. agone mortis constitutis præcipiendum sit, deinceps in Part. 4 disce-remus. Præmittimus tantum nonnullas cautelas; 1) Ne silius doctrinæ universæ the-oriæ piis & christiana virtute notatis exponant ministri Ecclesiæ aut ordinem salutis diffi-

difficilem mystico quodam reddant dicendi genere; Suis enim est, brevem Servatoris de poenitentia & fide observasse præceptionem. 2) Impiorum autem & sceleratissimorum hominum animi sunt omni sollicitudine informandi, & a securitate sua carnali avocandi; Idem valet de delinquentibus, quorum malefacta sæpius ortum suum ex stupida quadam & crassa ignorantia, maleque a puero jam inbata animi indole ducunt, quare multa egent institutione, statui eorum accommodanda.

§. 4. Quamquam vero essentialis sit & maxime fructuosa primitiva illa & privata, quæ ordine quodam, continuoque cum respectu ad audientes habetur, catechisatio, publicam tamen minime negligendam censuerunt omnes, eam potissimum ob causam, quod fieri nequeat, ut omnes solidam in juventute obtinere, aut si obtinuerint, memoria retinere sine aliquo adminiculo possint cognitionem. Optimum ergo præbet adminiculum 1) publica in *concionibus*, sic dictis *Catecheticis*, quotannis habenda expositio popularis religionis, catholismo quodam comprehensæ. Quocirca duplex sistitur negotium atque consilium: *alterum* in explicando, docendo & confirmando, *alterum* in examinandis Ecclesiæ membris, imprimis rudioribus, situm; cujus utriusque necessitas a nemine ignorabitur; Etenim quod attinet ad
con-

conciones nominatas, uberrimam ansam hæ ipsæ exhibent doctoribus, ordine, breviter & ad praxin accommodate exponendi salutares veritates. Abstineant propterea ab omni prolixiori commentatione ac declamatione, ut tanto melius intellectum rudiorum vera cognitione instruere atque memoriæ eorum sublevare possint; quod acroamatico & aphoristico fieri debet modo, atque summam repetendo rerum momenta. In ipso autem examine catechetico, dialogisticam tantum valere formam, omniaque momenta in concione pertractata resumenda esse, breviter iterum explicanda, & si male fuerint ab auditoribus intellecta, corrigenda e. s. p. vel nobis tacentibus patet. Cæterum discrimen faciatur inter rudiores & provectiores, plebejos & honestiores, ne hos examinando calumnia quædam aut offensio ab alterutra parte suppeditetur.

2) *Publicæ catechizationes* statis temporibus quoque per diversa contubernia domestica quotannis habentur, eo consilio, ut practica fides christiana indices augmenta capiat ac confirmetur. In quam enim barbariem morum, ab ethnicismo haud multum abhorrentem, multi Christianorum cœtuum non ruerent, nisi fidelissimæ agerentur excubie annuæ, quarum immensum usum nemo nisi stultus in dubium vocabit. Certum quidem est, has catechizationes non posse
syste-

systematico quodam institui ordine aut omnibus membris aequè prodesse; interim tamen suo minime carere debent ordine, singulis in articulis exponendis posito. Atque quum diversus sit diversorum doctorum mos halscei muneris partes exantlandi, nonnulla observare juvabit monita, ad harmoniam tendentia. α) Laudamus morem, a nonnullis receptum, separatim a ceteris Ecclesiae civibus examinandi juniores, qui Sacrae coenae nondum participes facti sunt. Liberos enim captui quævis institutio, provectioribus propria, accommodari non potest, neque in iisdem penitus omnes subsistere possunt capitibus doctrinae. Liberis notitia litterarum & prima religionis elementa memoriter cognoscenda, maturioribus vero ætate, plura incumbunt. β) Operam dabimus, ut præcipua religionis capita, licet non eodem tenore systematico, percurramus auditorum in usum. γ) Non sufficit quæstiones proponere ex catechismo, sed variare & explicare easdem juvabit; Abstinendum tamen a diffusa commentatione. δ) Ut initium faciendum est a precibus & brevi exhortatione, ita post institutum examen speciale, quoque generale quoddam omnibus attemperatum, atque practica religionis fiat applicatio. ε) In externis observetur ordo, decencia, modestia, frugalitas, ne in contemptum vertatur religiosus hic actus. ζ) Utilissimum quoque dignissimumque morem,

in-

inquirendi in progressus Christianorum, ad-
optarunt nonnulli doctores circa *absolutionem*
& Sacrae Coenae usum. Hæc vero examina
catechetica non sunt ultra primum suum
scopum extendenda. Huc pertinent specia-
tim articuli de peccato, lege Divina, Christo,
ordine salutis, poenitentia, fide, & admini-
culis gratiæ. Cætera sunt ad aliud tempus
differenda. Quod si vero contigerit, ut negli-
gentiores in litteris videantur nonnulli Do-
minicam Coenam appetentes, præstat priva-
tim eos docere, quam aliorum exponere con-
tentui. Severitatem qui prudens cum tene-
ro animi affectu conjunxerit, omne certe
tulit punctum. De catechisationibus *Visita-*
toriis idem quoque valebit.

§. 5. Pædagogicum autem negotium u-
niversum non posse commode administrari,
nisi in diversas classes distingvantur audito-
res, dudum animadverterunt peritiores; Scho-
las ergo & collegia discipulorum pro ætatis
aut facultatum animi indole definitos in or-
dines dispescuerunt & privati & publici an-
tistites. Prima scilicet Classis pueros ad X.
circiter annum, 2da juvenes XV annorum,
3a maturiores complecti poterit. Incipien-
tibus tradantur litterarum & religionis ele-
menta, adultioribus uberior, ceteris plenior
doctrinæ informatio. Nec negari potest,
bene quoque consultum iri plebis universæ
institutioni, si per gradus ita ab una ad ali-
am

am procederent rudiores informationis anſa. Verum enim vero, licet inſuper haud negandum ſit, ſcholas ſic dictas catecheticas ordinarias majores eodem conſtitui poſſe ac debere modo, cave tamen credas, eandem præſcribi formulam regulamve omnibus poſſe catecheticis inſtitutis, in quibus Paſtoralis vertatur cura. Satis quippe eſt, attentum dirigere animum ad diſcentium diverſa ingenia, pro ſuo modo ac tempore informanda, quam externum quendam & mechanicum inferre velle ordinem. Etenim quanto plus indulgere ſolent homines ritualibus atque minutulis externis curandis formis, tanto ſegnius viliusque interna curant nec ad medullam ipſam pertingunt.

CAP. V.

De Methodo Catechiſandi, ejusque forma.

§. 1. Generaliſſimis de materia & ſcopo catechiſandi prælibatis rerum momentis, facile dijudicare valebimus, qualis ejus eſſe debeat tum forma externa tum ratio univerſa. Formam vulgo triplicem adoptarunt, *dialogiſticam*, *acroamaticam*, & *mixtam*, quarum *prima*, erotematica, quidem ſe maxi-

me

me commendat, quia captui ac usui rudiorum egregie conveniat, *aphoristica & acroamatica* profectionibus tantum, qui nexum rerum cernere possunt accommodata est; *mixta* autem omnes implet partes, atque naturam ipsam sibi faventem habet. (conf. LANGE *Katech. Magaz.*) Educatio enim omnis satis mechanica foret, si quaestiuunculis & responsionibus aut acroamaticis praelectionibus unice contineretur. Prudentis autem est praceptoris, ita rem suis discipulis, sive narratiuunculis & praecipis, sive quaestionibus proponere, ut memoriam eorum & intellectum non modo adjuvare, verum etiam ad praxin perducere possit. Sola ergo erotematica, qua utebatur Socrates, quamque nostrates tantopere extollere laudibus ac imitari solent, forma minime semper valebit, quia plus concertationis & aemulationis quam institutionis, plus ludi quam gravitatis speciem habere videatur. Neque ironia Socratica, licet in humanis rebus quodammodo ferri possit, in religiosa re unquam tolerabitur. (De his bene judicat SCHMID *Katech. handb.* P. I. p. 193, sq.) Longe potiori igitur jure mixtam commendamus institutionis methodum, qua utebatur Christus in instituendis discipulis suis ac auditoribus. Jam enim simplici sed sublimi spiritu ipsis proposuit res longe gravissimas, jam dialogo pertentabat, quomodo mentem ejus aut rem quamlibet

libet intellexerint. Atque ut certum est, similitudines & allegorias Servatoris multum attentionis & frugis secum tulisse, ita quoque indubium manet, præcepta ejus una cum erotematibus egregie ad temporis istius errores confringendos, cultum vero Numinis verum mentibus persuadendum valuisse. Conferantur sermones Jesu: Luc 6: 1 — 10. 14: 1 — 6. Math. 19: 16 — 21: 33 — cæt. Cæterum nemo non videt, historicas, dogmaticas atque morales res commodè non posse dialogistico semper circumvestiri habitu, ut potius enarrationibus, præceptis, tabulisque synopticis debeant instillari.

§. 2. Quæcunque autem fuerit forma catechetica externa, universam tamen ejus rationem sive methodum constituit soliditas, puritas, perspicuitas, brevitās, jucunditas, sinceritas, ordo & practica sive pathetica vis; siquidem natura ejus jubet, ut non modo intellectum rite instituere, verum etiam animi ipsius afficere possimus in catechisando sensum.

Igitur quod ad intellectum juniorum informandum & examinando indagandum attingit, primam nominamus catechisationum virtutem, *soliditatem*, quæ nullo modo locum obtinere potest, nisi veritates (dogmata & præcepta) rite definiantur, explicentur ac argumentis confirmentur. Coincidit quoque hoc in genere Catechisandi methodus cum
S
homi-

homiletico officio, quod Cap. 8:o Homil. Partis exposuimus. Explicatio autem ac demonstratio omnis accommodata sit rudiorum captui; Sive enim verbis Biblicis simpliciterque rem quandam definiamus, sive exponere eandem aut rationibus corroborare voluerimus, veritas ejus semper eluceat oportet. Naturalis religionis veritatem ex communi sensu & experientia nostra propria, revelatæ autem robur ex Divino testimonio explicabimus. Accedat 2) *Sinceritas* ipsius catechetæ, ut attente eum exaudire, memoriæque suæ mandare præcepta ejus possint tirones. Quis quæso fallacem dolosumque sibi exoptat viæ ducem? Quis imperitus non judicare sapius valet de integritate præceptoris? Quam importunum ac inverecondum, aliis persuadere velle veritatem, de qua ipsi dubium hæret! Nemo vero popularis accommodationis necessitatem regerat, etenim aliud est parcere aliorum præjudiciis, aliud eadem augere. Gravisissimis ergo qui contra religionis Christianæ fundamentalia dogmata præoccupatus sit scrupulis, ne unquam doctoris catechetici ascendat cathedram, siquidem fidem christianam sinceritate, non arte simulandi niti, longe testatissimum est.

3) *Simplicitas* quoque & *perspicuitas* tanto magis in catechisatione utpote necessaria virtus, commendatur, quanto certius omnino pateat, abstrusam & subtilem demonstrationem

nem plebis superare captum. Propterea nihil memoriæ mandandum est, quod non intellectum & animum afficere possit. Historiæ quidem & morales res in se habent evidentiam, ubi nimirum ad communis sensus ac experientiæ exigantur forum; Neque tamen sic dictæ theoreticæ veritates, quamquam abstractæ, immo quoque mysterii interdum plenæ sint, difficilem habebunt ad fidem aditum, dummodo ex analogia rationis, s. moralis hominis naturæ, ex simili & justa argumentorum inductione explicentur. A primis vero & axiomaticis i. e. clarissimis sensualibusque notionibus ad generales atque abstractas procedendum est; quare etiam negativa via in quæstionibus plebi rudiori proponendis maxime utimur, quia communis hominum experientia nullum in iis dubium relinquit. Comparationibus vero exemplisque s. profanis s. biblicis illustrentur oportet præcepta moralia, ut efficaciora & clariora evadant. Quo in genere præverunt SALZMAN, FEDDERSEN, CAMPE. Affirmativa momenta longiori egent ratiocinio, inprimis si intellectualia fuerint; quis vero certam amplecti non poterit persuasionem clarissima per effata Christi? e. s. p.

4 *Brevitas* in universa institutionis & dialogorum forma eatenus adhibebitur, qua rei natura permittit, aut exigit. In cognitis familiaribusque explicandis rebus otiosum

esse, vaniloquentiam sapit & tædium aliis excitat; nimia autem brevitās obscuram & infructuosam reddit informationem. Usus optimam monstrat viam.

5) *Ordine* disposita sit omnis catechisatio & popularis religio. Systematicum illum merito prætulerunt sagaciores, KOPPE, ROSENEM. PFELAU, PILGER, nec iusta causa erat, cur alii recentiores eum defererent, morum doctrinam ante articulum de Deo, officia in nos aliosque ante officia in Deum, sanctitatem christianam ante poenitentiam e. s. p. temere ponentes.

6) *Adæquata* in omnibus essentialibus, in S. S. ac experientia bene fundatis, dogmatibus. Perperam ergo Deistici catechetæ exclusam voluerunt ideam revelationis, Divinæ Christi naturæ, expiationis, fidei in Christum, rel. supranaturalium dogmatum. Atque hoc demum erit Christianam exponere religionem? Caveant sibi catechisantes ab ejusmodi nugis deisticis.

7) *Apte* demum omnis institutio rudiorum captui, ætati ac progressibus accommodetur. Quæ aptitudo & verbis & sententiis inesse debet, multumque adjuvatur alia sub forma allatis sæpiusque *repetitis* quæstionibus! Quod quomodo fiat, usu potius quam præceptis discitur. Conf. ROSENEM. an. p. 17. Quia porro in omni catechisatione animi vera perfectio, emendatio & tranquillitas spectatur,

natur, summa ope niti decet, ut ad animum velut pertingat informatio ipsa; quare;

3) Practica quoque methodo utamur. Nisi amœna, familiaris & blanda fuerit instituendi ratio, lenitate verborum, gestuum, morum, pariter ac patientia semet exferens, atque cum præmiolis s. laudibus conjuncta, nulla parari poterit attentio, nullaque patet ad animum juniorum commovendum, flectendum, confirmandumque via; Absit ergo nimia severitas, absit austeritas omnis atque inhumanitas, ne animi juniorum absterreantur aut ludibrio aliorum exponantur, excepto elenctico consilio; immo fastus & insolentiae umbra penitus absit. Patheticam vim catechisationibus universis conciliabunt fidelia & didacticis regulis intertexta monita, consilia, exhortationes, applicationes; ut enim nulla theoretica veritas inutilis haberi potest, ita practica quævis doctrina motiva sua ex infinita Dei majestate & præsentia, providentia, Christi que consummatissimo exemplo merito sumit; Quæ omnia utpote oratoribus Sacris communia, jam 10mo Cap. Homilet. explicuimus. Videant vero doctores, ne nimis declamationibus ac perorationibus indulgeant, discrimen concionis & simplicis institutionis negligentes? Caveant quoque sibi a vitiis in catechizando frequentibus, ne sine justa præparatione, sine ordine, nexu, aut ad juniorum captum non accommoda-

modata ratione proponant veritates. Non enim satis est, veram tenuisse methodum, sed quoque videndum, ne quid male & negligenter fiat. Conf. FELBIGER *Kunst u. Katechis.* c. 5.

CAP. VI.

De Fontibus & subsidiis Catecheticis.

§. 1. Quaecunque de Evangelico pastore ejusque requisitis antea generaliter allata sunt, ea quoque in Catechisantes omnes jure applicari possunt. Quo melioribus enim naturæ dotibus, ingenio, acumine, judicio ornati, quo majori Scientiarum apparatu adjuti ac exercitati fuerint, eo majorem quoque in rudiorum institutione proferent fructum; immo duram experti naturam labore omnia vincere sæpius solent improbo. Animi vero moralia dona, integritatem, fidem, pietatem inesse omnibus debere, pariter atque communicandi externam facultatem, decentiam, puritatem, orisque comitatem, cæt. verbo nominasse sufficit. *Fontem* ergo felicioris catechisandi rationis aperit primum *natura ipsa moralis*, quæ tamen nisi proba educatione aliisque suffulciatur adminiculis, otiosa evadit.

§. 2.

§ 2. His adminiculis adnumerantur *Scientiæ* quælibet, Theologicum studium sive directe sive indirecte spectantes. Conf. Protheor. Cap. 4. Per se autem patet, non agi de infimo catechetarum ordine, qui artibus scientiisque operam navare minime valent, sed de ministris Ecclesiæ, quatenus catecheticum obeunt munus, quod quo gravius merito habetur, eo etiam plus doctrinæ requirit. Neque ulla praxis subsistere sine theoria h. e. præceptis, regulis ac vario studiorum genere potest, ut experientia satis superque comprobatur.

§. 3. Ex altera vero parte summopere necessarium est, *usum* s. exercitationem catechisandi sibi comparare. Quo pertinent non modo assidua lectio Scriptorum dialogisticorum, in omni genere, speciatim morali, v. c. Socraticorum a XENOPHONTE in memorabilibus Soer. & PLATONE editorum, LUCIANI Dial. mortuorum, CICERONIS libr. de Amicitia & Senectute, Oratore, cet. FONTENELLE, FENELON, HERDER rel. verum etiam Catechisationum exempla egregia, recentiori imprimis ævo a SALZMAN, MILLER, WOHLER, DOLZ, LANGE in *Katech. Magaz.* & SCHMID in 3:a parte *Katech. bandb.* elaborata. Caveant tamen sibi tirones, ne nimis se his tradant præsidiiis, propriam negligentes meditationem; nihil enim hoc genere scriptionis cogitari potest otiosius multorumque aptius alendæ ignaviæ. Practicum ergo collo-

colloquendi modum ex propria praxi sive viva sive litteris consignata ediscant, hujusque consilii obtinendi causa mature satis exercitia quævis instituant pædagogica, atque amica colloquia mutua.

CAP. VII.

De Libris Catecheticis.

§. 1. Nullam institutionem religiosam commode & cum fructu posse apud rudiores promoveri, retineri ac perfici, nisi adsint libri, quos perlegere & memoriæ suæ mandare valeant omnes catechumeni, oppido patet. Vicem enim sustinent viæ ducis, quem ad attingendam metam sequi convenit, adminiculumque præbent orali informationi aptissimum, immo quoque egregiam adserunt progressibus in cultu religioso materiem. Sunt vero hi catechetici libri imprimis in systematico-populari religione tradenda occupati, atque charactere suo satis a Theologia Dogmatica distincti. Quoad materiam nempe fundamentalia tantum dogmata & præcepta continebunt, quoad formam ac methodum simplici, populari, brevi ac ordine suo disposito stilo perscribi debent. Quaeri etiam solet, utrum *dialogistica* (erotematica) forma sit necessaria. Atque omnino rite id affirmant

marunt plerique, quia ad memoriam non minus quam rationis facultates acuendas multum conferunt, quamquam recentiorum nonnulli *tabellariam* quandam, alii e. c. ZERRENNER, SCHMID, *aphoristicam* præoptarint. In prima tamen institutione juventutis aliam vix utilem probabunt methodum, præter vulgarem, quæ aphorismis symbolicis, precibus, tabula æconomica quæstionibusque mixta est. Immo quoque in provectioribus informandis mixta adhibebitur; Utrum vero bene jam informati aphoristica fortassis uti possint ac debeant, vix ambigendum videtur.

§. 2. In generali autem & omnibus ætatibus attemperata libri catechetici forma perscribenda inde a Lutheri ævo multi desudarunt. Lutheri tamen Catechismus minor symbolicam auctoritatem nactus est, (major enim, licet quoque symbolicus liber, non erat rudiorum institutioni destinatus) atque multa habet commoda, speciatim propter perspicuam delineationem doctrinæ christianæ in Articulis de Deo, Christo & Spiritu Sancto, Precibus & Oratione Dominica. Habet tamen quoque suos defectus suæque incommoda: 1) in ipso decalogo Mosaico male ad totam morum doctrinam contorto; 2) in Articulis de Baptismo & S. Cœna, mystice expositis; 3) in his & cæteris capitibus, atque precum formulis obscurius nec omni cum ordine & puritate sermonis enucleatis. (Quintum caput,
de

de absolutione a Theologis Norimbergicis additum est) Specimen decalogi Christianis apti dedit HUFNAGEL *über den ersten unterricht nach den Zehen geboten*, & PFLAUM *die Rel. Jesu*. Unde sequitur, non omnem emendationem catechetici hujus libri per se superfluum fore; Interim tamen cum omnis subita mutatio periculosa sit, atque auctoritas hujus libri propter magnam suam evidentiam satis invaluerit, consultius forte putabitur, hunc ducem tamdiu, non quidem servili sed ingenuo modo, sequi. Etenim una cum decalogo commode appendicis loco poterit universa morum doctrina ordine licet aliquantum mutato, post Articulum 3um explicari; Ad primum Articulum fidei pertinet non modo doctrina de Deo & Creatione, verum etiam de homine & angelis; Secundus de Christo & Tertius de Situ S:io articulus uberissimam dat hos locos explicandi materiam. Sequitur locus de adminiculis salutis, verbo Dei, Precibus & Sacramentis; Quintum vero caput de absolutione adjungatur Articulo Tertio, tanquam appendix, siquidem poenitentia & absolutio pertinet ad ordinem gratiæ Divinæ. Quod ad tabulam œconomicam attinet, specialem ea continet doctrinam morum sive legem christianam, adeoque revera connexa est cum articulo tertio. Sic ergo pertractato catechismo Lutheri minori, brevem juniores obtinebunt conspectum salutiferæ religio.

ligionis, si alio infirmul utantur subsidio catechetico. Laudem ergo merentur studia doctorum, qui ad variam auditorum classem, puerilis, juvenilis & maturioris ætatis, respicientes diversa ediderunt enchiridia. Puerili ætati destinata sunt: SEILER *Religion der unmündiger*, ROSENMULLER *erster unterricht in der Religion für Kinder*, JACOB *die ersten lehren d. Christl. Rel.* & inter nostrates, MÖLLER *mindre Lærobok i Salighets Læran*. Adultiores vero opus habent pleniori institutione. Eminent vero, inter recentissimos auctores, KOPPE, ROSENMULLER & PILGER, qui mediam ingressi viam systematicum secuti sunt ordinem. Uberiorem materiem exhibet JOH. WILH. SCHMID & G. L. BAUER *gespr. ein lebrers mit sein. erwachsf. elev. üb. Wabr. d. Chr. Rel.* Ad formam catechismi Lutheri optime inter nostrates explanavit doctrinam cœlestem SUNDIUS; Ex Germanis, SEILER, FORSTER, SCHLEGEL, LINDNER, LANGE, HERDER. Cæteri tamen laude sua minime defraudandi sunt.

§. 3. Compendiariam porro viam in Biblica historia ad catechisandum accommodanda, præiverunt laudatissimi viri, MILLER, SEILER, ROSENMULLER, FEDDERSEN, KUSTER, ZACHARIÆ & HENKE, de quorum scriptis sigillatim monere non opus est.

Rudioribus demum ac plebi faciliorem reddere lectionem Scripturæ Sacræ, haud inter-

intermiserunt cordati. Theologi ex omni
 auro. Recentiores nonnullos nominasse suffi-
 ciat fontes, e. c. SEILER *Kleine Biblische
 Erbauungsbuch*, HUFNAGEL *die Schrift. d.
 Alt. Test. — bearbeitet für Leser aus allen
 Ständen*, FEDDERSEN *Bibl. Lesebuch f. Kinder
 von reifem Alter*, FRISCH *Katechetische Erkl.
 d. Passions Geschichte* J. C. WERNERS *bibli-
 sche Katechisationen für Schullehrer, Infor-
 matoren und denkende Christen*, JACOBI *Re-
 ligion aus den Hauptstellen der Bibel in 42
 Unterredungen*; Minime vero commendentur
 scripta; AROM. *Briefe in Volkston — ausgez.
 aus d. N. T. — für aufgekl. bibelfreunde*;
 Textus Evangelicos & Epistolicos populi in
 usum bene exposuere ZERRENNER *Christl.
 Volks Reden üb. Evang. u. Episteln*, SALZ-
 MAN *Christl. Haus postille*. Alia scripta pro-
 vectioribus fortassis magnum allatura usum
 hoc loco prætermittimus. Interim vero in
 votis est, ut Bibliorum Sacrorum translatio
 & editio fiat, quæ brevia scholia, in rudio-
 rum usum adnexa habeat. Exempli loco
 adferatur BASTHOLM Versio Danica Nov. Test.

CAP. VIII.

Historia Catechetica.

§. 1. Hisce de librorum catecheticorum
 præsentī usu monitis adjungatur tandem
 bre-

brevis historia ipsius Scientiæ, ejusque praxeos. Ordiendum vero esse a Statore religionis nostræ, Christo, qui popularem methodum docendi tanto cum successu adhibuit, ultro quidem agnoscimus. Sine solida rerum essentialium institutione nec Christus neque ejus Apostoli persuadere doctrinam suam discipulis suis potuissent. Atque certum manet, eos discrimen auditorum s. catechumenorum, tam quoad ætatem quam religionis progressus, fecisse ita, ut prima elementa de Deo, Christo, fide ac moribus auditoribus primum, lactis (γαλακτος) imagine, filterent, unde simpliciores, in primis elementis inbuendi, lactantes, ad morem Judaicæ linguæ appellabantur; conf. 1 Cor. 3: 2. Ebr. 5: 12 — 14. 6: 1, 2. 1. Pet. 2: 2. Maturioribus autem *περὶ τρεφῆν*, solidioribus i. e. informatio competere dicebatur. Universa institutio sine dubio erotemático-præceptiva, i. e. mixta erat, quam cæteri quoque doctores Apostolico & insequenti ævo adhibuerunt, unde catechumenorum divisio in audientes, genuflectentes & competentes (s. electos) obtinuit, quorum hi tantum ad examen baptismale admittebantur; Conf. BINGHAM *Orig. Eccles.* L. X c. 2. De recta catechumenos docendi ratione præcipiunt CONSTITUTIONES APOSTOLICÆ Lib. 7. c. 42, CYRILLI *Catecheses* & AUGUSTINI Lib. *de catechizandis rudibus*; Constitue-
bantur

bantur quoque scholæ catechetiæ variis in urbibus, Alexandria, Antiochiæ, Smyrnæ rel. quarum tamen in usum nulli adhuc libri catechetici, præter Orationem Dominicam & symbolum Apostol. conscripti erant. CLEMENTIS enim *Stromata* & ORIGENIS Lib. *περί ἀρχαίων* maturiores Christianos spectabant, multaque continebant ad allegoricum genus pertinentia. Catechistæ vocabantur, qui rudiores & ex gentilismo (*ἀπίστω*) ad Christiana sacra transeuntes instituerent. Quo munere non modo certi quidam doctores verum etiam Presbyteri & Diaconi, atque interdum Episcopi v. c. AMBROSIVS, fungebantur.

§. 2. Symbolis successu temporis addebantur decem præcepta Mosaica, hymni Zachariæ & Mariæ, symbolum Athanasianum, doctrina de septem sacramentis, & peccatis mortalibus septem Propagata religione christiana ad gentes quasvis Europæas, eadem increbuit docendi methodus, qua Romana Ecclesia utebatur; Quin etiam perperam Latina lingua ad barbarorum rudiorumque cultum religiosum accommodabatur, donec Sec. 9:0 CAROLUS M. cum suis vernaculam linguam in omni catechisatione commendaret, variasque scholas adornandas curaret. Hinc expositiones in confessionem fidei, decalogum, Orat. Domin. cet. ediderunt KERO, ERASMUS MAVRVS, HUGO V. VICTOR, al. quam-

quamquam negari nequeat, exilia satis & jejuna ad præcavendam barbariem cito jam ingruentem hæc eorum fuisse conamina. Diluculum tamen quoddam in tanta scientiarum, religionis & cultus caligine exortum, gratulabatur sibi orbis studio Valdensium, Vikleſitarum & Husſorum. Sec. 12: & 14. Eminent WICLEFI catechismus sub titulo: *puerus rusticus* i. e. symboli Apostol. Orat. Dom. & Decalogi explicatio, *catechismus* HUSSII, fratrum Bohemorum in usum, JOH. GERSON Doctoris Parisiensis *de parvulis tradendis ad Christum*, NICOL. RUS (Rostocho. 1511.) PEACOCK Episc. Angl. catechelis, rel. de quibus adeatur LANGEMACK *historia Catechetica*.

§. 3. Renascentibus vero litteris Sec. XVI. lucem quoque religionis plebi accensam studio Lutheri in suo Catechismo majori & minori fuisse, quis ignorat? Inutilia enim dogmata de septem Sacramentis, preces *Ave Maria & Salve Regina*, nec non reliqua Catholicorum proscribebantur deliria; Lutheri liber catecheticus symbolicam obtinuit auctoritatem, & novis aliorum doctorum exornabatur scriptis, commentariisque, e. c. BORENTII catechismo, Theotisco, & BUGHENHAGEN, MELANCHTONIS, Latino sermone, CONR. DIETERICI *instit. catecheticis* (A. 1613.) CASELII, MAURITII cæt. expositionibus in catechismum Lutheri. Nec derant Sec. XVII. qui

qui DIETERICI vulgatissimum librum scholiis iterum illustrarent, atque catecheticas conclusiones uberimas super minorem catechismum Lutheri haberent ederentque. Alii methodum catechisandi bene proposuerunt c. c. HYPERIUS *de catechesi* (1570) BAYER *de informat. Catech.* Quantum vero utilitatis per plerasque protestanticas regiones indefessis hisce studiis ceperit imperita sed docilis plebs christianorum cœtuum, commemorari satis nequit. Interim tamen magnam catechisationum partem in formulis obscurioribus, abstractis, dogmaticis atque otiosis hæsisse rebus, fatendum est. Præctica religio simpliciorum suam sæpius cum polemica & abstrusa commutabat formam, neque vanum istiusmodi morem penitus profligare potuit laudabilis nonnullorum, JOH. POMERANI (Witteb.) KRAKEVIZ (Rosstock) Catechetica scientiam ex instituto ad Academias tradendi opera.

§. 4. Reformationum & Lutheranae Ecclesiae doctorum industriam eodem hoc Sec. XVI. & sequentibus imitabantur non modo cæteri protestantes ex Reformata Ecclesia, parum a Luthero dissidentes, CALVINUS in *Catechismo Ecclesiae Genevensis* 1538, OLEVIANUS, *Heidelberger Catech.* 1563, LEO JUDE in Helvetia, DREYLIN COURT, OSTERVALD, SAURIN, BERTRAND, WERNET in Gallia, CRANMER, SCHERLOCK, BURNET, CLARK, WATTS, FRISTLEY

PRISTLEY in Anglia, rel. quorum opera & studio insignis parabatur in catechizando & concionando emendatio, verum etiam in Catholica ipsa Ecclesia variam tentabant aliquantisper purgandæ & ad plebis usum adaptandæ doctrinæ methodum cordatiores, nimirum: ERASMUS, WICELIUS, CANISIUS (1533 — 1554) BELLARMINUS (1603.) BOS-SUET, FLEURY (1679 —). COLBERT, FEL-BIGER (1774) quibus omnibus id saltem dabitur laudis, ut ad erudiendam plebem catecheticos ederent libros. (*Catechismus concilii Tridentini* edebatur 1563. publico nomine Pii Vti.) Ipsa tamen antiqua catholiciismi forma, cum suis erroribus commentisque, e. c. de signo crucis, indulgentiis, peccatis venialibus, auctoritate Pontificis, & 5 Ecclesiæ præceptis, maximam partem intacta mansit; vera mentis emendatio ad cultum quendam sanctorum vanum, ceremoniasque sacras restringebatur, omnisque ferme conscientiae ingenuus usus, ad placita hierarchiæ Pontificiæ, expiravit.

Ad cæteras porro christianæ Ecclesiæ sectas quod attinet, quarum aliæ, Græca scilicet s. Orientalis, constanter antiquam retinuerant formam fidei, aliæ de novo gliscere inceperant, SOCINI, ARMINII, ZINZENDORFFII, SCHVENKELDII sub nomine, omnes quidem de catechetica quadam institutione & libro symbolico edendo sollicitæ fuere,

parum tamen ad summum religionis popularis scopum attingendum contulerunt. Per Russiam & Orientales Ecclesias disteminabatur PETRI MOGILÆ, Kiovensis, *Orthodoxa confessio catholica Ecclesiæ Orientalis* (1642) variis lingvis, Græca, Lat. Sclavon. German. edita; per Poloniam SOCINI *catechesis* (1574) una cum *Racoviensi catechismo* (German. Polon. & Lat. lingua 1605 —) plebis captabat ac personabat aures; Bavorum lingua pervagabatur *catechismus Remonstrantium*, Rotterd. 1640; Bohemos, omnesque in universum fidei fratres institutere præterlapso seculo adnitebatur Comes de ZINZENDORFF, libro: *gevisser grund christlicher lebre nach anleitung des catechismi D. Luthers* 1725. NITSCHMAN & SPANGENBERG, *idea fidei fratrum* 1779. — Quakerorum denu & Fanaticorum per Angliæ & Indiæ occidentalis nonnullas regiones dispalantium studia indefessa ad inficetum vulgus perturbandum quam erudiendum aptiora, ne quidem nominari merentur.

§. 5. Circa medium Seculi XVII felicior meliorque catechisandi methodus, & velut nova periodus, cum SPENERO incipit. Practicam is ante omnia promovere studuit fidem, veramque pietatem, posthabita polemica & rigida Christianæ institutionis forma; Otiosas enim subtilitates & disputationes plebi parum proficuas, ex catechetica do-

ctri

Strina exterminandas ducens, verum Christianismi exercitium simplici ac populari institutione optime promoveri posse vidit; Quare catechismum Lutheri ad practicum suum & a Luthero destinatum usum revocare piissimo zelo instituit, editis: *Tabulis catech. Einfältige Erklärung d. Christl. lebre, & gedanken von der catechismus Information.* Ejusdem vestigiis insisterunt: KORTHOLD, FECHTIUS, RAMBACH, BUDDÆUS FÖRTSCH, SEIDEL, SCHMID, FREULINGHAUSEN, cæt. qui prælectionibus non minus, quam scriptis de methodo catech. & explicationibus in Lutheri Catech. Ecclesiæ prodesse studuerunt, conniventibus plerisque protestanticis principibus. Nova vero sub hac periodo arridere cœpit catechisandi methodus, per breves tabulas; quam rationem tabellariam, memoriæ imprimis accommodatam censuit Abbas HÄHN, ejus auctor. Neque tamen hæc aut mystica ratio, omnem fere pietatem ad supernaturalem Divinæ gratiæ concursus referens, rationisque usum flocci habens, diu omnium calculis probari potuit, sed Pietisticis litibus ansam dedit. Immo quoque variis laborare defectibus catechismum Lutheri, communiter in instituenda juventute usitatum, non potuere non animadvertere sagaciores Theologi, systematicum ordinem præferentes. Quare animum ad emendandam non modo vulgarem catechisandi methodum, verum

T 2

etiam

etiam universam pædagogicæ institutionis formam, multiplici industria intenderunt.

§. 6. Ansam ei dedit, & Berolinensis Societatis (1764 — 1767) constitutum præmium pro elaborata brevi expositione Religionis juniorum in usum, & celebris Desfauientis doctor BASEDOV, scriptis & institutis suis Philantropicis, in quibus naturalem religionem atque rationis humanæ dignitatem haud temere commendat & ad analogiam cum Biblica doctrina restituit, licet minime quoque negandum sit, otiosas multas studio paideutico illatas ab hoc auctore fuisse hypotheses. Mediam tamen sobriamque viam multi ingressi, religionem christianam, ex duplici suo principio, rationis & revelationis, derivatam, populariter ac systematico modo tradere inceperunt. In ipsa methodo catechisandi laudabilem operam posuere NÖSSELT (*Anweis. zur bild. angeb. Theol. P. 3.*) SALZMAN (*üb. die wirksamsten mittel Kindern religion beyzubringen.*) SEILER (*grundsätze zur bild. kunftiger volkslehrer, prediger u. Katecheten*) MILLER (*anweisung zur Katechisir kunst*) ROSENMÜLLER (*Anw. zur Kat.*) JAKOBI (*Beytr. z. Pastoral theologie*) CAMPE (*Allgem. Revision d. gesammten schul u. Erzieh. Wesens.*) WILLAUME (*prakt. handb. f. lehrer in Burger u. landschulen.*) NIEMEYER, MASCHO, KÖPPEN innumerique alii. Catecheticos libros præcipuos jam

Cap. præcedenti indicavimus; quibus, quantum ad eorum historiam pertineat, ex infinita messe nonnullos e. c. EN. CHRIST. SIMONIS (*Kurzer Begriff d. christl. glaubens lebre für Katechumenen*) ZACHARIÆ, HERMES, WAGNIZ, RAUTENBERG, TROSCHEL, MUNTER, CLUDIUS, BASTHOLM, SEILER, MILLER, *Christl. Religions buch*, (conf. SCHMID *Katechet. band buch* P. I. p. 49 — 53. & 54 — 60.) cæterosque, siue publica siue privata auctoritate adoptatos, addere eo quidem consilio placet, ut judicari possit, utrum in essentialibus capitibus multum amplius desideretur, aut corrigi in forma debeat. Atque haud pauci ex incunte hoc seculo XIX universam catechetica institutionem arctis naturalis religionis & morum doctrinæ pomœriis includere, pariter ac ordinem systematicum pervertere voluere v. c. MELLIN *unterricht in der lebre Jesu*; Quem novaturiendi pruritus nemo sincerus laudabit.

In laudem vero recentioris ævi commemorare convenit, sic dicta, seminary Theologica, ad formandos doctores & catechetas instituta & publica principum auctoritate munita fuisse. (Recententur vero a SCHMIDIO.) Ut practicam imprimis spectant præparationem muneris Pastoralis, ita spem melioris successus in religione christiana instillanda atque ad mores attemperanda haud temere addunt, modo a novarum rerum abstinence

flu-

studio, cui tantopere indulgere solent imperiti & semidocti, nec præpostero ordine his se accingant Theologiæ alumni exercitiis practicis. Nulla enim praxis Pastoralis prudentiæ bene promoveri potest, nisi theoreticis antea iussulta fuerit principiis; quin etiam stultum eslet, formam usumque ipsum ediscere & perpolire velle, materia nondum rite perspecta. Cæterum multa sunt ad ministerium sacrum pertinentia negotia, Liturgica speciatim & Ecclesiastico-Juridica, quæ commodius meliusque sub administratione muneris, quam circa tirocinia præparatoria inculcantur. Quis nempe exactam curam delinquentium aut ægrotantium, conventus parochiales, tabulas mortalitatis, œconomica, cæt. junioribus præscribet observanda? Nisi ergo frustraneum impendere laborem voluerint seminarii doctores, accuratum faciant elementarium & proveciorum studiorum discrimen.

Historiam Catechetiæ post BUDDÆUM, WALCH bene illustrarunt SCHMID & SCHULER *Gesch. d. Katech. Relig. untterr. unter d. Protestant. von d. Reformat.* (1802.).
